Eesti Kirjameeste Seltsi

aastaraamat

1878.

v. 6

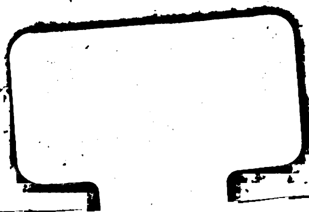
Kuues aastakäik.

Wastutaja redaktor:

Dr. M. Weske.

Tartus.
Trükitud Schnakenburg'i kirjadega.
1878.

Eesti Kirjameeste Seltsi

aastaraamat

1878.

v. 6

Kuues aastakäik.

Wastutaja redaktor:

Dr. M. Weske.

Tartus.
Trükitud Schnakenburg'i kirjadega.
1878.

Zensuri poolest lubatud. — Tallinnas, 29. Nowembril 1878.

Juhataja.

Lisa.

I.

Herakles ja Kalewipoeg.

Wõrdlus Greeka ja Eesti rahwa-kangelase wahel.

Lõunalaste ja põhjalaste rahwaluuletusi teine teisega kõrwu pannes leiame sedamaid mõlemate wahel suure wahe. Lõunalaste luuletused on enam ehk wähem loomulikud niihästi tegijate kui ka tegude poolest: täis elu ja õhku, täis palawust ja käredust, täis kiirust ning kergust, sagedaste ka noolekat nalja ning edewat erkust. Põhjalaste luuletustes on suuremalt osalt tõsine waim ja murelik meel walitsemas: kujud ja tujud, tööd ja teud, tegijad ning nägijad, kõik on täis tõsisust ning kurwastust, kurtmist ja leinamist, kõik suuremal mõedul, tugewamal wõimul, targemal wõi totramal meelel, kui lugu loomulikul kombel tõeste on. Iseäranis tähtjas tunnismärk põhjalaste luuletustes on määratu kehasuurus, kellega waewalt wäga harwa waimu-waesus paari heidab, kuna lõunalaste kangelased, ehk küll nemadgi tihti tõe piirist üle lähewad, enamaste inimese taulisiks ning neisse puutuwad asjad enam loomulikkude asjade suuruseks ja wääriliseks jääwad. Aga mis maksawad üleüldised sõnad? Wõtame iseäralikult kaks rahwast, teise lõunast, teise põhjast oma luuletustega silma, kelle luulde rikkus mitte wäike ep ole. Esimene neist on kaua õitsenud, wilja kannud ning kuulus olnud, aga ammu minewiku hõlma hingama uinunud; teine on kewade algusel esimesi õilmeid oma rinnal kaswatanud, siis aga unustuse unde uinunud ning wiletsuse waiba alla maha maetud, kunni olewikul ärgates silmi lahti teeb ning jalale tõusta püüab, — jah püüab! Ma mõtlen Greeka ja Eesti rahwast. Mõlemad on nad, ehk küll soo ja loo, keele ning kännu, maa ja meeste, loomuse ning looduse poolest teine teisest lahutatud, ometi mitmes asjas nii lähidalt ühewäärilised, et teist teisega kõrwu seada ehk wõrrelda mitte wõimata ep ole. Seesinane wõrdlus oleks luule-laanes kõige lõbusam ning wiljakam, kui mitte ei kardaks Greeka põliste puude ja põõsaste keskelle ära

ekfida. Sellepärast jäägem metsa äärde ja silmakem säält riiwalt Greeka tugewamat tamme, pangem teda Eesti kõrgema kuusega kõrwu, mõlemate häid ja pahu külgi ära arwates ning nende olu ja tähtsuse üle otsust tehes.

Herakles, Greeklaste suurem ja wägewam kangelane, on seesinane Greeka tamm, ja tema wõrdluse=wääriline Eesti kuusk on **Kalewipoeg.** Mõlemad, Herakles nii hästi kui Kalewipoeg, on oma rahwa tõsised kangelased, rahwaherosed, kui luba on Greeka sõna suhu wõtta, mõlemad on loo ja soo, olu ja elu, surma ja pärastsurmase elu poolest sugulased mitmes ja mitmes asjas, aga mitte igas tükis. Ei wõigi lugu teisiti olla: sugulased wõiwad ju ükski osalt sarnast olu ilmutada, teisest küljest aga eemalle lahkuda, sest täieste teisega ühesugune ep ole ükski inimene, saadik siis terwe rahwas teise rahwaga ehk tema pilt teise pildiga. Nõnda peame siingi ühiseid ning lahuseid tähti ja märka, asju ja awaldusi leidma ning tähele panema.

Ühiseid ning sarnaseid asju silma wõttes sõuame kõige päält loo=saamisele wasta. Seesama on mõlemate juures sarnane: kumbgi ep ole esikorral, kestal ega tuumal mitte täielikult ega muutmata meie nähtawalle jõudnud, sest mõlemal pool on wana aja kangas ära argunud ning ülejäänud riismed on tuulest ja tormist, weest ja wihmast sinna ja tänna laiali puhutud ning uhutud, siin ja sääl warjulises urkas ning kolkas alal hoitud ning tallel peetud, kunni pärastised ajad wanust narmastest uued eied kedrasiwad ja uue kanga wanust riismetest kokku sõlmisiwad. Ning et see asi hulk aega pärast luuletuse loomist sündis, siis ununes lugu aegade hoowusel osalt meelest ära ning uued tükid pandi asemelle, mis algusel mitte sääl ep olnud. Weel läksiwad aastasajad mööda, muud kangelased unusiwad hoopis meelest ära, nende teud aga jäiwad tükati meele ja loeti neid nüüd selle ühe suure kuulsa kangelase tööhulgaks. Seda wiisi on nii hästi Heraklese kui ka Kalewipoja loos, nagu nad praegu meie ees seisawad, palju wanemaid ja uuemaid järkusid, täiendusi, arwatawaid parandusi, muutusi ja muid. Wanal esinäul kumbgit olemas ep ole. Küll aga on mõlemad uuel, ühe korjaja käe läbi loodud tegumoel olemas ning edespidiseks ajaks elamas, mis aga mõlemate juures kaua, kaua pärast loo loomist on sündinud.

Oleme kord loo enese silma saanud, siis näeme warsti, et mõlemate kangelaste üleüldine olu ühewääriline on. Kumbgi neist, ei Greeklane ega Eestlane, ep ole mitte loomulikul kombel loomuselt ehitud: kõik nende küljes on ülimäärane ning liig. Keha poolest on mõlemad määratud, Kalewipoeg tõe piirist weel

kaugemal kui Herakles; mõlemad on määratu keharammuga, seega on nende nime ja tegumoe all inimese-soo wõit tooreste loomuse-wägede üle kujastatud. See wasta on waimu poolest mõlemad kehwad, ei oska nad tulewikku ette ära arwata ega märka olewikul ikka mõnusamat tööd ning teed wälja walida; leiame ju Kalewipoja loos, et talle isegi mõistmata loomad mönes üsna arusaadawas asjas õpetust annawad. Üleüldse aga on mõlemad oma rahwa pilt tema lapsepõlwest. Mõlemad näitawad, kuda tema rahwas alalise wõitlemise ja eitlemise läbi aina oma keharammu ja wahwuse waral — mõistus ja aru on alles ülema haridusejärje pääl pää-asi — kõigist takistustest ja tõketest, mis tema edenemist ja elu keelsiwad, wõimust on saanud ning üle on jäänud ja wõidul walitsenud. Mõlemad näitawad meile oma rahwa nõdrusi otsegu peeglis, sest kumbgi ep ole wigata ega seski tükis teistest surelikkudest suguwendadest teine: mõlemad sõuawad süüta-põlwest süüsse põlwesse, sattuwad kiusatuse sisse, langewad raske süü alla, püüawad wiga puhu parandada, puhu süüdi puhtaks pesta, aga peawad wiimaks ometi oma eksituse ohwriks saama. Just seeläbi ilmutawad mõlemad selgeste oma rahwa pilti, kuda ta õndsast põlwest lahkudes ikka ja ikka oma nõdrustega wõitleb, kombest ja korrast tujuti langeb, eitleb ja ärkab, tõuseb ja paraneb, kerkib ja õitseb, uueste langeb, kunni wiimaks ots kätte jõuab.

Weel rohkem saame mõlemate kangelaste sarnasusest aru, kui nende elukäiku terasemalt tähele paneme: seda näeme sündimisest surma tunnini ja ka enne sündimist ning pärast surma. Pärit on mõlemad jumalikust soost. Mõlemad on pää-jumala wõsud: Herakles Zeuse lihane poeg, Kalewipoeg Wanaisa wõsust idanenud taim. Mõlemate eel käiwad isa poolt ettekuulutused. Heraklese kohta awaldab Zeus jumalate-kogus:

„Kuulake, kuulge mu häält, kõik jumalad, mehed ja naesed,
Kuulge mu sõna, mis suhu mull' enesel südamest tuleb:
Kätte on jõudnud nüüd päew, kus Eileithyia toob mehe
Ilmale, kes saab siin maal kuningaks kõikide üle,
Reist on ta pärit, kes minult on alganud enese elu!"

Ilias XIX, 101—105.

Kalewipoja kohta kuulutab wana Kalewitaat oma abikaasale Lindale enne surma ette:

Sina saad weel sügisella
Silmest kauna kaswatama,
Tõrust tooma tammekesta:
See 'p see poega pesamuna,
Taewa piirel kaswand taime,
Kes mull' kõigis määralisekš,
Töös ja teus taulisekš,

Keda tulew põlw saab tundma,
Tema nime mälestusi,
Kange tööde kiitusida
Kustumata meeles kandma,
Kes saab kodus kuningaksi,
Wiru walla walitsejaks,
Päranduse pärandajaks."

K. 125 ja edasi.

Mõlemate sündimisel on takistused eel. Heraklese sündimist tuleb Hera kawalus keelma, kes Zeuse kuulutuse pääle oma abikaasat laskis muutmata wannet wanduda, et awaldatud ütelust täidab, ise ära ruttas ning Arguse kuninga Stheneluse poja Eurystheuse sündimist kiirustas, kuna Eileithyia tema käsu sunnil Heraklese sündimist wiiwitas, mis läbi tõutatud walitsus kadunud oli, siis aga tagasi tõttas ning Olympuse harjal toredaste kuulutas:

„Zeus, isa, wälkudewehkja, ma tahan sull' sõnume öelda:
Juba on sündinud mees, kes walitseb Argiwi rahwast,
Eurystheus, kes sinust on pärit ja Sthenelo sugust."
Ilias XIX, 121—123.

Kalewipojal sureb isa enne ilmale ilmumist, ema püüab otsatu ahastus hirmutada ning lese elu lõpetada. Lapsepõlwgi ei lähe hädata ohuta mööda: Heraklest tulewad kaks koledat madu maha murdma, keda aga imewa käsi ära hukkas, Kalewipoeg kisab ööd ja päewad, kunni hällilaudu lõhkudes wabaduse woli kätte saab. Poisikese põli läheb õpetuse all mööda, kellest mitte palju ei kõnelda. Heraklese koolitajad nimetatakse nimepidi: kasuisa Amphitryon õpetas teda kutsarikunstis, Eurytus noolelaskmises, Kastor mõega-wehklemises, Autolykos maadlemises, teadustes kentaurus Cheiron, laulus mängimises Eumolpus, kelle ta aga mehe eas südame-täies pillipäraga maha lõi, mis eest teda kodust karja saadeti. Kalewipoeg kaswab eide silma all üles, ega kuule meie temast sellel ajal muud, kui:

„Mängis kurni murudella,
Wiskas ratast wainuella,
Laskis lingusilmuksesta
Kiwe kõrgel' lendamaie,
Loopis merepinnal lutsu,
Kitkus noori kuuskesida,
Sirgel kaswul kaskesida
Juurikuga tükis maasta,
Mängis eide õue alla,
Kaswis Linda leinapõlwel,
Kullerkupu õilmeilul
Taara tamme tugewuseks,
Kangema kalju kindluseks."
K. II, 693 j. n. e

Mehe-easse astuwad mõlemad süüta-põlwes. Herakles juhtub teelahkmel kahe jumaliku naesterahwa, Hääduse ja Hõeluse wasta, kellest esimene waewa ning wiletsust maa pääl, aga rõõmu ning auu taewas, teine maapäälist lusti ning rõõmu rohkel mõedul tõutab, lubab Hääduse teele minna, hõelust ära põlata. Kalewipoeg käib wendade kaasas jahil ning wiidab oma aega rammuharjutusel. Aga kaua ei kesta süüta noorus: mõlemad langewad wooruseft ning sattuwad raske süü alla. Herakles surmab esmalt oma koolmeistri ära, saab siis werise wõidu läbi abielu meheks, aga kuuleb pea hirmu-käsku: „tulgu orjana Eurystheuse teenistusse!" See sõnum wõtab tal aru pääst ning ta hukkab hullutujus oma abikaasa ja lapsed ära. Kalewipojal riisub röövik tuuslar ema ära, kuna ise jahil käib: kurbust küllalt armasta-

wale pojale. Õnnetust märgates saadab Herakles käsk=jalad Delphi oraklilt otsust pärima, kes teda Eurystheuse orjaks käsib minna, Kalewipoeg läheb ise isa hauale kadunult küsima, mis teha tuleks ja saab wastuseks:

„Tuuled juhtigu sull' teeda,
Õhud õrnad õpetagu,
Taewa tähed andku tarkust!"
K. III., 776 778.

Jumaliku otsuse juhatusel lähewad nüüd mõlemad kangelased täieste elusse, wõitlema ja eitlema. Herakles tõttab koormatud südamega Eurystheuse orjaks, et weresüüd lepitada ning peab sääl oma walju aga ahtra aruga isanda käsku täitma töid tehes, mis ükski inimene ei suutnud, kellest üks ikka kardetawam ning rängem oli kui teine, nagu ühe wana=aegse laulu sõnadega lühidalt tema kaksteistkümmend kuulsat tööd nimetatakse:

„Esiteks Nemea linnas ta kägistas tugewa lõwi,
Suretas teiseks siis Lernas ta üheksakaelase mau,
Kolmandaks tappis ta mäelt Erymanthuselt koleda kuldi,
Kullaše sarwiga hirwe ta neljandaks kihutas kinni,
Wiiendaks kautas linnud, kes Stymphalos järwele tüliks,
Amazo naeselt ta wõttis siis kuuendaks kallima kuldwöö,
Seitsmendaks Augia laudad ta sõnnikust lagedaks haris,
Argusse kaheksaks tõi tuldturtsuwa härja ta Kretast,
Üheksaks Thrakia maalt Diomedese hobused tõi ta,
Geryolt kihutas karjad ta Greekasse kümnendaks läänelt,
Üksteistkümneks ta tõi kuldõunasid Hesperisaarelt,
Põrgu weel wiimaks ta läks, tõi walgelle Kerberoskoera."

Kalewipoeg ruttab kurwa aga puhta südamega kadunud eide jälgi otsima, sõuab üle lahe Saarele, sääl eksib ta rängaste, sõuab üle mere Soomele, eksib sääl uueste ning süü on surma sünnitamas: armu=loo sunnil uppunud piiga ning humala=hullusel hukatud sepapoja waga weri pannakse tema hinge pääle. Ja otsegu sala=sööja heliseb sest saadik Kalewipoja loos hale hirmuwärss kõrwa:

„Weri ihkab were hinda!"

Eurystheuse käskusid täites pääseb Herakles orjuse=ikkest ning wõib wabalt töid teha, mis tahab. Kalewipoeg ei leia kadunud eide=jälgi, jõuab koju, läheb isalt haust nõuu paluma, kus teda:

„Kogemata kurja tegu
Jälle püüda parandada"

kästakse, mis pääle ta tegewus, ehk küll hinge=puhtus on ära rikutud, wägewaste algab. Jällegi tükike sarnasust, sest ka Heraklese suuremad teud algawad alles pärast langemist.

Tegudest wõtame aga tähtsamad silma, sest neist paistab sarnane olu kõige selgemalt wälja. Sarnane on kõige päält mõlemate

hool maa harimise eest: Herakles puhastab maad kahjutegewaist loomadest, koledaist elukatest, kaitseb teda wäliste waenlaste wasta, Kalewipoeg harib maa adra abil wiljakandjaks, kautab kahjusaatwaid metsalisi, walmistab warjupaiku wanadelle ning keelab mõegateraga waenlasi üle raja sisse tungimast. Ühewääriline on Heraklese sõit Kolchi maale Argo laewal ning Kalewipoja teekond maailma otsa Lennuki lael. Mõlemaiks reisideks ehitati iseäranis tugew ja suur sõidu-riist: Argo Pelioni harja saarepuist, Lennuk haljast hõbedast; mõlemaile teekondadelle läksiwad selle-aegsed kuulsamad mehed kaasa: Argol Jason ja Theseus, Lennukil Alewi ja Sulewipoeg; mõlemail reisidel oli oma osa hirmutawaid takistusi: Argo sõitjaid ähwardasiwad „kokkulööwad kaljud" ära purustada, Lennuki laewalisi püüdis Sädeme saare suits ära lämmatada ning tuli kõrwetada; mõlematel oli selle-aegne targem mees kaasas kaitsmas ning juhatamas: Argol laulik Orpheus, kes oma lauluga kõik takistajad taltsaks tegi ning Lennukil Lapu tark Warak, kes linnukeelt mõistes igast asjast teadis aru anda, mis teel wastu juhtus ehk oodata oli; wiimaks on mõlemad ses tükis taulised, et kumbgi oma soowitud paika ei saanud: Herakles lahkus enne Kolchisse jõudmist laewalt ära ning Kalewipoeg ei saanud mitte ilma otsa kätte, waid pidi teelt ümber pöörma. Tauline on Heraklese allaminek Hadesse ning Kalewipoja põrgukäik: mõlemad läksiwad koobasteed alla, mõlemad wõitlesiwad mõegata ja sauata, mõlemad saiwad wõitu ning tuliwad maa pääle tagasi. Weel muid tegusid on mõlemate elus, iseäranis kõrwalistes juhtumistes, mis teine teist meele tuletawad: igal pool on ülimäärane keha rammu ja sellega ühendatud ülbus ning kõrkus nähtaw täht ning ühewäärilise olu tunnismärk.

On mõlemad elus nii mitmes asjas ühewäärilised, siis on nad seda enam oma kurblikus surmas. Surema peawad mõlemad, sest et nende soontes, ehk nad küll isa poolt jumalikust soost on wõsunud, surelikku inimese weri woolab. Enne õiguse surma peawad mõlemad surema, sest et weresüü tasumist nõuab, weri were hinda ihkab. Mõlematele on surmasaatja ette kuulutatud, kumbgi aga ep ole aru saanud: Herakles ei mõistnud mitte arwata, mil wiisil surnud teda wõiks surmata, niisama wähe kui Kalewipoeg aimata, kuda ta enese mõek tema elu saaks lõpetama. Ning et nad ettekuulutust ei mõistnud, jõudis ots neile ootamata ja äkitselt kätte: Heraklesele wõidu-ohwril uut kuube selga pannes, Kalewipojale kahtluseta ja kartuseta jalgu Kääpa wette pistes. Ep olnud kumbgil ei abi ega pääset.

Aga ka pärast surma leiame mõlemate juures sugulast olu. Kurblikku surma läbi on mõlemate weresüü ära lepitatud, jumalate wiha ära kustutatud ja õiguse mõek tuppe pistetud. Mõlemaid wõetakse kui surelikkude seast lahkunud suremata jumalate wõsusid auuga taewaliste keskelle wasta ning tehakse igawese elu osaliseks.

Lahkuseid asju ning awaldusi leiame aga ka oma osa ja seda mitte kergel mõedul. Loosaamises silmame esimese wahe. Heraklese lugu on muistase jutu mantli alla jäänud ega ole mitte laulu-linti omale rinda saanud, kui ka kuulsamad laulikud teda möödaminewalt on tarwitanud, Kalewipoja lugu aga on täieste luulde-ehtel rahwa-lugulauluks ehk eposeks jõudnud kaswada. Herakles on rahwa-kangelane rahwa-muistases jutus, Kalewipoeg rahwa-eposes. Heraklese lugu on mitmelt kirjanikult tulewalle põlwele teada antud, kelle järele Apollodorus oma sõnumed kokku seadis, Kalewipoja lugu on ühe mehe, Dr. Kreutzwaldi läbi korjatud ja kogutud, kootud ning rahwa-lugulauluna tulewikule tallele pandud. Kangelaste üleüldises olus näeme teise wahe. Herakles on täieste lõunalane: kihawa ja kerge werega, tuline ja loitwate kiirudega, äkiline ja leekiwa wihaga; sest ep ta sage õnn ja rõõm, äkiline kurbus ning õnnetus, järsk wihatuju kunni hullustuseni, tihedad weretööd ja ohtrad orja-aastad: selge wahetamine ja käre muutmine. Kalewipoeg on päris põhjalane: jaheda werega ja pikalisema waimuga, wisam rõõmu ja kurbust wahetamas, jääb õnnes õigesse arusse ega heida õnnetuses mitte meelt ära; üksi humala-kihal ja tulisel wihal on ta nagu meelest ära, nagu sepapoja ja tuuslari surm tunnistab. Elu ise näitab mitu wahet mõlemate rahwa-heroste wahel. Herakles on mitu korda wabadusest ilma ja kannab orja-iket, Kalewipoeg on kätkist kalmuni waba, sest:

„Kalewite kanget kaela
Saa ei kütke kinnitama,
Orga-ike omandama."

K. XX, 812—814.

Herakles ei saa elul ajal oma pärandust ega kuninga nime kätte, Kalewipoeg pärib oma isa riigi ja seda jumalikul juhatusel ning walitseb õnne ajal üle terwe Eesti maa. Herakles on mitu korda abielus, Kalewipoeg ei usalda noore ea tugewuses kodukana kosida. Töödes ning tegudes leiame hulga lahuseid tähti nii hästi üleüldse kui üksikutes. Herakles teeb oma tööd enamaste käsu sunduse all, Kalewipoeg puhtaks priitahtlikult. Herakles toob oma tööde läbi maale ja rahwalle kasu kahju ära keeldes, Kalewipoeg loob ise kasu ning tulu, maad wiljakaks muutes ja linnasid ehitades

ning teesid tallates. Kolchi maale sõidab Herakles üksi osawõtjana, Kalewipoeg ilma otsa käsuandjana, Herakles otsib omale teist teed koju minna, Kalewipoeg jõuab Lennuki lael Lalli alla. Herakles läheb ühe ainsa korra, siiski sunnitud käigul, alla Hadesse ja wõidab sääl wärawawahi, koera Kerberuse ära, Kalewipoeg läheb priitahtlikult kaks korda põrgu ja wõidab mõlematel kordadel wana Sarwiku enese ära, teine kord ta wäehulgadgi ning köidab põrgu taadi ahelatega kaljude külge. Nõndasamuti leiame wähemais tegudes tillemaid ning suuremaid wahesid. Surmgi ei sammu mõlemate juure ühel näul. Heraklesele walmistab abikaasa teadmata ning tahtmata kentauruse Nessuse kuuewillust tehtud ohwririide läbi surmahaawa, Kalewipojal lõikab tema enese mõek jalad põlwini ära. Herakles sureb inimeste silma all, mäe harjal, tuleriida pääl, kus leegid ta walu lõpetasiwad, Kalewipoeg sureb soos, ilma inimeste abita ning nägemata, wõimatu oma waewa ise lühendada. Ka pärast surma lahkuwad nad teine teisest. Herakles wõetakse rõõmu-taewa wasta, kus ta jumaliku Hebe, kelle noorus iial ei närtsi, naeseks saab ja tema kõrwas igaweste ambrosia-taldrekult maitseb ning nektari-karikat tühendab, ilma muu töö ning teuta, — Kalewipoega ei tohita taewas mitte tööta seista lasta: teda saadetakse muld-hoonesse tagasi, tõstetakse jalutult walge hobuse selga ning saadetakse põrgu wärawa ette wahiks, et Hõelus wälja ei pääseks, kuna ta käsi rusikat-pidi kalju-rahnus kinni on, aga seda ei pea ta mitte igaweste tegema, waid ootama, kunni aeg jõuab päewa-walgusesse tagasi tulla oma rahwalle uut põlwe looma.

Wõtame wiimaks weel kord kokku, mis Heraklest ja Kalewipoega ühelt poolt sugulaseks, teiselt poolt wõhiwõeraks teeb. Mõlemad on tõeste tõsised rahwa-kangelased, mõlemad on oma rahwa pilt, mõlemad on oma pääjumalate wõsud, otsegu rahwas ise, mõlematel on elus, töödes ning tegudes hulk ühtewärki olu; mõlemad on surmas ja pärast surma ühewäärilised; mõlemad on keha ja rammu poolest ülimäärased, kuid Greeklane wähe loomulikum, mõlemad on loomu poolest äkilised, kuid lõunalane turtsakam ja tigedam, wahest kohuni jäle; mõlematel on oidus ja arus ajuti ahtra-märki; mõlematel on oma päris-wead küljes, mis järelsugu weel taga järele hirwitab: Heraklesel täitmata söögi-isu, Kalewipojal pikk äratamata uni. Heraklese oma on werine nui, taltsimata kiirud, hullutujud ja mitmekordne orjapõli, korra koguni naesteriides wokiratast weeretades, Kalewipoja päralt on kallis mõek, sahk ja laua-wirn, jahedam weri, -ükfikuse-tuff ja alaline wabadus ning kuninga nimi. Nõnda kõiki külgi ära waadates, mõõtes ning kaaludes wõime üleüldse õigusega ütelda: Kalewipoeg on rah-

wa=kangelasena Heraklesest ees, sest Herakles on oma rahwa=herose auu omas elus tegude ning tööde läbi küll põhjendanud, aga ta on sagedaste selle suure auu wasta rängaste ekſinud, kuna Kalewipoeg, ehk küll temagi eksitusest puhas ep ole, ikka herose auu wääriliseks on jäänud. Ning et Kalewipoeg seda on, sellepärast **õppigem teda ja ta elu lähemalt tundma,** sest oleme meie Kalewipoja eluga tutwad, siis oleme meie ka oma esiwanemate eluga tutwad, ja oleme meie oma esiwanemate elust õiguse teel aru saanud, siis mõistame meie oma isamaast ning rahwast olewikul õiget lugu pidada ja teda auustada ning armastada, nagu tõsiste isamaa poegade kohus on.

Jaan Bergmann.

II.

Inimese sugu edenemisest ja teaduse kaswamisest.

Kõik inimeste teadus oli wanal ajal enamiste preestrite päralt. Nemad õpetasid, kuda wiisi Looja algusel taewa ja maa loonud ja oma loomuse olekut kord korralt järjele seadinud. Nendasama õpetasid nemad, missugused tähekujud ehk hiilgajad tähed ühe ehk teise Looja wäge tähendasid, ja sellepärast pidid templid ehitud ja laulud niisuguse Looja wäe kiituseks ja auuks lauletud saama. Nemad teadsid kuningalle ja rahwalle ette ära kuulutada, missugust õnne Looja nende kasuks, ehk missugust wiletsust tema nende karistuseks saab tulewal ajal saatma. Nemad tegid seadusi ja mõistsid kohut elawate ja surnute üle. Neist peeti suurt lugu ja kõik rahwas kumardas nende ees. — Küsime nüüd, kas nende wõera usu preestrite teadus ja tundmine kolme tuhande aasta eest ulatas niikaugele, et nemad Looja tahtmisest ja loomuse suurusest õpetust ja seletust wõisid anda?

Oleks meie tänine teadus kõik täielik, siis wõiks meie julgeste ütelda, nende õpetus oli enamiste kõik tühi! Aga meie teame wäga selgeste, et meie ise kõik eksijad oleme, ja et ka meie õpetuste ja seletuste sees palju eksitusi on: nii hästi õpetud, kui õpetamata rahwa seas, suurte kui weiksete koolide peal. — Sellepärast ei tohi meie mitte nii kerge meelega teiste üle kohtusse astuda ja süüdi nende kaela lükata, ilma et meie seda esiti ise enesele meele tuletaks, et meie ise iga silmapilk eksijad oleme. On meil nüüd oma nõdrus ja tühidus silmade ees, siis otsime meie üht sügawamat tundmist, kelle abi läbi meie niisuguste asjade üle rääkida tohiks. Teeme seda! Saja aasta eest tagasi oli Prantsuse maal üks kuulus astronom ehk tähetundja, nimega Lalande (ütle Lalánd), tema õpetust tulid kuulma palju wõeraid õpetud mehi Itaalia, Hispaania, Belgia ja Hollandi maalt. See saal, kus tema oma õpetusi luges, oli alati õppijatest täis. Aga Lalande ei olnud mitte paljalt üks tark

tähetundja, waid tema oli mitmet wiisi üks tubli ja täis mees, nii hästi oma terawa mõistusega ja hoolsa tööga, kui oma selge õpetuse ja oma hea südame ja laheda meele poolest; sellepärast oli sõbrus ja arm õpetaja ja õppijate wahel. Seesama Lalande andis ühe kindla tähekaardi wälja, mis juures tema oma pool eluaega hoolsaste tööd oli teinud. Selle kaardi peal seisid 52 tuhat tähte, nende kaugused üksteisest olid astronomi abiriistade läbi ära mõedetud ja selle läbi nende taewa alune seisus tundlikuks tehtud. Niisugust täielikku tähtede kaarti ei olnud maa peal enne seda olnudgi, sellepärast oli see töö wäga kasulik. Aga kudas oli lugu? Kas selle kaardi peal seisid ka need tähed ja nende tähtede kujud, kellest Egiptuse, Wöniitsia, Araabia, India ja Hiina preestrid olid õpetanud, et nemad ühe ehk teise loomuse wäge pidid tunnistama, kelle nimede järele nad templid olid ehitanud? Mitte üksi need tähed ja tähekujud ei olnud selle kaarti peale üles wõetud, waid ka kõik laulud, kellega wana aja preestrid oma templite sees loomuse wägewusele olid kiituseks ja auuks laulnud, olid nii palju kui wõimalik Lalande sõbradest ja õppijatest kokku kogutud ja said eesmalt ühes Prantsuse keeli ajalehes: le Journal des Savans 1781—1797 Dupuis (Charles François) (ütle Düpüi) läbi wälja antud, nimelt: d'Origine de tous les Cultes, ou la Religion universelle (Kõige teadawate uskude Jumala teenistuse algamisest, ehk usklikust pühaks pidamisest üleüldse).

Esimeses peatükis seletab Prantsuse philosoph Dupuis ära, kuda wiisi wana aja rahwa mõtetes Loomuse wägewus ja suurus on ülesärkanud. Tema ütleb: „Saiisi templi seina peal Egiptuse maal seisab suurte tähtedega nõnda kirjutud: ‚Mina ise olen kõik, mis seniajani maailmas on olnud, ma olen kõik, mis paraaegu on ja kõik mis igawest igaweseni saab jääma, aga ühelgi surelikul ei pea wõimalik olema, seda katet üles kergitada, keda mina üle maailma olen lautanud'."

Kes on siis see „kõik", kes seniajani on olnud, kes weel on ja kes igaweste jääb? See oli wana aja rahwa Jumal; aga missugune on siis see „kate", mis tema maailma üle on katnud, keda ükski surelik ei wõi üles tõsta? See on inimeste nõdrus; meil ei pea niikaua kui meie elame wõimalik olema, loomuse suurust kudagi wiisi täielikult ära tunda. Kuda wiisi see siis nüüd kokku sünnib: rahwalle teadsid wana aja preestrid ära seletada, kudas algusel Looja kõik oli loonud ja oma loomuse olekut kord korralt järjele seadinud, siin aga kirjutawad nemad jälle oma templi seina peale, et kõik loomuse suurus olla surelikkudelle kinni katetud. See on wäga kerge ütelda. Rahwa ees olid preestrid targad küll ja teadsid

kõik ilusaste ära seletada, ise enese mõistuse tunnistuse ees oli neil aga kõik kinni katetud!

Kuuleme siis nüüd weel, kuda wiisi Prantsuse philosoph Dupuis wana aegse rahwa Jumala wäge püüdis ära seletada, tema ütles: Elaw jõud on see igawene wägi, kes algmisel kõik sünnitas, elaw jõud on see, mis paraaegu taewa lautuse all päikest, kuud ja tähti oma teed laseb käija. See sõna „Jumal" tähendas wanal ajal kõik seda jõudu, mis ühel imelikul wiisil igal pool ja iga loomuse oleku sees oma wäge tunnistab; siin idaneb see jõud weikse seemnetera sees soojuse ja niiskuse läbi ja walmistab teda kaswama, teisel kohal, kaljumäe peal, purustab niiskus ja soojus kiwid kord korrált purukś ja sunnib selle läbi, et nemad aega mööda tuhaks ja mullaks peawad saama; seesama jõud, mis esite idandab, siis kaswatab, õitsema ja wilja kandmá sunnib, seesama jõud närtsitab seda taime ja kuiwatab seda puud, mis ta ise kaswatas, jälle ära ja sunnib neid oma põhjusolekulle, mullaks, tagasi käändma. See jõud, mis kewade paksu jääd ja lund sulatab ja wett kohinal edasi ajab, see jõud puhub jälle tuules, kuiwatab maad ja walmistab maa pinda uuele kaswatusele. See jõud, mis kewade kõik tuhanded ja millionid talised magajad üles äratab ja nende toidu lauda igal pool noorte taimede, õite ja wiljaga walmistab, see jõud sunnib neid jälle sügise külma läbi talweunele tagasi käändma. See jõud, kes külma läbi wett jääks ja lumeks muudab, see jõud muudab jälle soojuse läbi wett wihmaks, uduks ja auruks. See jõud, kelle läbi meie oma silmakulmud üles tõstame, et meie näha wõiksime, oma jala üles tõstame, et meie edasi astuda wõiksime, see jõud on, kes meie maakuuli sunnib ennast oma telje ümber käändma; jõud on see kaa, kes päikese läbi meile walgust ja soojust saadab. Sest jõuust õpime meie nüüd tundma, et tema igal pool ise wiisi oma tööd teeb, ja kuskil pool maa peal ega taewa lautuse all midagi ei wõi sündida, kui seal jõud tööl ei ole. — Mis on nüüd siis see jõud, ilma kelleta kuskil midagi sündida ei wõi? Seda ei tea ükski surelik. Meie silmad näewad igal pool tema imelikku tööd, aga teda ennast ei ole nad ilmaski näinud. Meie kõrwad kuulewad alati tema häält, aga aru ei ole meie temast weel sugugi saanud. Jõud oli siis see Jumalik wägi, keda wana aja rahwas ja preestrid pühaks pidasid ja temale templid ehitasid; seda jõudu tahtsid siis need wanad preestrid rahwalle ühe ehk teise tähe kuju läbi ära seletada ja kõige ennemiste päikese läbi, sest et päikene meie maa kõige suurem heategija on ja meile tema soojuse ja walguse läbi neid andeid jagatakse, mis meie elule kõige rohkem tarwis läheb. Selle järele peame meie tunnistama, kui meie oma enese nõdrust mitte ära ei unusta, et need wana aja preestrid oma aja kohta

küllalt targad olid, ja meie mõistus meile mitte seda luba ei anna, nende õpetuse üle midagi santust ütelda. Sest iga aeg mõistab ainult kohut oma aja oleku ja tundmise järele. Tuletame ka weel endile meele, et meie ise kõik lapsed oleme olnud: kui mõistlikud olid meie jutud, kui meie kahe, kolme ehk nelja aastalised olime, ja missugune mõistlik inimene wõiks meile meie lapsepõlwe rumalusi teotuseks arwata?

Jätame nüüd wana aja preestrite tarkuse maha ja astume Kreeka maale, kus jälle kuulsad targad loomuse olekut mitmel wiisil ära seletada tahtsid. Nende esimine kuulus tark oli Thales, ligi 600 aastat enne Kristust, selle järele tulewad palju muid: Pythagoras, Sokrates, Plato, Aristoteles, Archimedes ja weel palju teisi. Nemad tegid oma õpetuse põhjuseks ühe sisteemi (see on plaani), kelle järele kindla põhjuse peale siis uhke ja täielik maja ehitada tahetakse; aga see põhjus peab kõik seda ehitust täielikult kandma ja ei tohi sugugi nõrkuda, muidu langeb niisugune maja ümber ja siis oleks kõik ehitus tühine. Niisuguse sisteemi (ehk plaani) järele õpetas siis üks, et tulest, teine et weest, kolmas et aurust, neljas et waimust on meie maa ja taewas ennast üles ehitanud, ja et ka weel mitme teise wiisi järele meie maailm sündinud on. Selle järele arwas siis Aristoteles (üks neist kõige kuulsamaist), et meie maa-kuul kesk taewa lautuse all seisab, ja taewas, kui üks õõnes klaasist kuul, kelle külles päikene, kuu ja tähed seisawad ja iga öö ja päewa sees ümber meie maa ennast ükskord ümber pööörawad. Aga kaks nende seast olid natukene terawama mõistusega, nimelt Pythagoras ja Archimedes; need mõlemad aimasid juba, et kui loomuse olekust midagi tahetakse ära tunda, siis peaks seda mathematika abi läbi katsutama, muidu jääks kõik tühjaks; sest üks seletaks sedasama loomuse olekut sedawiisi, teine teistwiisi, kolmas kolmatwiisi ja neljas neljatwiisi, ei tea siis keegi wiimaks, kellel õigus peaks olema. Teeme meie aga seda mathematika põhjuse peal tõeks, noh siis on tema üks tõdelik seletus. Ja nimelt oli Archimedes see, kes seda selgeste ära tundis, et kõik Kreeklaste mathematika tundmine nii weike oli, et selle abi läbi loomuse olekust weel midagi ära seletada ei wõinud; sellepärast püüdis siis Archimedes mathematika tundmist täiemalle rajada, ja aimas ka seda, et niisugune edasi saamine see läbi wõiks sündida, kui kõwera joonte wäljarehkendamisest selgemat teadust saab; sellepärast oli tema siis kreisi joont, kuuli ja silindert mitmel wiisil kokku sünnitanud, neid ära mõetnud ja nende üle mitmet wiisi püüdnud otsust leida. Mõni neist seletustest on ka temal korda läinud, aga seda peaasja, kõrgemaid arwamisi üles leida, ehk kõweraist joontest rehkendamise läbi otsust leida, sellega ei saanud tema mitte õige tee peale. Aga

ka palju teisi pärast Archimedest püüdsid seda leida, aga kellegil ei olnud see wõimalik, kõrgema mathematika tee peale saada. See oli siis see hädane asi, et nemad kokku kõik oma kuulsa tarkusega loomuse oleku üle midagi selgemat otsust ei wõinud leida. Nemad kõik ei oskanud nõnda palju rehkendada, kui waja oli! Kudas wiisi wõib päikese ja tähtede kaugust, nende suurust ja nende teest aru saada, kui seda rehkendada ei osata, sellepärast ei wõi siis ka imeks panna, et Kreeklaste ja Roomlaste loomuse äraseletused mitte kindla põhjuse peal ei wõinud seista ja uuel ajal enamiste kõik ümberlükatud on. Pea kaswis, kuda see meil kõigil teada on, Roomlaste riik suureks ja wägewaks, ka Kreeka maa langeb nende kätte, ja Kreeklaste targad saawad laiale pillatud; siis tuleb ristiusk ja uued sõjad ja mässamised tõusewad. Weel õpetas üks mees, nimega Ptolemaeus 150 aastat pärast Kristust ja püüdis Kreeklaste maailma sisteemi nõnda ära parandada, et meie maakuul küll ise paigal seisab, aga päikene, kuu ja kõik rändajad tähed (ehk planetid) mitte paigal ei seisa, ja et neil iga ühel oma tee on; selle järele, õpetab tema, tulewad kõrgemal taewa lautuse all kindlad tähed (fikstähed), need seisawad kõik paigal, aga nende ümber on üks wäline piir, kellega nemad kõik ühtlasi meie maa ümber öö ja päewa sees ükskord pöörawad. Seda wälist ümberjooksjat piiri nimetas Ptolemaeus primum mobile. Selle järele tuleb meile keskaeg, rahwa rändamised ja hirmsad sõjad, Mohamedi usu üleswõtmine ja jälle uued sõjad wähendawad inimeste elu ja nende wara. Muidugi on mõista, kus elu ja wara ära hukatakse, seal ei wõi inimeste teadus mitte edasi saada. Aga siiski, kus palju santust on, seal on ka headust, nõnda ka siis keskajal. Arablased olid Kreeklaste ja Egiptlaste tarkust kokku kogunud ja nüüd tulid nemad wiimaks Eurooplastega sõdima, tõid oma sõjariistade ja were walamise läbi palju wiletsust, aga ka mõndasugust õpetust meie maajaule. Hispaania maale, keda nemad 800 aastal pr. Kristust Eurooplaste käest ära wõitsid, asutasid nad omad koolid ja nende koolide peale tuli palju Euroopa maa noori mehi õppima ja seda wiisi lautasid siis Arablaste läbi üle Europa maa wana ajased tarkused, ja nimelt hakkawad Euroopa maal Kreeklaste ja Roomlaste kirjad ja õpetused ennast, 1500 aastat pärast Kristust — keda uue sündimise ajaks (ehk Renaissance) nimetakse — laiale lautama. Aga sell ajal ärkawad mõned õpetud mehed Eurooplaste seas ülesse ja ütlewad: kas siis Kreeka targad ka mitte oma õpetuse juures eksinud ei ole? Ja nimelt oli üks Poola mees, Nikolaus Kopernikus, kes Aristotelese ja Ptolemaeuse maailma-seletuse ümber käänis. Kopernikus (sündinud Thorn'i linnas 1483, surnud 1543) õpetas nõnda: Meie maakuul ei seisa mitte paigal, waid käänab ennast öö ja päewa sees

ükskord oma telje ümber ja selle läbi näitab siis meie silmade ees, nagu käiks päikene ümber meie maa. Päikene oli tema õpetuse järel hoopis suurem kui meie maa ja teised rändajad tähed, sellepärast peawad siis meie maa ja kõik planetid ümber päikese oma teed käima; nende teed pidid täied kreisid olema. — Tema õpetus leidis sõbru ja wainlasi. Nimelt olid katholiku kiriku piiskopid ja paapst ise, kes selle uue õpetuse wastu wihaseks said ja Kopernikuse sõbru wihkama hakkasid. Raskeste said kiusatud Itaalia maa mehed: Jordano Bruno sai ära põletud, Kampanelle, Telesius ja Galilée mitmel wiisil waewatud. Sest kõik „keskmine aeg" läbi sai esiti Plato, pärast aga Aristoteles nii kõrgeks ja kuulsaks oma tarkuse poolest peetud, et ükski ei julgenud nende, ja nimelt Aristotelese õpetuse wastu, midagi rääkida. Nüüd tahtis ühekorraga Kopernikus ja tema sõbrad selle targa mehe õpetusi ümber käända — see oli raske kannatada! Aga Kopernikus ja tema sõbrad ei ulatanud oma rehkenduse teadmisega ka weel mitte nenda kaugele, et nemad mathematika põhjuse peal olekssid wõinud oma õpetuse täieste üles ehitada. See mees, kes selle põhjuse leidis, oli üks Prantslane, nimega René Descartes (ütle René Dekart). Õpime siis seda meest ja tema elu tundma, sest tema mõistuse läbi on kõige rahwalle suurt täielikku teadust ja kasu tulnud ja pimeduse riigi piirid kokku rõhutud saanud.

René Descartes sündis La Haije (ütle Lahää) linnas Prantsuse maal 30. Märtsil 1596. Tema isa oli parlamendi kohtumees Rennes (ütle Renn) linnas. Kui tema 8 aastat oli wanaks saanud, saatis teda tema isa Jesuiti-kooli peale la Flech (ütle Laflesch) linna, kuhu tema pidi jääma senni kui kooli läbikäimiseni. 1612^mal^ aastal oli tema selle kooli õpetused täielt lõpetanud ja kõik kooli professorid kiitsid teda tema hoolsa õppimise ja terawa mõistuse pärast ja ütlesid, et tema omale rohkesti koolist teadmist ja tundmist olla kogunud; aga Descartes wastas: Minu mõistus tunnistab minu enese wastu, et ma weel midagi ei mõista. Ta jättis raamatud ja kõik õpetused maha, läks Parisi linna ja hakkas õige rõõmsaste elama: käis palli peal ja tantsis, läks wahest jahi peale, teatrisse ja katsus mitmet moodu rõõmust elu tundma õppida. Kaks aastat elas tema seda rõõmupõlwe, siis üüris tema Parisi alewil Saint Germain (ütle Sänkt Schermän) ühe weikese maja, elas seal nõnda, et keegi tema endistest sõbradest ja tuttawatest ei teadnud, kus tema oli jäänud, üsna üksinda, aga sügawa mõtete sees. Jälle kaks aastat pärast seda reisis Descartes Hollandi maale ja läks seal wäeteenistusele. Kolm aastat pärast seda reisis Descartes Saksa maale ja wõttis Baieri kurfürsti wäe peal soldati teenistust. Pärast seda läks tema Saksa maa keisri Ferdinand II. wäeteenistusele.

Ka siin jättis tema pea wäeteenistuse maha ja reisis Ungari maale, sealt Poola ja põhja Saksa maale ja Saksa maalt jälle tagasi Hollandi maale, ja elas siis ühes Hollandi maa külas põllumeeste seas. Sealt reisis tema jälle Itaalia maale, sealt Daani ja Inglis maale ja sealt jälle Hollandi maale tagasi. Küsime nüüd, miks-pärast ulas niisugune tark mees mööda ilma ümber, kas ta kodu tööd ei wõinud teha? Kuuleme, mis tema selle peale ise wastab, ta ütleb nõnda:

„Mind on lapse põlwest saadik kõigis teadustes õpetud ja minule ööldud, et nende õpetuste läbi kõik kasulik tundmine inimese elu headuseks saab kogutud, ja mina tahtsin ka kõigest südamest õige palju õppida; aga kui mina juba nii kaugele olin ulatanud, et ma oma kuulsa kooli olin läbi käinud, tõusid minu mõtete sees palju kahtlemisi ja mitmesugusid eksituse kartusi. Ma tuntsin wiimate selgeste, et ma iga silmapilk eksija olen, ja kõigest omast õppimisest ja õpetusest muud kasu ei olnud saanud kui seda, et ma oma nõdrust ja tühidust ära tundma olin õppinud. Ja siiski olin mina ühe kõige kuulsamas koolis Europa maal, kus, kui iganes tarku mehi oli, siis pidid nad siin olema. Sellepärast jätsin mina, nii pea kui wanadus mulle luba andis enese tahtmise järele elada, kõik raamatu tarkused ja õpetajate õpetused maha ja ei soowinud muud, kui niisugust teadust, mis mina ise enese läbi ehk suures loomuse raamatus oleks leidnud. Sellepärast hakkasin mina reisima. Mina nägin siis kuningate auustust ja sõjawägede tugewust; mina õppisin mitmesugusid inimesi tundma, kes oma südame, mõistuse ja eluseisuse järele üksteisest koguni wõerad olid. Mina leidsin pea, et iga rahwas oma eluwiisi ja kombeid paremaks pidasid kui teiste elu ja nende wiisi, ja leidsin ka, et õpetud inimeste raskeb eksitused wiimaks heaks peetakse, kui nemad neile eluwiisiks on saanud. Minu kõige suurem soowimine oli alati: mida wiisi wõiksin mina walet tõest lahutada, et ma oma igapääwases talituses selgeste ise ennast ära tunneks ja sedawiisi pääw päewalt edasi elaks. Nõnda wiisi lahutasin mina ennast kord korralt oma eksitustest, mis meie teaduse selgust kinni katawad ja mõistuse häält kuulda ei taha wõtta. Kui nüüd sedawiisi mõni aasta mööda oli läinud ja mina seda ilmalikku raamatut hoolsaste olin lugenud, siis wõtsin mina ise ennast käsile ja küsisin ise enese käest, missugune peab nüüd see tee olema, kelle peal sina edaspidi tahad käija ja oma tööd teha?"

Mina arwan, oli tema wastus ise enese wastu, et ma seda teed nüüd kergemine saan leidma, kui siis, kui ma oma isamaale oleks jäänud ja paljalt raamatu-tarkusi oleks õppinud. Siis kirjutab tema oma elule järgmised käsud ette:

1) „Ilmaski ei tohi sina ühtegi asja tõeks arwata ega teda uskuda, kui sa teda mitte põhjani läbi ei tunne."

2) „Iga küsimest pead sina nii mitme jausse ära jagama, et sina igast jaust täielikult oled aru saanud, siis sead sina need jaud kokku ja see wastus on täielikult leitud."

3) „Iga asja, kelle üle sina otsust tahad leida, pead sina oma mõtete uurimisega nõnda algama, et sina tema kergema otsast peale hakkad ja siis kord korralt raskema jaule edasi tungid."

„Kõik katsu sina täielikult järele waadata, et sa kudagi wiisi eksida ei wõi."

See oli nüüd tema elu seadus, mis tema ise enesele ette kirjutas ja kelle järele tema ka oma tööd tegema hakkas. See esimine töö oli nüüd, kudas wiisi wõib kõweraid jooni rehkenduse abi läbi ära mõõta? See oli nüüd seesama küsimine, mis jo mitu tuhat tarka enne Descartes't olid püüdnud ära tunda, et selle läbi mitmesugusid tähtsaid ja sügawaid teadusi kätte saaks ja põhjendada wõiks; aga kõik nende waew ja peamurdmine ei olnud neid otsuse peale aitanud. Seda leidis nüüd Descartes wäga kergeste. Tema ütles: „Olgu üks niisugune ülesanne:

$$y = x^2 + 3x - 2$$

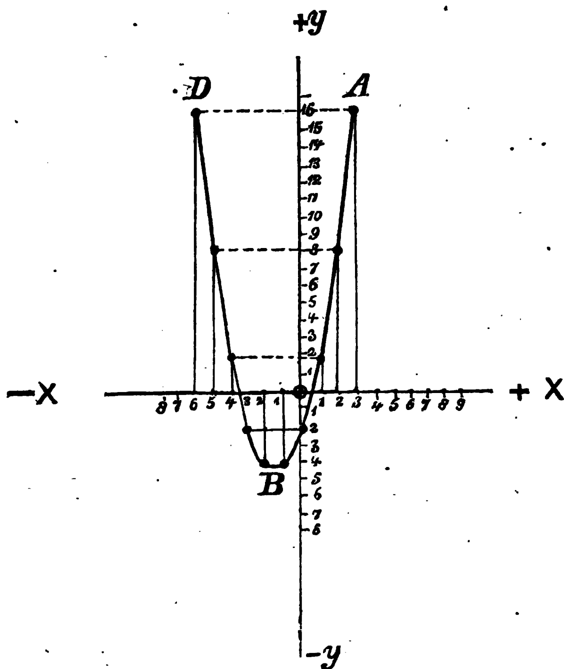
missugune peab siis see kõwer joon olema, keda mina sest ülesandest sünnitada wõin?"

Tähendab selle ülesande sees

$$x = 0, \text{ siis on } y = -2$$
$$x = 1, \text{ siis on } y = +2$$

nõnda kudas see siin alamal näha on:

$x = 0$	$y = -2$
$x = 1$	$y = +2$
$x = 2$	$y = 8$
$x = 3$	$y = 16$
. .	. .
. .	. .
. .	. .
$x = -1$	$y = -4$
$x = -2$	$y = -4$
$x = -3$	$y = -2$
$x = -4$	$y = +2$
$x = -5$	$y = 8$
$x = -6$	$y = 16$
. .	. .
. .	. .
. .	. .

„Olgu — x + x siin tema üks telg, siis on — y + y tema teine telg, kokku nimetas tema neid (coordonnées rectilignes rectangulaires): täiswinkli-ristteljed."

„Kus üks telg — y + y teisest teljest — x + x läbi jookseb, seal on nende nullpunkt. Ülewal pool ja head kätt nullpunkti seisjad numrid tähendawad tõeste olejaid (positive) suurusi, allpool ja wasakat kätt nullpunkti tähendawad kõik numrid wähendajaid (negative) suurusi. On nüüd x = 0 (see on: x oma suuruse järele just null), siis on y = — 2; see tähendab nüüd, kui x eessseisja ülesande sees oma suuruse järele null on, siis peab y sellesama ülesande sees — 2 tähendama ja see punkt — 2 on siis — y telje peal allpool nullpunkti; on x = 1, siis on y = + 2, see on ülewal pool nullpunkti ja nõnda edasi, sünnitan mina sest ülesandest $y = x^2 + 3x - 2$ ühe niisuguse kõwera joone, kui siin ülewal ABD seda näitab."

„Nõnda wiisi kui mina ühest ülesandest kõwera joone sünnitada wõin, nõndasama wiisi peab minul ka wõimalik olema, kõwera joone ülesannet leida, see on, seda esimest küsimist täielikult ümberkäända."

Seda wiisi oli siis nüüd see põhjusõpetus leitud, kelle peale meie kõrgemad rehkendused ehk mathematik ennast ülesehitanud on,

kelle läbi meie nüüd kuu ja päikese warjutamist, nende teed, suurust ja kaugust ja palju muid mehaniku- ehk jõuu-tallituse seadusi ära rehkendada wõime, misläbi mitmesugused masinad inimesesugu kasuks tööle pandud wõisiwad saada. Weel mitmesuguse teiste ülesleidmistega on Descartes inimese mõistust harinud ja edasi saatnud; nimelt leidis tema, et silma nägemine täielikult geometria seaduse all seisab ja et loomuse jõudu mathematika põhjuse peal peab järele uuritama. Tema näitas, et meie wiis meelt meid ise wäga kergeste ekstitada wõiwad ja sellepärast peab igaüks, enne kui tema ühe tundmata asja üle oma mõtete läbi tahab teadust saada, esite isenese ekstituste järele hoolsaste uurima, et ta neid üks teise järele jõuaks üles leida, ära häwitada ja seda wiisi oma mõistusele selgemat walgust ja terawamat tundmist sünnitada.

Seda wiisi ärkas René Descartes'e läbi üks uus walgus üle Euroopa maa, sest et tema näitas, et mitte enam sisteemide ehk jutluse ja jutupuhumiste läbi, kell kindlaid põhjusi ei ole, wõib loomuse olekut ja tema jõuuseadusi ära seletada, waid see peab mathematika põhjuse peal kindel olema, kui niisugused seletused tõeks peawad jääma ja inimese mõistusele kasu saatma.

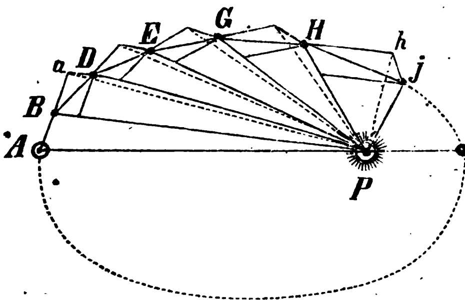
Niisugused ülesleidmised ja kindlad põhjused, mis René Descartes inimese mõistusele uueste sünnitas, lükkasid kõik hommikumaa, Kreeklaste ja Roomlaste, tarkuse puruks. See suur Aristoteles, kelle tarkuse ees keskajal ligi tuhat aastat kõik kumardasid ja ükski ei julgenud tema õpetuse üle kahtleda, nüüd kukkus tema troon ümber ja tema tarkus jäi kergeks kui waht.

Üks endine kuulus Tartu professor Mädler kirjutas 10[ne] aasta eest tagasi Saksakeele ajalehe sees (Die Wunder des Himmels und der Erde) „Taewalikud ja maapealsed imed" nõnda: Neid loomuse ja ilma alguse seletajaid on paraaegu weel palju, nemad oskawad suuga wäga hästi kõik ära seletada, aga nende tarkus on kohe otsas, kui neile öeldud saab: aruta mulle ühe rehknungi läbi, mida wiisi sina oma seletust wõid tõeks teha. Prantslased ja Inglased ütlewad jälle nõnda: Loomuse teadus, mis mathematika põhjuse peal seisab, seda peame meie üheks kindlaks tõe teaduseks ja nimetame teda sellepärast Philosophie (filosofi)!

Astume nüüd jälle Kopernikuse päikese sisteemile tagasi ja kuuleme, mida tema järele tulejad tähetundjad tema sisteemiga tegid. Kopernikuse suur wastaline oli sada aastat pärast teda Taani astronoom Tycho de Brahe; tema püüdis planeeti Marsi läbi ülesleida, kas siis Mars tõesti esiti ümber päikese oma teed käib, ja teiseks, kas tema tee siis just kreis saab olema, nõnda kui Kopernikus seda oli õpetanud. Tycho de Brahe suri pea ära ja kõik paberid jäid tema abi Johannes Kepleri kätte. Kepler sündis 1571 ja suri 1630.

Kepler. hakkas uuesti ja wäga hoolsaste Marsi teed järele uurima ja leidis kolm kuulust loomuse seadust, kelle juures tema rohkem kui 20 aastat ennast waewanud oli ja ühte ainust rehknungi 29 korda eksituse pärast uuesti rehkendanud, mis igakord mitu kuud kestis; need kolm seadust on:

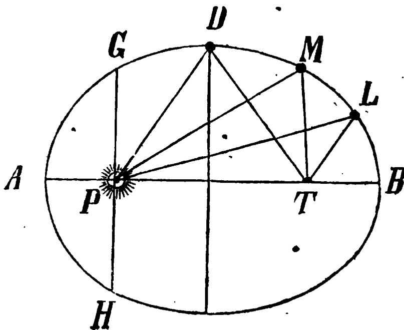
I. Kõik rändajad tähed ehk planetid käiwad päikese ümber ja nende tee poolmõõtjad sünnitawad ühe aja pikkusel ühesuurused wäljad. See tähendab:

Kui üks rändaja täht ehk planeet A juures oleks ja päikene P juures, siis jookseks see täht A ühe aja pikkusel, olgu see siin üks tund, A juurest B juure, ja teisel tunnil B juurest D juure, ja kolmandal D juurest E juure ja nõnda edasi. Selle tee pikkus kaswab iga tunni sees natuke juure; aga see kolmnurgaline wäli (ehk lagedus), mis iga kord poolmõõtja PA, Pa... läbi jookseb, jääb ikka ühesuuruseks, nõnda on: kolmnurk ABP kolmnurga BDPga ühesuurune, △ BDP = △ DEPga, ja
△ DEP = △ EGPga, ja
△ EGP = △ GHPga kõik ühesuurused.

Mida ligimale siis see planeet päikesele jõuab, seda rutem peab tema oma teed edasi jooksma. Arwame seda ühepikkust aega õige lühikeseks, siis on ka see tee wäga lühikene, ja need ühesuurused wäljad wäga kitsad, ja see tee kuju, keda planeet A läbi jookseb, on siis just Ellipse, nõnda kudas see siin näha on.

II. Kõik rändajate-tähtede ehk planeetide teed päikese ümber on Ellipsed ja päikene seisab ühe Ellipse tulepunkti sees.

Ellipse on oma kuju järele üks niisugune wigur, kui kõwer-joon AGDMLBH siin kõrwas seda näitab, ja oma geometria seaduse järele niisugune: et kõik õiged jooned, mis tema kahe tulepunkti P ja T pealt ühe piiri punkti D, M ehk L peale tõmmatakse, ühte kokku ikka nii pikad on, kui Ellipse läbimõetja AB, nõnda on:

$PD + DT = AB$ ja

$PM + MT = AB$. Päikene seisab siis ikka oma perekonnas, ühe Ellipse tulepunkti sees, ja kõik need jooned, mis meie iial oma mõtete sees iga silmapilk päikese juurest ühe rändaja tähe peale tõmmata wõime, on sellepärast, et nemad mõlemad paigal ei seisa, ka iga silmapilk ise suuruseb, kas kaswajad ehk kahandajad, ja neid nimetakse iga ühte pööri poolmõõtjaks (radius vector). Nõnda on siin päike ja planeeti pööri poolmõõtjad PD, PM ja PL.

III. *Rändaja tähtede tee-aja-ruutud seisawad üks teise wastu nõnda, kui see suurus, mis selle läbi sünnib, kui meie seda kaugust, mis rändaja tähe ja päikese wahel ise encsega kolmkorda kaswatame.*

Pane tähele: Siin tähendawad p ja p_1 kaht rändajat tähte ehk planeeti, T^2 ja T_1^2 nende ajaruutusid; r^3 ja r_1^3 seda kauguse kolmekordset kaswatust, mis päikese ja rändaja tähe wahel seisab.

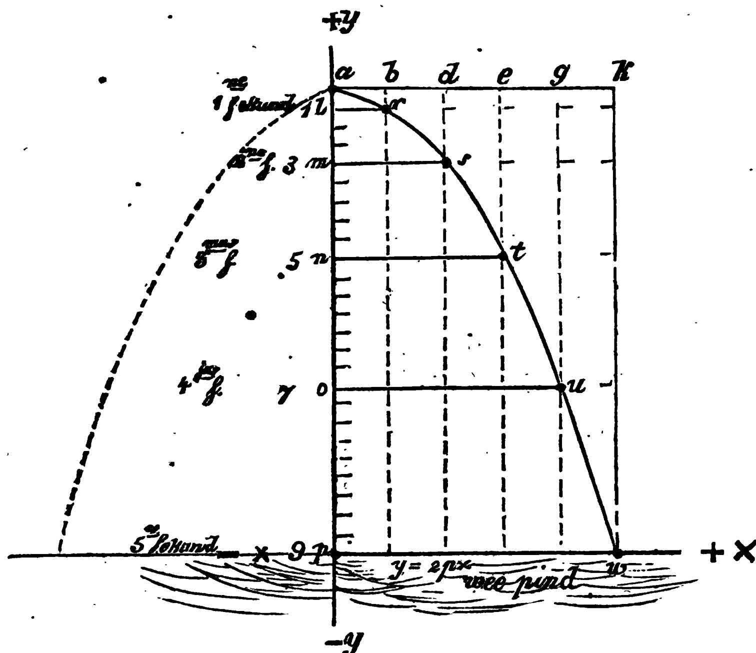
$$p = \frac{T^2}{r^3} \text{ ja } p_1 = \frac{T_1^2}{r_1^3}$$

Oleks mõlema rändaja tähe kaugus päikese juurest ühesuurune, siis oleks ka nende ümberjooksmise aeg päikese ümber ühesugune, ja ta peaks siis nõnda olema:

$$p = \frac{T^2}{r^3} = M, \text{ ja } p_1 = \frac{T_1^2}{r_1^3} = M, \text{ sellepärast } M = M.$$

Nende sama aastate sees, kui Kepler oma kolm kuulust lõpmuse seadust leidis, leidis ka Itaalia maa mees Galilée (1602) *kukkumise, wiskamise ja kuuli-jooksmise* seadust.

Seisaks kaks meest ühe järske ja kõrge järwe kalda peal, siin a juures, ühel ja selsamal silmapilgul ja wiskaks esimine ühe kiwi a juurest b peale tähendates, ja teine laseks selsamal silmapilgul oma kiwi a juurest alla otsekohe järwe kukkuda; siis kukuksiwad need mõlemad kiwid jälle ühel ja selsamal silmapilgul järwe: wisatud kiwi w juure ja otse kukkuja p juure. Esimise sekundi lõpetusel wajuks see wisatud kiwi nõndasama palju allapoole, kui see otse kukkuja; sellepärast et maakeha jõud neid ühte wiisi oma külge tõmbab ja nemad kukuks siis mõlemad meie igapääwase fiisika rehkenduse järele esimises sekundis 4,9045 meetert (meeter on meie Liiwi mõõdu järele 3,32 jalga); see on arwatud ühe ruumi kohta,

kus õhku suguqi ei ole, ja maa laiuse järele 45° peale. Mida rohkem meie ekwaatori pealt põhja poole reisime, leiame meie, et kukkumise kärmus kaswab, ja meie wõime siin Tartus 58° 22′ 47″ laiuse kohal julgeste 5 meetert täis esimise sekundi kukkumisele arwata.

Meie kukkumise rehkendus oleks siis nõnda:

1.	sekundil	5	meetert	ehk	=	16,6 jalga.
2.	"	3.5	"	"		49,8 "
3.	"	5.5	"	"	=	83 "
4.	"	7.5	"	"	=	116,2 "
5.	"	9.5	"	"		149,4 "
	5 sekundi sees summa					415 jalga.

Üleüldse on siis kukkumise seadus:

Kukkumise kärmus kaswab nõnda, kui tema aja ruutud, see tähendab: esimises sekundis kukub iga keha 5 meetert,

				aja ruutud		
2.	sekundil	1 + 3,	see on	(2.2)	=	4.5 meetert,
3.	"	1 + 3 + 5,	"	(3.3)	=	9.5 "
4.	"	1 + 3 + 5 + 7,	"	(4.4)	=	16.5 "
5.	"	1 + 3 + 5 + 7 + 9,	"	(5.5)	=	25.5 "

See on siis jälle 25.5 = 125.3,32 = 415 jalga.

Waatame nüüd selle teise kiwi tee peale, mis wiskamise läbi sündis ja kõwer on, keda parableks nimetakse. Kuda wiisi wõiks meie siis ka tema kõwerat tee pikkust leida? Seda ei leia meie mitte alama mathematika seaduse järele, waid integralrehnungi läbi, see oleks nõnda:

Iga parable punkti kõrgus oma telje kohta on $x = 2px$. x tähendab telje pikkust, siin a juurest p juure, p tulepunkti kõrgust, see oleks siis:

$$y = 2px; \quad s = \int_0^x dx \sqrt{1 + \frac{x^2}{p^2}} = \frac{p}{2} \log \frac{x + \sqrt{x^2 + p^2}}{p}$$

$$+ \frac{x.\sqrt{x^2 + p^2}}{2p}$$ see on ligi 505 jalga.

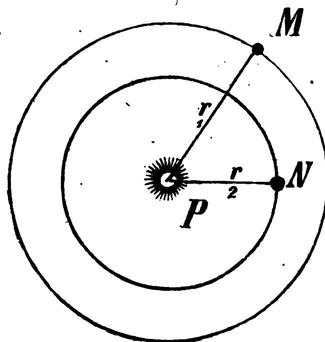
Iisak Newton (ütle Njuton), üks Inglis mees, leiab 50 aastat pärast seda kuulust seadust, kelle järele päikene meie maakuuli ja kõik rändajaid tähti sunnib oma ümber käima; seda nimetakse ka raskuse seaduseks. Ta õpetab:

Kõik kehalikud ruumi jaud tõmbawad üksteist niisuguse jõuuga oma külge, kui nende mõlemate suurus on, ja oma kauguse järele nõnda, kudas nende kauguse ruutsuurus on.

Oleks siin r_1 ja r_2 kahe rändaja tähe poolmõõtjad, kelle teed meie siin kergema arusaamise pärast kreisiks teeme, T_1 ja T_2 nende aja pikkus, millal nemad ümber päikese jooksewad, siis oleks see jõud, miska päikene sunnib neid ikka ja ikka oma ümber ringi jooksma, niisugune:

$$g_1 = \frac{4\pi^2 r_1}{T_1^2} \text{ ja } g_2 = \frac{4\pi^2 r_2}{T_2^2}$$

$$g_1 : g_2 = \frac{r_1}{T_1^2} : \frac{r_2}{T_2^2}$$

ja kolmandama Kepleri seaduse järele

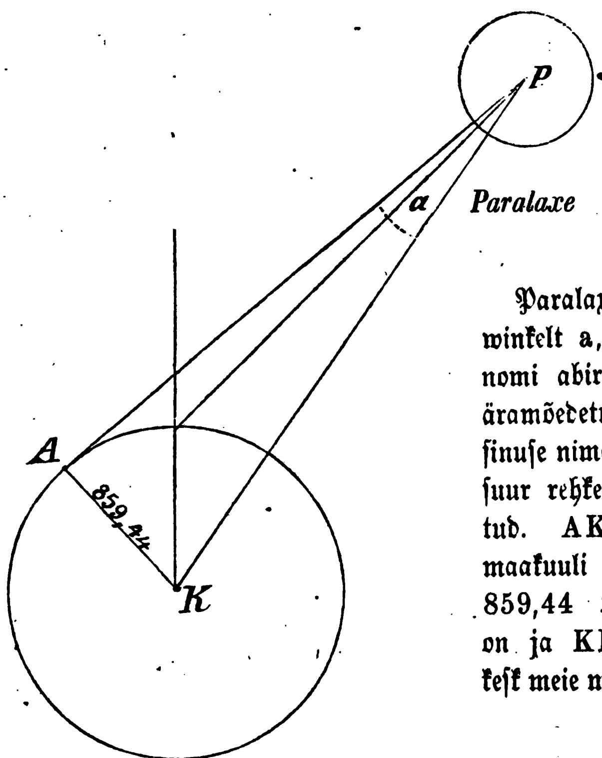
$T_1^2 : T_2^2 = r_1^3 : r_2^3$, sellepärast siis

$$g_1 : g_2 = \frac{1}{r_1^2} : \frac{1}{r_2^2}$$

M ja N tähendawad siin neid kahte rändajat tähte, P päikest ja g_1 g_2 seda jõudu, kes neid sunnib päikese ümber jooksma.

Kui nüüd inimesed oma teaduse edenemisega nii kaugele olid ulatanud, et neil need eesseisjad tundmised selged olid, siis wõisid nemad ka kergeste kuu ja rändaja tähtede teed, kaugust, nende suurust ja warjutamist ära rehkendada.

Näituseks katsume siin ühel wäga kergel wiisil päikese kõrgust ära rehkendada. Oleks see siiski mõne lugejale natukene weider, sest ei oleks jo häda; see tükk on sellepärast üles pandud, et näha saab, kuda wiisi inimese teadus edenenud on, aga mitte neid teadusi ise õpetud.

Paralaxe tähendab siin winkelt a, mis esite astronomi abiriistade läbi peab äramõedetud saama, ja siin sinuse nime all 8,6 sekundi suur rehkenduses üles wõetud. AK tähendab meie maakuuli poolmõetjat, mis 859,44 penikoormat pikk on ja KP päikese kõrgust kesk meie maakuuli südamest.

$$\frac{AK}{PK} = \text{sinus } a = 8'',6$$

$$PK = \frac{\log.\ AK}{\log.\ \text{sinus } a} = \frac{\log.\ 859{,}44}{\log.\ 8'',6}$$

$$\begin{aligned} \log.\ 859{,}44 &= 12{,}9342156 - 10 \\ \log.\ \text{sin}.\ 8'',6 &= 5{,}6200733 - 10 \\ \hline \log. &= 7{,}3141423, \end{aligned}$$

see on 20613000 penikoormat.

Lõpetuseks tahan ma kõige armsa Eestlastele meele tuletada, et inimese sugu edenemine ja tema teaduse kaswamine tubli ja kindla töömeeste läbi on sündinud, aga mitte lauljate, pidupidajate ega muude rõõmsa elu sõbrade läbi. Töö ja mõistlik eluwiis on üksinda see edasi saatja jõud, kelle läbi inimesesugu siin maa peal edeneb. Armsad Eestlased! teeme siis hoolsaste tööd ja püiame igal pool ja igast asjast ärksa meele ja terawa tähelepanemise läbi õppida, et meie oma teadmise ja tundmisega edasi jõuaks. — Sest just nõnda, kudas korralikult haritud põld oma töömehele head wilja kannab, nõnda annab ka tõelik teadus iga rahwale täielikumat tundmist ja arusaamist, kudas tema oma eluseisusele paremat olekut, mõistlikumat majapidamist ja kasulikumat edasisaamist wõib sünnitada. Sellepärast olgu siis alati meie wahwus: hoolas töö, teraw ettewaatamine, puhas ja mõistlik elu. Nende toel üksine edeneb meie elu siin maa peal kõige paremine.

J. Tülk.

Reisi aruanne.

1878.

Minewa suwe käisin ma kolmat korrda Tallinnamaāl Eēsti kieelt uūrimas. Se korrd saiin reisiraha Tartu koolikonna kuraa-tori härra ja „Kirjameeste Seltsi" käeest, mis ieest ma südamest tänan. Minu nõuu oli Eēsti kirjakieelt rahhwa kiele täielikuma tunndmise läbi õiendada ja Kessk-Tallinnakiele murrde, se on kirja-kiele, õhtupuoolseid piirisid üles otsida. Sellepärast reiisisin esiteks põhja Järwamaāle, kuhu ma suwel 1876 Wirumaālt tulles piaa-tama jäiin, ja siaalt läbi Harjumaā Läänemaāle. Tähhtjamad piaatusepaigad, kus ümmberkauutsete Eēstlaste rääkimise wiisi kuū-lasin, oliwad ridamisi: Amblas (põhja Järwamaāl) kösstri Raud-kepp'i juures; ühes Rakke rauudteējaama ja Harju-Jaani kiriku lähedases trahhteris (hommiku Harjumaāl); Tallinnas, kus kooli-õpetaja Stein'i abiga mitme kihelkonna inimestega kokku saiin; Keila postijaamas (õhhtu Harjumaāl) härra Rall'i juures; Nigula kihelkonna Sellaküla mõisas (Läänemaāl) härra Widryks'i juures; Haapsalu linnas, kust üle mere Paltiska ja siaalt Tallinna, Tapa, Kurista, Põltsamaā ja Willandi kaudu Tartu tagasi sõitsin. Siin tänan wieel awalikult kõiiki neiid, kes lahhke abi ja juhatamisega minu tööd edendasiwad.

Mull oli wõimalik iga Järwamaā ja iga Harjumaā kihelkonna inimeste käeest nende rääkimise wiisi järele päriba, piaale selle ka mitme Läänemaā, Saare- ja Hiomaā kihelkonna Eēstlaste käeest. Wirumaā kihelkonndade inimestega olin juba enne nende kieelt uūrides rääkinud.

Se küsimine, missugust rääkimise wiisi meie Eēsti kirjakieleks tõsstma ehk selle põhhjuseks panema piaame, on mull nüüd palju sellgemaks saanud ja kerrgem wastata. Nüiid wõiin wieel jullgemine tõeendada, et kirjakieleks ja selle täiendamiseks piaab õhhtupuolist

Wiru kieelt (Jakopi, Haljala ja Rakwere kihelkonaast piaale õhhtu puoole), Järwa kieelt ja Harju kieelt wõetama. Sellest üleültsest piirist piaawad aga ääri wieeri mööda olewad murrded, kas koguni ehk mõnes tükis kõrwale jääma, nagu mereäärsed murrded Wiru- ja Harjurannas Rakwerest Tallinnani, mõned Harjumaā Lääne raja kihelkonndade ja walldade iseäralikud Lääne murrete muoodi rääkimise wiisid. Selle siin piiratud Kessk-Tallinna kielega lähäwad mitmes tükis põhjapuoolsed Tartu ja Willandi kreisi kielemurrded enam ühhte, kui Lääne murrded. Sedawiisi oleks si s Eēsti kirjakieel nende Eēstlaste kesskpaigas, kes põhja Eēsti kieelt ehk nõnda nimetatud Tallinna kieelt räägiwad. Küll lähäb ka Kessk-Tallinna kieel mitmesse harusse, naiituseks on õhhtupuoolne Wiru kieel mitmes sõnamuūtes teisiti kui Harju kieel, aga nieed wahed ei ole mitte nii suured ja sagedad kui Kessk-Tallinna kiele ja mõne muu Tallinna kiele jausse arwatud murrde wahel, näiituseks Järwa murrde ja Läänemaā ehk Pärnumaā murrete wahel. Kessk-Tallinna kieles on sõnade sisemised hääled piaa aeegu ikka ühesugused ja sünniwad sellepärast ühesuguste siaaduslikkude reēglite alla, mis kerrge tähele panna ja õppida: se on piaa-asi Kessk-Tallinna kiele kiituseks. Mõnes nõnda nimetatud Tallinna kiele rääkimise kohas aga ei ole sõnad oma sisemiste häälte oleku puolest mitte nõnda hiaaste siaaduse korras; näiituseks on Kessk-Tallinna kieles kahesilbilised ajasõnade Infinitiwid „a" piaal ikka kõwas ehk kolmandamas häälte järgus, näiituseks „annda," „murrda," „miñna," „saāda". Nõnda ei sünni se reēgel mitte Läänemaā murrete kohhta, siaal on mõned seda jagu sõnad küll kolmandamas häälte järgus, mõned aga teises, näiituseks kolmandamas „miñna," „müiia," „hoiida," aga teises „anda," „murda," „püida" (ehk püüda), „saada"; wiimane sõna mõnes kohas weel, nagu Martnas, „saha". Kui siin reēglit tahad teha, siis piaad kõik niisugused sõnad kokku siaadma, neiid kahhte jausse jauutama, teiise niisugused, mis kolmandamas ja teiise, mis teise hääle järgus seisawad; se aga ei oleks mitte kerrge tüöö. Paremad kui Läänemaā murrded, on sellepuolest põhja Tartu ja põhja Willandi murrded, neiis räägitakse nagu Kessk-Tallinna maāl: „annda," „minna," „murrda," „müiia," „püiida," tuua" ikka ühhte wiisi kõwas kolmandamas järgus. Wieel üks teine näiitus. Wiru-, Järwa- ja Harjumaāl räägitakse, kui äärte wieerte murretest ära waātame, ikka „uo", kus siitsaādik raāmatutes „oo" kirjutakse, näituseks „tuome," „tuooma," „luomad," (kaks) „luooma," Tallinna kiele lõuuna-õhhtu puoolsel rajal, põhja Willandi- ja Pärnumaāl aga räägitakse mõnes sõnas Kessk-Tallinna kiele „uo" kui puhas „oo" wällja, mõnes sõnas aga on enndine „uo" üheks uueks „u-"

ja „o“-hääle wahesefs häälefs saanud; puhas on „o-hääl“ sõnas „loomad“, (kaks) „looma“, aga segane sõnas „toon,“ „toome,“ „tooma“. Kui siin tahetakse reeglit teha, siis piaaks kõiik „oo-sa“ sõnad kokku siaatama, ja neiid kahhte jauusse panndama, esimesesse puhhta oo-häälelised, teiise sega-oo-häälelised. Se ei ole jälle mitte kerrge asi teha ega õppida. Ka Läänemaāl ja Saaremaāl tuleb „uo“ harwem, aga segane ehk puhas „oo“ palju sagedamine ette. Niisugusid näiitusi wõiiks ma wieel mitu ja mitu ette panna. Sellepärast piaame Kessk-Tallinna murrde juurde jääma, kus wana Suome muoodi „uo“ (ehk kõwas järgus „uoo“) räägitakse, iseäranise sellgusega Wirumaāl. — Kui nüiid aga ka Kessk-Tallinna kieel ise täieste ühhte ei lähä, waiid kui näiit. Wiru- ja Järwamaāl „pannd“, „olnd“ üeldakse, ja Harjumaāl täielikumalt „pannud“, „olnud“, siis wõime, nagu seda juba sünndinud, täielikumat Harju „pannud“ ja „olnud“ kirjakieles pruugitawaks wõtta. Meie ei pruugi ka mitte palljuse genitiwis „jalte“ kirjutada, et seda mõnes kohas Kessk-Tallinnamaāl ette tuleb, waiid kirjutame ikka tuttwal wiisil „jallgade“. Nõnda ei ole ka mitte tarrwis pitga „aa“ asemelle „ua“ kirjutada, sest „ua“, näiituseks „suame“, saāb Kessk-Tallinnamaāl küll palju räägitud, aga mitte igas kohas ülemal tähendatud Kessk-Tallinna kiele piiirides, nagu „uo“ sõnas „tuome“, „ie“ sõnas „mieleb“. Kahesilbiliste sõnade inessiwi muude on Kessk-Tallinna kiele hommiku puoles, Harjumaāl, kõwas järgus, näiituseks „nurkas,“ „walldas,“ „järrwes,“ „wakkas,“ „linnas,“ „saānis“, aga seda ei ole tarrwis pruūkida, waiid selle asemell kirjutame Wiru kieli süntsamalt „nurgas,“ „wallas,“ „järwes,“ „wäkas,“ „linnas“, kudas seda muudet ka põhjahommiku Harjumaā nurgas, Kuusalu kihelkonnas ja ühes Harju-Jaani kihelkonna osas (Haljuwa wallas) räägitakse.

Niipalju Kessk-Tallinna kiele piiridest, ja selle siaal räägitawa kiele pruūkimisest üleültse. Pangu ka lugeja seda tähele — küll ta siis isegi näiitusi leiab selle tõeendusefs, mis siin lühedelt üeelnud olen.

Kui nüiid Kessk-Tallinna kieelt kirjakieleks tahetakse wõtta, siis piaab ka selgeste tiaadma, kudas seda räägitakse ja just nõnda kirjutatama, kudas seda räägitakse. Senni ajani ei tiaa aga wõeras mitte sellgeste, kudas seda räägitakse, et küll kaks hiaad grammatikat, — teine E. Ahrens'i, teine Dr. Wiedemanni kirjutatud, — wällja on tulnud, kudas wõiib siis seda õiigeste kirjutada? Mina wõtsin siis käsile seda puudust parandada ja teiste wigasid õiendada ja nõnda nende kiiduwääriliist tüööd täiendada. Järrgmiste näiitustega annan sellest püiidmisest otsust.

Kesk=Tallinna kiele üleülldine reegel on:

Kui kahe wokaali ehk täiishäälelise wahelt, mis mitte ühesugused ei ole, üks konsonant ehk kaashääleline, wällja kukkunud on, siis on nieed wokaalid muutmatta jäänud.

Kui „i“ ja „u“ wahelt üks konsonant on ära kadunud, siis jääb „i“- ja „u“=hääle kõla jusst seksamaseks kui ta enne selle konsonandi kadumist oli: näiituseks; „siume*),“ „siuti,“ tüwest „sidu(ma)“; (linad on) „lius“, sõnatüwest „ligu“; „piud,“ sõnatüwest „pidu“; „tiutama,“ sõnatüwest „tigu“, mis esiteks „roojust“ ehk „roojast assja“, teiseks „roojast, häbistawat juttu“ ehk „laiimamist“ tähendab. Täht „i“ ei kõla mitte pitga „ii-ga“ ühhte häälde, waiid ta käib e=hääle puoole; ta nime ei piaaks edespidi mitte nõnda wällja hüiitama, nagu pitga „ii“ nime. Ärgu mõedatagu sellepärast sõna „siume“ i=häält mitte tähe „i“ nimega, mis kui pitk i=hääl sõnas „piinama“, „piinata“ kõlab, waiid selle „i-ga“, mis sõnas „siduma,“ „pidu“ ja „rida“ on. Ükksi niisuguse wõrrdlemise ehk kõrwu=siaadmise waral saab õiiget sellgust. Mõnes Kessk=Tallinna kiele piiri kohas, nagu mõnes Weike=Maarja wallas, mõnes õhhtupuoolse Harjumaa wallas ja Läänemaa jagudes, näiit. Nigula kihelkonnas, räägitakse „siome,“ „sioti,“ „lios,“ „tiotama“. Neiissamades kohhtades räägitakse ka „näo“ (piaal), „jao“ (jäo, pärast), „kaod,“ mis sõnadest „nägu,“ „jagu,“ „kadu(=ma)“ saanud. Nõnda on siin se häälesiaadus pruugitaw, et kui „i“ ja „u“ wahelt üks konsonant wällja kukub, siis „u“ ikka „o-ks“ muudab. Siaal aga, kus „u“, näiit. sõnades „näu“, „jau,“ „kaud,“ niisamasuguseks jääb, kui ta nominatiwis on, siaal jääb ta ka muutmatta, kui tema iees „a“ asemell „i“ seisab, — ja selleks jääb ta, kui mõnest üksikust kohast ära waatame, suurelt ja laialt Kessk=Tallinnamaal.

Läänemaal leitsin „io“ rääkimist, aga Läänemaa rannas jälle „iu“ rääkimist, näiituseks Ungru wallas Haapsalu ligidall, kus „siume,“ „lius“ räägitakse nagu ka Hiiomaal ja Wändras Pärnumaal. — E. Ahrens, Dr. Wiedemann, ja piaa kõiik Eesti kirjamehed kirjutawad, kui „i“ ja „u“ wahelt üks konsonant wällja sadanud, „eu“, näiit. „seume,“ „seuti,“ „leus,“ „peu,“ „teutama“. Nõnda ei räägita aga kuskil Tallinnamaa kohal, ega ka Tartu murretes, kus „iu-ks“ „eo“ on saanud, näiituseks „seome,“ „leon,“ „teotama“. Ahrens ütleb (lehek. 111), et „e“ olla puhas sõnades „seud,“ „leutama“. Se on imestamise

*) Niisuguste näiitustes jätan esiotsaks kerrgema seletuse ja arusaamise pärast teise difthongi tähe pitkuse tähendamatta.

wäärt ütlus ühe mehe suust, kes muidu suure tähelepanemisega oma Tallinna murrde grammatikat on kirjutanud. Mitte „i-st" ei saa Tallinna kieles „u" iees pärast konsonandi kadumist „e", waid ümmber pööratud — „e-st" saab „i", näiit. „tiud," „tiu-miees" sõnast „tegu". Ükfi Lääne rannas ja Saarlaste suust kuulsin „teud", kes aga muidu „siume", „lius" rääkisiwad. Neiil on se siadus, et wokaalid muutmatta jääwad, kui wahekonsonant wällja kukkunud, wieel täielikum, nad ütlewad ka „luu", sõnast „lugu" ja „wääme" (ehk „wääme") sõnast „wäda(ma)", „wäu" sõnast „wädu" (wedu). Wiimist sõna kuulsin ka Paldiska ligidall tähendatud wiisil rääkima.

Käees olewa sõnade õiige kirjutamine, se on „iu-sa", ei ole Eesti kirjakieles ka mitte koguni tunndmatta asi. Ma hakkasin enne nende ridade kirjutamist wanemaid raamatuid läbi otsima, kas kuskilt neiis sõnades rääkimise järele kirjutamist leiaksin, ja leitsin mõne näiituse Dr. Kreutzwaldi raamatutest. Tema raamatus „Eestirahwa Ennemuistesed jutud" (Töiist korrda trükitud, Tartus 1875), jutus „Nupumees", lehekülg 78 kolmandamas riaas ülewalt lugeda, seisab „ilupiud" (mitte ilu-peud), jutus „Kuda üks kuningatütar seitse aastat oli maganud", lehekülg 132 kolmas rida ülewalt seisab „pulmapiu", üksikuse genitiw sõnast „pidu". Sellesama raamatu muiis kohhtades leitsin „d" „i" ja „u" wahele jäeetud olema, nagu seda mõnes murrdes sagedaste rahhwa suus pruugitakse, näiit. „pidule" lehek. 116, „pidust" lehek. 102, „pidud" lehek. 154, — „peud", „peust", „peule" ei leiidnud ma aga selle raamatu kuskilt kohalt. — Dr. Kreutzwaldi raamatus „Reinowader Rebane" (Töistkorda trükitud, Tartus 1860) seisab lehekülg 82 8-as rida alt lugeda „siuwad", lehek. 102 10-nes rida alt lugeda „siuti". Selle raamatu ühes sõnas on „iu" asemell ka „io" kirjutatud, näiituseks „tiotust" lehek. 34 rida 4 ülewalt lugeda, „tiotuse" lehek. 83 rida 13 ülewalt lugeda, „tiotuse" lehek. 98 rida 1 alt, „tiotada" lehek. 118 rida 3 alt, „tiotate" lehek. 124 rida 6 alt, „tiotatud" lehek. 130 rida 8 ülewalt, — aga mitte „teutust", „teutuse" j. n. e. — Muidugi wõib niisugusid tunnistusi üksinda nende kirrjade sieest leiida, kelle tegijad Tallinnamaal sünndinud ja kasswanud.

On „i" ja „a" wahelt üks konsonant wällja kukkunud, siis jääb „i" Kessk-Tallinnamaal ja igas Eesti kiele murrdes muutmatta ja ei saa mitte „e-ks", näiituseks „piame", sõna tüwest „pida(ma)" „d" kadumise läbi saanud; „sia", sõna tüwest „siga" „g" kadumise läbi saanud; „wiad" sõna tüwest „wiga". Siin on jälle „i"-hääl selle „i"-häälega kõrwu siaada, mis sõnas „pidama", „lina", „liha", „wiha" ette tuleb, ja mitte „i"-hääle nime

kõrrwa; sest selle hääle tähht on küll ühekorrdne, aga seda tähhte räägitakse, kui teda üksi ja mitte sõnas (näiit. „keda") ei räägita, ikka pitgalt wällja, niisama pitgalt kui pitka „ii·d" ühes pitga „i·ga" sõnas. Praeegu kirjutakse „sead", „wead" sõnast „siga", „wiga". Siaame aga sõna „wead" „e"=tähe hääl selle „e"=tähe häälega, mis sõnas „seda", „kena" seisab, kõrwu, siis kuuleme kui suur wahe kummagill on, ja et nad sugugi ühhte ei lähä. Siaame aga sõnas „wead" olew „e"=tähe hääl sõnas „wiga" olewa „i"=tähe häälega kõrwu, siis leiame, et siin „i" ja „e" ühehäälelised on. Kui nüiid ühes jauus Eesti kiele sõnadest lühikene „e" nõndasama wällja räägitakse kui lühikene „i", noh siis kirjutagem ka neiis sõnades „i" ja jätkem „e"=kirjutamine maha! Wieel üks wõrrdlemise näiitus seletuseks. Kessk=Tallinna murrdes on üks sõna „keha". Tartu murrdes on ka se sõna, aga kõiik tema hääled ei lähä selle Tallinna sõnaga mitte ühhte, wahe on sellgeste kuulda. Se hääleline täht, mis selles Tallinna kiele sõnas „k" ja „h" wahel seisab, se on „e", kõlab Tartu kiele murrdes nagu „i" sõnas „liha", sellepärast piaame Tallinna kiele sõna „keha", kui teda Tartu murrdes tahame kirjutada — „kiha" kirjutama, mis mõnes Tartu murrdes „kihä" kõlab. Nõnda kui Tartu murretes, räägitakse seda sõna ka Jõelähtme kihelkonnas Tallinnamaāl, Saaremaāl ja paiguti Läänemaāl. Nende murrete kohhta on siaaduseks, et enndine lühikene esimese silbi „e", kui tema järel „h" ja selle järel „a" ehk „ä" seisab „i·ks" on saanud. Näiit. wieel Tallinna kieli „reha", Tartu kieli „riha". Kui nüiid mõni tahab õieti Tartu murrdes midagi kirjutada ja kirjutab „keha", „reha", siis ei ole ta mitte neiid sõnu Tartu, waiid Tallinna kieli kirjutanud, ühe sõnaga, ta on mielega waletanud ehk kogematta eksinud. Wale ja eksitus on aga se ka, kui meie kirjutame „pea" (kiñni), ja mitte „pia" (kiñni). Kahehäälelist „ea" Kessk=Tallinna ja ka lõuunapuoolsetes murretes ei olegi; ka neiis sõnades mitte, kelles Tallinna kieles „ea" kirjutakse ja Tartu kieles „ää" räägitakse, näiituseks Tallinna kieles „seal" (= seal kohal), „pea" (inimese pea), „peasen", Tartu kieli „sääl", „pää", „pääse"; Tallinna kieles räägitakse neiid sõnu „sial", „pia", „piasen". Adwerb „sial" (= siaal kohal) kõlab nõndasama nagu adessiwi muude „sial" sõnast „siga". Üksi „Tallinna kiele" õhtupuoolses otsas on mõnes sõnas kahehäälelist „ea" leida, se aga on neiis, kelles „e" sõnatüwes ette tuleb ehk enndine „iea" ette tuli, näiituseks Kullamaā kihelkonnas „weame" sõnatüwest „weda"(-ma); „tean", „teame", Suome kieles „tiedä-n" (= Eesti „tean"). Kessk=Tallinnamaāl aga on enndisest „ie·st" selles sõnas „i" saanud, mill wiisil „tian" rääkimine sünndis. Esimest sõna räägitakse

neiis muudetes, kelles „d" mitte kahe wokaali wahelt wällja ei ole kukkunud, „wedama", Kessk-Tallinna maāl enamiste „widama", kelles „i" pärast „d" kadumist „i-ks" on jäänud, nagu „wiame", „wiate" ehk „wedama", kelles „e" pärast „d" kadumist „i-ks" muudetud sai, mis läbi jätlegi „wiame", „wiate", „wiad" sünndis.

Kui „u" ja „a" wahelt üks konsonant wällja on kukkunud, siis on „u" ikka Kessk-Tallinna kieles ja mujal igas Eesti kielemurrdes muūtmatta, se on „u-ks", jäänud. Näiituseks: „tuba", gen. „tua"; „uba", gen. „ua"; „nuga", gen. „nua". Siin piaame jälle genitiwi muute „u" ja „a" wahel seiswat häält selle häälega, mis, kui wiimist sōna näiituseks wōtame, nominatiwis „u" ja „g" wahel seisab, kōrwu siaadma, kui ōiget otsust tahame saāda, ja siis leiame, et esimeses muūtes seiisaw esimene wokaal wiimse muūte esimese wokaaliga täiitsa ühhte kōlab; ja piaame sellepärast genitiwi „nua" kirjutama ja mitte „noa", nagu seda siitsaadik tehhtud. Meie ei piaa mitte seda wokaali, mis „n" ja „a" wahel seisab, pitga „o" kōrrwa siaadma, se kōlab Tallinna kieles „uo" (mitte „oo"!), kelle esimene puool sōnas „nua" olewa esimese wokaaliga kokku lähäb. Se ei ole jo mitte „oo", nagu ta kirjutatud saab, waiid „uo". Wōiib olla, et ta sellega on kōrwu siaditud ja siis wiimne eksitus esimest sünnitanud. Esimene näiitus on juba mitmest kirjamehest ōigeste „u-ga" kirjutatud, M. Kirsel näiituseks kirjutab „tua", „tuas"; sōna „nuga", „suga" genitiwi esimese konsonandi järel seiisaw wokaal ei kōla aga ka sugugi teisiti. Praeegu kirjutakse „oad" sōnatüwest „uba". Siaame seda „o-d" teiste „o-dega" kōrwu. Kas ta hääl lähäb ühhte sōna „oda" „o"-häälega? Ei lähä! Kas ta hääl lähäb ühhte sōna „ohakas" „o"-häälega? Kessk-Tallinnamaā inimene ütleb, et ei lähä, mōni Tartlane, Läänlane ehk Saarlane ütleb, et lähäb. Kust se tuleb? Wastus: Kessk-Tallinna kieles on sōnas „ohakas" esimene wokaal sellge „o", nagu sōnas „oda", Tartumaā, Willandi-, Lääne- ja Saaremaā jagudes on aga „o"-hääl ühekortse „h" iees lühikeseks „u"-hääleks saanud, ja seda sōna piaab kirjutatama „uhak" Tartu kieles, nagu sōna „kuha", Tallinna kieles aga „koha". Ärgu mōedatagu siis mitte sellget „u"-häält sōnas „uad" walsiste! Säetagu „o" walsiste kirjutatud sōnas „oad" „u"-häälega sōnas „uba" kōrwu, ja siis saāb leiitama, et se „o" niisamati kōlab kui lühikene „u" ja et esimene wokaal ilma järelseiiswa „b-ta" niisamati kōlab kui järelseiiswa „b" iees.

Kui lühikese „u" ja „e" wahelt üks konsonant on wällja kukkunud, siis on Kessk-Tallinnamaāl ja ka hommikupuoolsel Wirumaāl „u" muūtmatta jäänud, näiituseks „lueme" sōnatüwest

„luge“(-da), „tue“, sõnatüwest „tuge“ mis infinitiwi muutes (seda) „tuge“ leiida on. Hommikupuoolsel Harjumaal, Harju-Jaani, Jõelähtme, Kose ja Juuru kihelkonnas on siin „u“-hääl wieel sellge, aga siaalt õhhtu puoole kõlab ta enamiste „o“ puoole ehk on sellge „o“, nagu mõnes Läänemaa kohas. Puhast sellget „o-d“ käees olewates näiitustes räägiwad põhja Tartu- ja põhja Willandimaa Tallinna kiele Eestlased, nad räägiwad „loeme“, „toed“, niisamati nende maakonndade lõuunapuoolsed, Tartu murrete rääkijad Eestlased. Nemad on „u“ „o-ks“ muutnud. Üksi mõnesse kohhta nimetatud kreiiside põhja puoolsete piiride piaale on „ue“ jäänud. — Tartu murretes on „u“, kui tema ja „e“ wahel üks „h“ seisab, „o-ks“ muudetud, näiit. „nohelda“. Pangu seda lõunapuoolsed Eestlased tähele ja ärgu lugegu mitte enam walsiste Tallinna kieelt!

On „ü“ ja „e“ wahelt üks konsonant kadunud, siis jääb „üe“ järele, näiit. „süed“ (mis ennewanast „süded“ oli, kusst aga „d“ wällja kukkunud), sõnatüwest „süde“, nominatiw „süsi“, — „üelda“, mis enndisest „ütelda“ saanud, keda mõnes murrdes wieel praeegugi räägitakse.

Kukub „u“ ja „u“ wahelt üks konsonant wällja, siis on Kessk-Tallinnamaal neist kahest „u-st“ „uo“ saanud, näiit. „luod“, sõnatüwest „lugu“, „suost“ ja „suotumaks“ sõnatüwest „sugu“, „kuod“ sõnatüwest „kudu“. Sõna „suotumaks“ kõrwas on ka „suutumaks“ mõnes Kessk-Tallinnamaa kohas pruugitawaks. Ei Kessk-Tallinna-maal ega kuskil mujal neiis seda jagu sõnades ei ole „ou“ pruugitawaks, sellepärast piaab „ou“ kirjutamist neiis sõnades, nagu seda Dr. Wiedemann oma Eesti kiele uurimise raamatutes ja palju Eesti kirjamehi teinud, maha jäeetama. Kahehääleline „ou“ tuleb küll ka Eesti kiele murretes ette, aga mitte Kessk-Tallinnamaal, ja ei ole ta neiis murretes, kus teda räägitakse, mitte kahest „u-st“ saanud. Wirurannas, kus „õ-d“ ei ole, räägitakse Kessk-Tallinna „õu“ asemell „ou“, näiit. „louna“, „jouan“ ja Läänemaal, Karuse kihelkonnas, Massu ja Sasna wallas, räägitakse muu Eesti „au“ asemell „ou“, näiit. „ougud“ (= augud), „loud“ (= laud), kellest „o“ „õ-ks“ saamise läbi Ungru wallas Haapsalu ligidall „õugud“, „lõud“ rääkimine saanud.

Mõnes Läänemaa kohas, nagu Nigula ja Martna kihelkonnas, on enndine „o“ teiise silbisse jäänud ehk enndine „u“ „o-ks“ muutnud, näiit. „lugod“, „wehod“, „kogome“, „kogodus“, „kokko“, „obose“, „sino“, „roho“, „wago“. Sesst on se wisst siin ka tulnud, et raamatutesse teise silbi lõppu „o“ kirjutatud saanud. Ehk leian „o“-rääkimist ka lõuuna Läänemaalt, kui sinna puoole käiima minema saan. Niisugune teise silbi lõpu „o“ on esimese

silbi „u·d" „o·ts" teinud, kui üksi kerged õrnad konsonandid, „h" ehk „j", nende wahel seisawad, näiit. „soho", mis mujal „suhu" hüiitakse, „kojo", mis mujal „kuju" räägitakse; „kojo" ja „soho" kuūlsin Nigula ja Martna inimesi rääkima. Ka lõuuna Willandimaāl räägitakse „kojo", „ojob".

Dr. Wiedemann õpetab, enamiste teiste järel käiies, omas tähhtjas Eēsti kiele grammatikas, § 62 ja § 123, et Kessk-Tallinnamaāl, kui ka piaa igal puool, „u", „ü", „i" pärast konsonantide „b", „d", „g", „s" kahe lühikese wokaali wahelt wälljakukkumist „o·ts", „ö·ts", „e·ts" ümmber muūta, ja annab § 62 järrgmised näiitused nõnda: „toa", „oa", „noa", „soa", „lou" „söe", „löe", „peu", „rea", „ea", „sea" nominatiwidest „tuba", „uba", „nuga", „suga", „lugu", „süsi", „lüsi", „pidu", „rida", „iga" (ehk ida), „siga", — „koun", „poen", „loen", „köen", „pean", „seun", „leun" infinitiwidest „kuduma", „pugema", „lugema", „küdema", „pidama", „siduma", „liguma", — „oakene", „soane", „soutu" (suutu), „ealine", „leutama".

Et se mitte õiige õpetus ei ole, oleme ülemal näinud. Mina tahan edespidi nõnda kirjutada, nagu ülewall seletasin. Ka on kerrgem sell wiisil grammatikat õpetada; ei ole muūd midagi tähele pañna, kui konsonantide wälljakukkumist. Pitkuste tähendamine ja niisuguste kahehääleliste tähtede muūtmatta jätmine on kahhtsugu assja. Nimetatud wokaalisid wõiib ühes raamatus wäga hästi ülemal antud näiituste järel käiies muūtmatta jätta, kui kirjamiees ka ei piaaks usaldama pitgenduse ja kõwaduse järkusid uuema seletuste järele tähendada.

Konsonantide kirjutamise õiendamisest tahan siin lühidelt rääkida.

Kui kõwas sõna worrmides ehk muudetes „mps", „nts", „lts" räägitakse, siis räägitakse Kessk-Tallinnamaāl pehhmetes muūdetes „ms", „ns", „ls"; näiituseks „jampsima", (seda) „kantsi", (kaks) „kintsu", (seda) „seltsi", (kaks) „waltsi", aga pehhmetes muudetes „jamsid", „komsud", „tansid", „tönsid", „kansile", „kinsud", „selsi" (miees), „walsid". Kus „p·d" „m" ja „s" wahel, „t·d" „n" ja „s" wahel, „t·d" „l" ja „s" wahel ei räägita — mikspärast piaaksime neiid siis kirjutama? Ja neiid ei räägita Kessk-Tallinnamaāl kõiges selles ruumis, mis selle kirjutuse esiotsas piīrasin, mitte sugugi. Ka põhja Tartu ja põhja Willandi maāl, kus Tallinna kieelt räägitakse, puuduwad nad enamiste, nõndasamuti Lääne-, Saare- ja Hiiomaā jagudes; wiīmsetes kohhtades ei ole ma mitte selle puolest igal puool järele pärida wõinud. Mõnes Läänemaā kohas aga, iseäranes lõuuna muaol, räägitakse ka pehhmetes muudetes „p"-, „t"-häält, kus nad

„b-ts", „d-ts" pehmendatud, näituseks „jambsid", „töndsid", „kindsud", „seldsi" (-miees). Ka Pärnu maāl näitab lugu mönes kohas nönda olema. Siaalt ep siis ka wist se „jampsid", „kintsud" ja „seltsid" kirjutamine päri ongi.

Kui kõwas muutes „lks" räägitakse, siis on pehhmes „lgs", näituseks „kölksuma", aga „kölgsub", mitte „kölksub". Praeegu kirjutakse (lähäb) „jalgse" ja „kölksub".

Kui kõwas muutes „nks" seisab, siis on pehhmes „ngs", näituseks (seda) „konksu", aga „kongsud". Se „ng" on siin pehhme kurgu „n", keda Dr. Wiedemann „n" piaale tehhtud punkdiga tähendab, mis ta ka siin oleks „nk" asemelle pidanud kirjutama.

Neiis sõnades, kus „m" ehk „n" iees sönatüwes „d" on, on siis „t", kui „m" ehk- „n" järele „s" tuleb, näiit. „andma" (and-ma), aga „antsin", „antsid", „antsime", „kordne", aga (kahe-)„kortsed". Tähhtjas kirjamiees Masing kirjutab öiigeste „antsin" ja „antsid" (waata Maarahwa Nädalaleht, 1821, Nr. 10, lehek. 74). Nönda räägitakse igal puool, Kessk-Tallinna maāl ja mujal.

Sellega tahtsin näidata, et Eēsti kirjakielel parandusi küllalt wieel tarrwis on ja et minu minewa suwine reiis mitte asjata ei ole olnud.

Nowembri kuul 1878.

Dr. **M. Weske.**

IV.

Luuletuskunst.

I.

Lühikene õpetus luuletuste koorest.

„Lõbudust luua on tööks ning õpetust jagada luulbel."
Horatiuse järele.

Kenadest kunstidest kaunim ja lõbusam on luuletuskunst. Ta on luule pai=laps, ta ise on luule. Ta on „kunstide kunst ning kuningas". Temal üksi on keel ja sõnad täielikult osaks, tema üksi wõib ja suudab igas õnnetuses ning õnnes oma tundmust ja mõtteid mõnusalt ja ladusalt ilmutada. Seega on luuletuskunst: kenaduse kujutus keele läbi. Aga et seesinane kunst luule pai=laps on, sest on tema kunstnikule ehk luuletajale ka luult hoopis enam jaetud, kui muile surelikkudelle, ja pääle luule weel wõim, seda, mis luul ette kujutas, luulbel loodud lõbusal sõnal teistele teada anda, nii et need sedasama tunnewad ning mõtlewad, mis luuletaja ise. Seega on luuletuskunst: haritud wõim luulelt saadud ning luulbel kujutatud kenadust keele läbi sellel kombel ilmsiks teha ning kujuks kududa, et ka teiste luul teda iludusëks peab ja luuldena tunneb ning maitseb. Aga ka sügawaist mõtetest ei tohi luuletusel puudu olla, sellepärast peab luuletaja ise ka wäike mõttetark olema, et ta iludust lues mitte tulu toomata ei unustaks. Selle asja pääle waadates on luuletuskunst: nähtawaks tegew ning paleuseks punuw waimu=elu awaldus. Sellegagi ep ole weel mitte kõik ära öeldud: mitte üksi sisemisi mõtteid, awaldusi ning paleusi ei punuta luuletuseks, waid niisamuti wälisest elust, töödest, tegudest, loomadest, loodusest, igast asjast, mis mitte surnud ep ole — mis mitte luule=wõimul elawaks saada ei suuda — leiab luuletaja oma osa tarwidust, tulu ja mõnu. Seega on luuletuskunst: elu ise puhtuses punutud ja keele=kenaduses awaldatud.

Sellel kombel luuletuskunsti tähendades ja põhjendades wõime teda kahte jakku jautada: luuletuskunsti wälise koore ja sise=

mise tuuma osasse. Mõlematest ei suuda järgmised read siin mitte seletust anda, waid saawad üksi esimesest, koorest, mõnda rääkima. Ja see sünnib sellepärast, et luuletuskunstis wäline koor wõi worm wäga tähtjas on. Sest otsegu nägus tegumood silmale armas on, nõnda rõõmustab ka puhtal ja armsal, lõbusal ning laitmatul ehtel ehitud luuletus meie meelt ning aitab taewalikka tundmusi meie südames äratada, mis luule mõtterikkas sisus otsegu seemne-iwa mulla-pinda külwab. Aga kuda wõiks see täiel mõedul sündida, kui meile luuletuste wäline olu tundmata on? Meie märkaksime küll, et siin sai, sääl wahelik on, mispärast aga, jääks meile teadmata. Sellepärast: waadakem hoolega luuletuskunsti wälise koore seadusi ning nende olu ja omadusi läbi ja läbi!

Kõige esmalt peame wärsi wähemate osadega, sõnajärkude- ehk silpidega algama, sest neis seisab luuletuse lõbu alus. Meie leiame sedamaid, et silbid kord lühikesed kord pikad, kord kerge kord raske rõhuga on. Pea märkame, et silbi rõhk enam mõjub, kui silbi pikkus. Sellel kombel wõime kõiki silpisid kahte jakku jautada: kergetesse ja rasketesse. Iga silp aga, kelle pääl rõhk on, loetakse raskeks silbiks, olgu siis ta loomult pikk ehk lühikene. Seega näeme: üksi rõhu pääle waadates wõime Eesti keeles weerewaid wärssisid luua ning ilmale tuua.

Rõhuga ja rõhuta silpisid wahetades sünnib weere ehk rhythmus ilmale, see alaline hääle-tõusmine ning wajumine, mis läbi kõne otsegu järwe-pind kõheda tuule käes laenetab ning ise kõrwas hästi kõlab. Lihtkõnes ja kirjas on weere waba ja ilma eeskirjata, aga luuletuskunst kirjutab keelele ning kõlale seadused ette, nii et nende järele hääl alalõpmata peab tõusma ja wajuma, ehk, hääletõus ja hääle-mõõn peawad teine teisega korda mööda wahetama. Tõus ei tohi mitte loomulikust sõna-rõhust mööda minna, niisama wähe, kui mõõn rõhuta ehk wähema rõhuga silbist, kui tõusul oli. Tõus aga wõib ainult ühe silbi pääl olla, kuna mõõn ühe ja kahe ja wahest harwa kolme silbi pääl aset wõib leida, see on, iga wärsijala kohta arwatud. Wärsi-jala märkidest pannakse weerde-kuju kokku. Seks tarwitatawad märgid on:

◡ tähendab kerget mõõna-silpi,
— tähendab rasket mõõna-silpi,
_/_ tähendab rasket tõususilpi.

Wana-aegsed weerde-seletajad õpetasiwad 26 wärsi-jalga, kelle seas 4 kahesilbilist, 8 kolmesilbilist, 16 neljasilbilist oli. Meie saame wiiega täieste läbi. Need wiis tarwitatawat wärsi-jalga on oma wõera keele nimedega:

1. **Trochäus**, jooksik; tema sünnib seeläbi, et tõusule ühesilbiline mõõn järele käib; kuju: ⏊ ◡; näitus: raske, waata.

2. **Jambus**, wiskaja; temal seisab tõus ühesilbilise mõõna järel; kuju: ◡ ⏊; näitus: kas näed? tohoo!

3. **Daktylus**, sõrmiline; temal käiwad tõusu järel kaks kerget mõõna-silpi; kuju: ⏊ ◡◡; näitus: poolele, laulage.

4. **Anapästus**, wastik; tema iseloomus on see, et kahe kerge mõõna-silbi järel tõus seisab; kuju: ◡◡ ⏊; näitus: aga **nüüd**! Ega meid?

5. **Spondeus**, aste; temas on kaks rasket silpi, kellest kord esimese, kord teise, kord mõlemate pääl rõhk seisab; kuju: a) ⏊ —; b) — ⏊; d) ⏊ ⏊; näitus: a) Pakspõsk; b) hurrjahh; c) mis eest? töö-päew.

Wärsi-jala märkidest, nagu nimetatud, pannakse wärsi weerde-kuju kokku, seeläbi, et neid, nii mitu korda, kui laulik hääks arwab, teine teise otsa jätkatakse. Pikemaid wärsisid ei wõi aga mitte korraga wälja rääkida, sellepärast peab umbes keskpaigas wäike seisukoht, lõige, olema: üks tugewam sõna peab, olgu kesk wärsi-jalga ehk kahe wärsi-jala wahel, lõpma, teine algama, mis läbi lugeja mahti saab hinge tõmmata. Lõiget tähendatakse weerde-kujus püst-joonekese (|) läbi.

Wärsisid endid on mitu seltsi ning sugu olemas nii hästi weerde-iseloomu kui ka pikkuse järele. Kõige tähtsamad on alamal nimetatud, weerde järele jaetud, neli pää-seltsi: trochäuse, jambuse, daktyluse ja anapästuse wärsid.

1. **Trochäuse-weere**. „Trochäus on tõsine omas elus ja olus; auusal ja mõjusal sammul astub ta oma teed." Peab aga kõne elawam olema, siis astuwad daktylused talle appi, ehk trochäused tehakse hästi elawaist ning kõlawaist sõnadest. Trochäus on Eesti keelele **loomulikum** weere, sest et **rõhk** ikka sõna esimese silbi pääl on, kõrwalised rõhud enamaste kolmanda ning wiienda*) silbi pääl seisawad. Et ta seda on, tunnistab tema tarwitus: meie leiame trochäust **kõigis rahwa-luuletustes** ning hulgas **kunst-luulde** sünnitustes.

Rahwa-laulus aga ilmub tema meile järgmises weerde-põhjus-kujus:

⏊ ◡ ⏊ ◡ | ⏊ ◡ ⏊ ◡
„Sõua, laulik, lausa suuga!"

Aga nii kui elustawad daktylused sekka asuwad, jääb üks tõus wähemaks: wiisiga ühendatud rahwa-laul ei luba weeret mitte wiisist

*) Sõna rõhust waata akad. Dr. Wiedemanni Eestik. grammat. § 49—52.

taganeda. Seega wõib weerde-kuju ennast seaduse-teel (ise weel nõnda nimetatud seaduseta wärsid) muuta:

a) –́ ⏑⏑ | –́ ⏑⏑ | –́ ⏑
„Tähele minagi lähen!“

b) –́ ⏑|⏑ –́ ⏑ | –́ ⏑⏑
„Kaugel on, kaugel nähikse.“

d) –́ ⏑ | –́ ⏑⏑ | –́ ⏑⏑
„Tungib Kalewi tunnistus.“

e) – | ⏑⏑ –́ ⏑⏑ | –́ ⏑⏑
„Ehk tahad marjuke, magada?“

Kunstluuldes on trochäus Eesti keeles wäga wilajas wärss. Ongi teda ju küll waimulikkudes küll ilmalikkudes lauludes tarwitatud nii hästi pikemail kui lühemail wärssidel. Kõige loomulikum aga oleks *neljajalgne* trochäus, olgu see rahwa-laulu kombel ehk kunst-laulu ehtel. Soowida oleks sellepärast, et meie luuletajad teda sarnasel wiisil tarwitaksiwad, nagu eesseisaw laul näitab, mida weerde-proowiks siia paneme.

„Kaua kauni kalda katnud
Laiad lume-lademed;
Kaua lahkeid laineid matnud
Seiswad jääde sademed.
Sagest' sulatasid matte,
Astsid hange ajasse;
Aga kahekordse katte
Said sa tubli turjale.
Talw su priiust pigistanud,
Oh kuis see sull wastu werd!
Asjata sa higistanud?
Asjata sa otsid merd?“

A. *Piirikiwi.*

2. *Jambuse-weere.* „Jambus on nagu tormaja sõjamees: ta rõhub mõjusalt tugewal sammul edasi.“ Eesti keelele ep ole ta aga *mitte loomulik* weere, rahwa-laulus puuduw ning üksi kunstlikult kunst-luuletustes sünnitatud. Üksi *ühesilbilise* sõnaga on jambuse-wärsil wõimalik alata, sest et sõna-rõhk esimese silbi pääl seisab. Nii on ka järgmises wärsis lugu:

„Mu süda kurb, ei tunne rõõmu meel!“

Niisugust wiiejalgist wärssi, kelle kuju on

⏑ –́ ⏑ –́ | ⏑ –́ ⏑ –́ ⏑ –́

tarwitatakse *Saksa* keeles *näitemängude* walmistamiseks; Eesti keeles on seda tänini üksi Dr. Kreutzwald katsunud oma „Wandes ja õnnistuses“. Aga, nagu nimetatud tükis näha, on seesinane weere seks liig kunstlik, kangekeelne, wisa walmistades ning wõeras lugedes. Meie keeles oleks seks hoopis ennemalt trochäuse-weere soowida, nagu Dr. Kreutzwald ka juba „Tuletornis“ on ära teinud. Muidu on jambus lühemateks lauludeks, iseäranis, mis lyrika jau

sisse ulatawad, wäga sünnis ja tema tarwitus soowitaw, ehk seda senni ajani ka oma osa on sündinud, nagu alamal seisaw proowi-salmikene tunnistab.

„Nu pasun pangu ärkama
Kõik Eesti isamaad,
Ning nende meeled märkama,
Kes unes uinuwad:
Nad laulgu lahkest' minuga
Ja tõstku hõiskel häält,
Et kuuleks kõla ilmamaa
Mäe halja harja päält."

K. A. Hermann.

3. Daktyluse-weere. „Daktylus on kerge hüppaja otsegu noor hirw, kes iga sammu pääl jalga korra kõwaste wasta maa-pinda põrutab ning käiku kinnitab." Daktyluse-weere on Eesti keelele loomulikum kui jambus, aga üksina ei tarwita teda rahwa-laul siiski mitte, waid ikka trochäuste seas (waata 1). Kunstluule wõiks teda enam pruukida, nii hästi wana Greeka rahwa-laulu weerde järel, kui ka uuemate rahwaste wärsside wiisil. Wana Greeka rahwa-laulu weere aga on kuuejalgne, wõera keeli hexámeter, järgmise kujuga:

–́ ⏖ –́ ⏖ –́ | ⏖ –́ ⏖ –́ ⏖ –́ ⏓

Sellest näeme, et wiie daktyluse järel üks spondeus ehk trochäus seisab, kolmanda jala tõusu- ehk esimese mõõna-silbi järel lõige aset leiab, et päälegi iga kerge mõõna-silbi-paari asemel üht rasket mõõna-silpi tarwitada wõib, kuid üksi mitte wiiendas, kus daktylus peab muutmata jääma. Näituseks mõni wärsike „Hiirte ja Konnade sõjast."

„Halastust nõuda ma wõin: kolm lapsukest saiwad mul surma!
Esimest kägistas hilja, kui koopast ta kiskunud wälja,
Tigedam waenlane Kass, sõi liha ning luiega tükis.
Inime teisele süüks, et ta suhu just surmale jooksis,
Kes täis kawalust nüüd weel hirmsama riistapuu tegi:
Lõksuks nad kutsuwad ise, kuid Hiirile tema on surmaks.
Kolmas weel elas, küll mulle, küll auusalle emale armas:
Aga ta kukutas wette ning uputas kuningas Pakspõsk."

Batrachom. 112—119.

Kuuejalgse sugulane on wiiejalgne, wõera keeli pentámeter, mida aga mitte üksi ei tarwitata, waid alati kuuejalgsega paaris, mis läbi kahewärsine salm sünnib, mida distichoniks kutsutakse. Distichoni weerde-kuju on:

–́ ⏖ –́ ⏖ –́ | ⏖ –́ ⏖ –́ ⏖ –́ ⏓
–́ ⏖ –́ ⏖ –́ ‖ –́ ◡◡ –́ ◡◡ –́

Näituseks olgu Thermopylä hauakiri:

„Rändaja, rutta sa Sparta ja kuuluta kõigile nõnda:
Isamaa seaduste eest surime wõideldes siin!“

Weel lõbusam oleks daktyluse weeret elawais lühemate wärssidega loodud lauludes tarwitada, iseäranis rõõmu-lauludes, nagu seda ka on sündinud. Seda tunnistab proowi-salmikenegi:

„Kewade kenamal õitsmise ajal
Kaswis üks kannike karjamaa rajal,
Ehtis ja lehtis ja kaswis ja kosus j. n. e.“

A. Piirikiwi.

4. Anapästuse-weere. Kõige elawam wärsisugu on anapästuse-weerdel. Aga raske on teda meie keeles puhtalt sünnitada, sest ei keele loomus mitte hõlpsaste luba ei anna kaht hääleta silpi tõusu ette panna. Siiski on wõimalik wähemates elawais lauludes teda tarwitada, nagu järgmine salm näitab:

„Ära karda, mu kaunike, kadeda tööd!
Ega sõua nad jätkata uinuse ööd.
Elu armsam ja lahkem ja lõbusam siis,
Kuna kombe on korras ja wiisakam wiis.“

—g—.

Juba kergem on anapästust pruukida, kui esimeses jalas jambus tema asemelle astub: siis on wärsil elawust küllalt ning keele loomus annab loomisele luba. Sellel wiisil on näituseks luuletatud:

„Mu kodune kohake, kena ja waik
Ja ehitud õitega, ilusam paik,
Kus puhub nii lahkeste kosutaw õhk,
Kus pesitab rahu ja lillede lehk.“

K. A. Hermann.

Weel kergem walmistada ja kõrwal loomulikum kuulda oleks wärss, kui esimene jalg jambus, teine ja kolmas anapästus, neljas jälle jambus on. Sellel kombel algab näituseks Ilo laul:

„Kui Wiljandil waenlane walwas ees,
Ju lootuse lõpetas igamees:
Ju rüütlite rõngas ja Läti wiir
Neid suikuma surus kui surmaw müür.“

J. B.

Weerde kõrwal on teine tähtjas asi luuletuste koorel sarnane kõla, mis wärssi ehib ning luuletust kaunistab. Seesinane sarnane kõla wõib olla: 1. sõna hakul — alliteratiôn; 2. sõna keskel — assonatiôn; 3. sõna lõpul — riim.

1. Alliteratiôn. Alliterationiks ehk, nagu waheft öeldakse, „kaasitamiseks“ kutsutakse sedasinast sarnast kõla ning wärsi

iseloomust, mis seeläbi sünnib, et wärsi sõnad ehk tõusu=silbid ühe ja sellesama tähega, seaduse=teel umbhäälelisega, algawad. Mitu korda seiswat algustähte aga hüüetakse sambaks. Seega wõime, kui sarnast kõla riimiga tähendame, alliterationi ka sammas=riimiks nimetada.

Seesama alliteration on Eesti keele päris oma, loomulik ja alati pruugitud ning pruugitaw ehe rahwa=luuletustes. Seda tunnistab terwe Kalewipoja lugu, seda tõendab lugemata wanade laulude hulk. Aga säälsamas näeme ka, et alliterationi igas wärsis mitte ühe tasa, ühe wõrs olemas ep ole: ilma seaduse sidemeta wahetawad kahe=, kolme= ja nelja=sambalised wärsid üksteisega, mis laulu olu hästi elustab.

Kõige rohkem (61%) on kahe=sambalisi wärssisid, kus seaduslikult teine sammas teine pool lõiget aset leiab, ehk nad küll sagedaste mõlemad ette wõi taha poole kallawad. Kahesambalised on näituseks allnimetatud wärsid:

„Leski wõttis kana kaissu,
Pistis tedre=muna põue,
Wõttis leina lepituseks,
Kurwastuse kustutuseks,
Kodulapsiks kaswamaie.“
K. I, 139—143.

Hoopis wähem (26%) on kolme=sambalisi wärssisid, mis kõige armsamalt daktyluste seas, kus tõusude arw kolm on, aga ka mujal oma paiga leiawad ning kenaste kõlawad. Niisugused on näituseks järgmised wärsid:

„Jooske jõudsamalt, jõgedad,
Tulge, künkad tunnistama,
Metsad märku andemaie,
Salgad sala sõnaldama.“
K. I, 40—43.

Weel harwemalt (8%) on wärssisid leida, mis nelja=sambalised on, kus a) kõik neli tõusu ühe ja sellesama umbhäälelisega algawad, ehk b) kaks kord kaks ühesugust tõusu risti=rästi asuwad, ehk d) kaks tõusu ühesugustel algus=tähtedel paaristikku seisawad. Näituseks:

a) „Wõtab wihu wõlsi=wallast,
Tüki teise tõsi=talust.“
b) „Näitab kuju kulla nägu.“
d) „Seisab seitse kalmu=küngast.“
Kp.

Wahel sekka algawad mitu wärssi ühe ja sellesama tähega ehk ka sõnaga, et tähendatawat asja iseäranis tähtsaks kuuljate kõrwale kuulutada. Niisugune koht on näituseks:

„Muistene kurbtus ja mure,
Muistene kuldane kõne,
Muistene laulude lugu:
Meelta mulle mõlgutamas."
K. S. 297–300.

Wahest ka (5%), iseäranis uue kõne=järgu algusel, puudub Kalewipojas ja ka muis rahwalauludes alliteration, nagu näituseks:

„Lesk läks aita waatamaie."
K. I, 164.

Kunstluuletustes on uuemal ajal ka siin ja sääl alliterationi tarwitatud, kord üksi, kord päärisriimiga ühes. Soowida aga oleks, et meie luuletajad teda, kui Eesti luulde päris ehet, enam ikka suurema hoolega, olgu üksi, olgu teiste ehetega üheskoos, parajal paigal ning õigel mõedul tarwitaksiwad, siis saaksiwad nende luuletused rahwa südames ning hinges hääd maad leidma. Et see lootus tühine ep ole, tunnistab järelseisaw laul:

„Minge üles mägedelle,
Tuule õrnal' õhule!
Waatke alla*) oru põhja
Üle lille hiilguse!
Waatke, kudas oja keerleb
Läbi luha läikiwa!
Ja siis hüüdke alla orgu:
Ilus oled isamaa!" j. n. e.
Dr. Weske.

2. Assonatiôn. Assonationiks hüüetakse seda sarnast kõla ning wärsi ise=olu, mis seeläbi sünnib, et tõusu=silpide täishäälelised, mitte algusumbhäälelised, ühesugused on. Eesti luuletustes ep ole ta aga mitte üksina pruugitaw (olgu siis, et mõni salmitaguja teda riimiks on pidanud ning sääl tarwitanud, kus mitte tema koht ep ole), waid ikka alliterationi kaasas, teda toetades ning täiendades. Seda wiisi on teda sagedaste olemas, nii et hoopis suurem osa alliterationi=wärssisid ühes ka assonationiwärsid on, kuna wähem hulk rahwa=laulu wärssidest alliterationiga üksi rahule jääb. Sellepärast on assonation meie luuletajatele tähtjas ning wäärt tähele panna. Assonation üksi (a) ep ole mitte soowitaw, sellest palju wiledam on paljas alliterationi=wärss (b), kuna alliteration assonationiga paaris kõige kaunimini kõlab, nagu alamal seiswad näituseb selgeks teewad:

*) Kaks ehk kolm algawat täishäälelist, kui nad ka mitte ühed ep ole, täidawad osalt alliterationi aset: seda tuleb kehwaks alliterationiks kutsuda.

a) „Miks on hirmsaks witsaks sõda?
Lahing tapab maha wahwad,
Tõbi wõtab õrnad ära,
Tuli hukkab usinust."
J. V.

b) „Sundis käsi sõudemaie,
Tagant jalgu tüürimaie,
Päässa juuksid purjetama."
K. IV, 47—49.

d) „Sundis suwel sõudewaida
Lehekesi lehwimaie,
Käskis kaske kahiseda,
Haawa lehti argelikult
Warga küüsil wabiseda."
Kp. S. 66—70.

3. Riim. Riimiks nimetatakse täieste sarnaselt kõlawat wärsilõppu, kus üksi wiimse tõusu algusumbhääleline ühesugune ep ole — ning seda peab ta olema —, kuna kõik teised tähed lõpu poole, täishäälelised nii hästi kui umbhäälelised, täieste ühesugused on küll pikkuse, küll rõhuraskuse, küll wäljarääkimise poolest. Puudub aga üks ainuke neist tingi-täitmistest, on sedamaid riim segane, on kehwa riim.

Riimi jaetakse osalt tema olu, osalt weerde, osalt seisupaiga järele mitmesse seltsi, kellest kõige tähtsamad on: a) post-riim; b) kõlaw riim; d) libisew riim; e) sarnane riim.

a) Post-riim on ikka ühesilbiline, peab aga, kui täielik tahab olla, ikka rasket rõhku kandma, kui wõimalik, ühesilbiline tähtjas wärsi-sõna olema. Postriimid on näituseks: „sapp ja lapp, mees ja wees, wiin ja piin, kool ja tool, muu ja suu, kõrs ja wõrs, töö ja wöö, laud ja haud" n. n. e. Üksi tarwitatakse teda kõige enam jambuse- ja anapästuse weerdel ja siis enamaste paaristikku, kõlawa riimiga segamini igas pruugitawas weerdes. Puhtalt on ta järgmises salmis:

„Kuis särab ja hiilgab sääl pilwede piir!
Kuis kauniste paistab säält walguse kiir!
Kuis heliseb armsaste inglite laul!
Ja karjased kohkunud Issanda auul."
A. Piirikiwi.

b) Kõlaw riim on ikka kahesilbiline, kus esimene rasket rõhku peab kandma, teine rõhuta olema. Kõlawad riimid on näituseks: „kana ja wana, meri ja weri, rikkus ja pikkus, kore ja tore, tuba ja luba, kõla ja mõla, haugud ja paugud" n. n. e. Üksi tarwitatakse teda wähe, enamaste post-riimi kaasas, temaga korda mööda wahetades, nagu eesseiswas salmis:

„Kus on rahwas waik ja wahwa,
Kus on kõlisew ta keel?
Kus ka piinal palg ei kahwa,
Wana woorus walwab weel?
Kus weel laseb Wanemuine
Laulud tuulde lennata?
Kus on talwel süda suine?
Tere ema, Eesti maa!"

L. Koidula.

d) Libisew riim on ikka kolmesilbiline, nii et ühe raske rõhuga tõusu-silbi järel kaks rõhuta mõõna-silpi seisawad. Libisewad riimid on näituseks: „palmida ja walmida, pilgutab ja wilgutab, punugu ja unugu, südine ja tüdine, sõideldes ja wõideldes" n. n. e. Libisewat riimi on alles kõige uuemal ajal üksikult meie luuletajatelt tarwitatud, wõiks aga seda rohkem sündida, sest ta heliseb, iseäranis trochäuse weerdel kõlawa riimi kaasas kõrwale wäga kenaste ja lõbusaste ning elustab wärsi aeglast loomu. Sedawiisi on lugu järelseiswa salmiga:

„Miks maailma mure-mängi
Taewalised heidawad?
Miks nad musta mulla sängi
Oma puhtust peidawad!

Harry Jannsen.

e) Sarnane riim ep ole muud, kui ühe ja sellesama sõna ehk riimi-silbi kordamine, kui ka teises sõnas ehk tähenduses. Ta ep ole õiguse pärast mitte enam riim, sest et siin kõik täheb, ka algusumbhäälelised, ühesugused on. Tarwis aga on teda nimetada, sest et meie luuletajad teda puhtana riimina on tarwitanud ning seks pidanud. Iseäralikus paigas, kus see läbi tähtsa sõna mõnu kaswab, ehk sellel põhjusel rajatud laulus ei wõiks seda mitte laita, nagu näituseks järgmises salmis:

„Kaswa, kaunis kasekene,
Kulda kallis kuusekе!
Ehi, lehi, lillikene,
Õitse õrnast, õieke!"

A. Piirikiwi.

Pruukima on riimi meie keeli esmalt kiriku-laulus hakatud. Iseenesest ep ole see asi mitte laita: ehk küll riim mitte Eesti luulde oma ep ole, siiski ehiks puhas ja kaunis riim teda ning lehiks lõbu lugejalle wasta. Kuid mis on sündinud? Hoopis ära on unustatud, mis riim õiete on: tema nime all on assonationi lõpu-jalgades ning -silpides pruugitud, tema lipu all on keele-kenaduse wasta wõideldud, tema kilbi all on kõik wõimalikud ning wõimatud keele-täänud ning -konksud walmis walatud — ning see olla riim!

Aga — kes wõiks seda uskuda — suur kari salmitagujaid, jah, koguni wäikesi luuletajaid on niisuguste „meistrite" jälgede sisse astunud ning riimi asemel risu salmide lõpuotsa pannud. Sedawiisi on riimi suuremal osal pruugitud.

Kudas peame teda aga tarwitama? Seks waadakem natuke luulde seaduse-raamatusse. Sääl leiame warsti paar punktikest riimi kohta kirja pandud. Need punktid on:

a) „Riimi tarwitamises oldagu ettewaatlik!" Riim ep ole mitte Eesti laulu-loomuga ühte kaswanud ega wõi teda mitte sellepärast iga tahes tarwitada: osalt keelab seda iseäralikkude laulu-sugude, wärsi- ja weerde- kui ka lauletawate asjade iseloomus, osalt keele-kangekaelus, osalt ja kõige enam riimiwate sõnade puudus meie emakeeles, mida mitte ära salata ei wõi. Sellepärast: oldagu ettewaatlik!

b) „Tarwitatakse aga riimi, siis olgu ta õige ja selge, puhas ning lõbus!" Riimi pärast ei tohita mitte grammatika seadusi jalge alla tallata, sõna-järge wastaoksa pöörda, riimiwaid sõnu kokku pigistada wõi pikaks wenitada, wõeraid ehk murde sõnu tarwitada ega halbade ehk rumalate sõnade läbi ehitud keele iludust rikkuda. Riimiks ei wõi mitte paiksõnu pruukida, waid üksi niisuguseid, mis midagi tähendawad — mis, kahju küll, meie paremadgi laulikud sagedaste ära on unustanud —, päälegi peawad nad oma kõla läbi juba wärsi sisu ning olu ja luulde ilu awaldama. Riimiks ep ole luba wõtta ega lugeda, mis mitte riim ep ole, waid riim peab puhas olema, peawad, pääle algusumbhäälelise, needsamad tähed ehk wähemalt seesama wäljaräänkimine olema. Pikki silpisid ei tohita lühikestega, heledaid ja tumedaid täishäälelisi, pehmeid ning kõwasid umbhäälelisi, mitte wastastikku wahetada ega ole sugugi luba ülearu tähtedelle aset anda. Seega: tarwitatagu riimi, kus ta kõlbulik on, puhtalt ja õigelt, jäätagu tarwitamata, kui teda täielikult anda ei suudeta. Parem on hää sisuga laul ilma riimita, ka ilma alliterationita, kui laul sellesama sisuga, aga halwa riimiga, sest halb riim haawab iga wähegi haritud kõrwa.

Üksikutest wärssidest, kui nad seadust mööda on walmistatud, seatakse salmid kokku. Salmiks aga hüütakse wärsside-kogu, mis wäljaspidi, nii hästi weerde kui ka ehete poolest, kindlate seaduste järele tehtud, sisu poolest täieste ühine on, ühes loos sedasama koort kunni lõpuni kannab. Riimis aga, kui seda tarwitatakse, peab täishäälelistega hästi wahetatama, et iga salmi kui ka tema üksikute wärsside wahe hästi selgeks saaks.

Rahwa-luuletustes ep ole meil *mitte* kindlalt seaduse järele tehtud salmisid: wärsid on köitmata kogudesse korjatud, kelle suurus mitte ette ära ei ole määratud. Selle wasta on kunst-luuletustes enamaste *ikka salmisid* tarwitatud. Wana *Greeka* rahwa laulu-meistrite salmisid ep ole küll mitte palju pruugitud, aga oma kunstliku ning siiski lõbusa olu pärast oleks nende tarwitust soowida. Iseäranis wõib seda Sappho (a) ja Alkäuse (b) salmi kohta öelda, kelle weerde-kujud, kui ka salmi-proowid alamal seisawad. Nimetatud salmidest on esimene trochäuse-weerdel, daktylustega seaduslikult segatud, teine ka trochäuse weerdel ja daktylustel, aga esimese kolme wärsi ette on üks algus-mõõna-silp seatud, mis talle jambuse nägu annab. Näituseks:

a) –́ ∪ –́ ∪ | –́ ∪∪ –́ ∪ –́ ⏓
–́ ∪ –́ ∪ | –́ ∪∪ –́ ∪ –́ ⏓
–́ ∪ –́ ∪ | –́ ∪∪ –́ ∪ –́ ⏓
–́ ∪∪ –́ ⏓

„Waimu walgus wõsugu õpetuses,
Õppus elul' ilmugu ülenduses,
Toitku, täitku ihkawa, julge, ara
Waimulik wara."

J. B.

b) ⏒ –́ ∪ –́ ∪ | –́ ∪∪ –́ ∪ –́
⏒ –́ ∪ –́ ∪ | –́ ∪∪ –́ ∪ –́
⏒ –́ ∪ –́ ∪ | –́ ∪ –́ ∪
–́ ∪∪ –́ ∪ | ∪ –́ ∪ –́ ∪

„Kui käiksin siin ka pilkases pimedas,
Ehk surma warjus oleksin elamas:
Ei karda kurja, häda mina,
Kaitsemas oled ju, Issand, sina."

J. B.

Uuema aja salmidest on kõige loomulikum nelja-tõusuline ja *nelja-wärsiline trochäuse-weerdel* loodud salm, olgu ta siis alliterationiga üksi, riimiga üksi, ehk alliterationi ning riimiga ühes ehitud. Aga ka kolme-, wiie- ja mitme-wärsilisi salmisid on pikemate ning lühemate jalgadega igas weerdes olemas, nagu iga waimulik kui ka ilmlik laulu-raamat tunnistab. Kunstlikumad salmid aga, nagu neid wõerais keeltes wahest pruugitakse, on Eesti keeles tänini loomata, sellepärast neist kõnelda ning nende nägu näidata olewikul wõimata, loodame aga, et seegi aeg, kus niisugused luuletused ilmale sünniwad, pea kätte jõuab.

Lõppeks mõni sõna luulde *keele* kohta. Et luule „kenaduse kujutus keele läbi" on, ei wõi tema keel *mitte* igapäewane liht-

keel, jututua keel, ehk koguni ära rikutud kehw keel olla. Ei Luulde keel peab selge ja puhas, kõigist rikkuwaist wigadest waba, lahe ja ladus, mõnus ja mõjus olema. Ta peab igapäewasest keelest ülenema, seaduste järele käima, luule-wõimuga täidetud ning igapidi hästi ehitud olema. Eemalle peab ta ennast hoidma igast asjast, mis ilu wastane, igast kõne-käänust, mis kenadust keelab, igast halwast ehk lahjast wõi kõhnast sõnast, mis auusalle asjale ei kõlba. Sugugi ei tohi ta sallida asjatuid paiksõnu, kõige wähem „riimi" nime all, waid iga sõna seisku otsegu tähtjas jagu ehitusest oma seatud koha pääl, mitte wõeral asemel. Ka murde sõnad ja kõne-wiisid ei tohi paika leida, olgu siis, et nad iseäranis luulelikud ning tähtsad ning nende tähenduse tutwaks saamine soowitaw on. Weel wähem on wõeraste keelte sõnadel ehk kõnekäänudel, iseäranis kui nad „hinge-õigust" weel mitte ep ole osaks saanud, luba luuletustes enestelle „hingemaid" otsida. Wärawast wälja niisuguste petistega! Selges ja puhtas, õiges ja ehitud emakeeles luuletatagu meie laulud ja lood! Ning kui meie luuletajad seda meeles peaksiwad ja selle järele teeksiwad, küll siis pea luule meie keskel lokkawalt lehitseks ning ta õilmed armast lehke lehwitseks. Seda loodame ning hüüame südamest:

„Ela, kaswa, õitse, Eesti luule!"

Jaan Bergmann.

V.

Meie esiwanemate wee-usust ja wee-jumalatest.

(Eesti kirjameeste seltsis 28. Juunil 1878 peetud kõne.)

Motto:
Muistepõlwe aegadella
Palju teadis pajatada,
Palju ette ilmutada
Luuletuse kujudella
Nimesida imesida
Soomesugu südamelle,
Eesti hella wellebelle:
Wete sala sügaw wilu,
Laente woolu wäe ilu.

Kaugel muistsel ajal auustas Soomesugu rahwas Loodust ja tema wägesid ja hiljemine nende sees jumalikka olemisi, kes maailma Looja ehk Ukko wõi „Wanaisa" kõrwal, igaüks omas kohas (elemendis) prii majapidajatena walitsiwad ja seda mööda üks enam teine wähem auustatud saiwad, kuida see ehk teine element, mille sees neid walitsewat usuti, oma wäge inimese ees ilmutas. Ja kuida ülepea kõik Loodus, tema wäed ja liikumised inimese sees kas auustust, kartust, imetsust ehk ilutsust äratasiwad, nenda maalisiwad ka meie esiwanemad omas luuletuses igasse tähtsamasse elementi jumalikka kujusid, kes wäljaspidiste olemiste ja seespidiste tundmiste poolest enamiste inimeste näulised ja taulised, aga jõuule ja suurusele wägewamad ja tugewamad kui ükski surelik.

Sedawiisi Looduse sees jumalikka olemisi uskudes ei auustanud, kartnud, kumardanud ega palunud meie esiwanemad mitte wäeta ehk liikumata materiali, ka mitte elajaloome ehk mõnda tehtud kuju, nagu mitmed muud rahwad, waid nende usk seisis palju kõrgemal järjel, suurte mõttekujude ja luuletuste põhjustel. Palju on sest usust uuemal ajal uuritud ja tema mälestuse põllul suurt tööd tehtud, aga weel on temast palju uurida, ja mida suurema hoole ja rutuga seda tehakse, seda täielikum saab tema pilt, sest uue aja kultura ees kauwad rahwa suust endised mälestused, kui lumi kuuma pääwa käes; nüüd aga on temast weel küllalt uhkeid riismeid rahwa käes

warjul, mis ühtlasi nendega, mida walge ette toodud ja mida kunstnikud igaweseks mälestuse kujudeks kokku ehitanud — Soomesugu rahwa endisest wäepõlwest ja kuldsest ajast elawat tunnistust annawad. — Aja laened ja tormid on seda rahwast ühel weel senni ajani enamiste tundmata juhtumistel ühest ära üksikuteks suguharudeks lahutanud ja sellega suurelt osalt ka tema kuldse põlwe mälestusi unustuse hõlma matnud. — Üksikutes suguharudes elades, igaüks ennast kaitstes ja enese eest wõideldes kaswatas pärastisel aja jooksul iga suguharu endale oma wana usu kännule uue wõsu, mis koore ja lehtede poolest küll teiste ühisest juurest üles wõrsuwate kaswudega ühesugune, aga sirguse ja harude poolest igaüks isetauliseks tõusis, nagu näituseks Eesti Kalewipoeg ja Soome Kalewala, kes igaüks isewiisi peawad ja oma teed käiwad, mõlemad isesugusid tegusid ja tegijaid ette toowad. Siiski aga on Eestlastel ja Soomlastel, kui kõige ligematel suguwendadel, endise pagana aja usu poolest suur ühendus. Palju wanu jutte ja laule lähäwad sõna sõnalt ühte, mõned jälle on teine teise omadelle seletuseks ja täienduseks ja juhiwad pealegi nende uurijat endise wägewa hallikalle, kust nad mitmel harul wälja on oowanud. Enamiste kõikide jumalate ja ka mõne wägimeeste nimed on Eesti ja Soome rahwa suus ühed. Ja et meil Eestlastel pitga orjuse ajaga palju jutte ja laule wana aja rõõmsast mälestusest kadusiwad ja nende asemelle uued kaebu-lood tõusiwad, sellepärast wõime meie nüüd üksi siis oma wanemate pagana aja usust selgemat pilti saada, kui seda Soomewendade usuga ühte seame. Ja sell teel tahan ma lühidelt kuulsa Soome keeleuuria Dr. Castréni ja teiste juhatusel wee auustamisest ja wee-jumalatest rääkida.

Castréni arwamise järele oliwad meie esiwanemate jumalad neljas osas ja kohas olemas, nimelt: taewa all õhuwallas*), wee sees, maa peal, maa all.

Õhu järele on wistist wesi kohe teine olnud, keda Somesugu rahwas jumalikult auustasiwad ja mõned suguharud weel tänapääwani auustawad, sest luft ja wesi on tähtsad looduse elemendid; peale seda, kui õhuwalda kõrwale jätame, on weel mitmesugused omadused, mis inimeste südames imetsemist ja auustamist äratawad. Juba otsata merepind, tema wihased, tormiga mässawad laenetamised; jõed, nende wägew woolamine, kohisewa koskede müramine, ja teiselt poolt: waikse järwede rahu, selge hallikate ilu, ojakeste armas woolamine, nendasamuti ka wee äärse kohtade kenadus ja

*) Waata Kirjameeste seltsi 1875. aastaraamatus nüüdse Kergla õpetaja Kergi kõnet „Jumala“.

armas olek, kõik see tõstis inimest mitmepidise sügawa mõtetelle, luule kujutustele ja pani tema südamesse üht wägewat sundi, weele jumalikku auu anda. Ja weel mitmel teisel wiisil saab looduse süles üles kaswanud inimese sees wee wastu jumalik auuandmine äratatud, aga nimelt: kui ta üheltpoolt näeb, kui ruttu ta mässawais laenetes oma elu wõib kautada, aga teiselt poolt jälle, et ta neistsamust laenetest kõiksugusid andisid oma elu ülespidamiseks wastu wõtab.

Olgu nüüd wee auustamine nende nimetatud ehk weel mõne muu põhjuste peal, aga see on selge, et teda laialt maailmas leida. Altai-sugu rahwa hulgast tuleb seda weel tänapäew Ostjakide, Samojedide, Tungusíde, mõne Soomesugu, Türgi ja Mongoli rahwa harude seas ette. Siiski ei ole küll suurema osa nende rahwaste wee auustamisest rohkem teada, kui et nemad merd, mõningaid järwi, jõgesid ja hallikaid pühaks peawad ja neile mitmetsugu ohwrit annawad. Aga Soomlastest, Eestlastest ja Laplastest on selgeste teada, et nemad wanal ajal wett auustasiwad. Kannawad weel palju järwi ja jõgesid Soomemaal nimesi: „Pühäjärwi“, „Pühäjoki“, „Pühäwesi“ j. n. e. Eestlastel on Otepää kihelkonnas ka oma „Pühajärw“, ja wana laulude järele näitab neil ka Emajõgi pühaks peetud olewat. Wõhanda-jõge on nemad aga nimelt niiwäga pühaks pidanud, et tema äärest mitte ühte puud ei tohitud raijuda ega oksakest murda; juhtunud aga keegi niisugust nurjatust tegema, siis tulnud temale rahwa arwamise järele sellsamal aastal haigus ja enamiste ka surm. See jõekene, ja weel hallikas, kust ta oma jooksu hakkab, saiwad iga aasta puhastatud ja arwati paha ilma tulewat, kui keegi mõnda roojast asja senna sisse wiskaks. Dr. Kreutzwaldi üleskirjutatud jutu järele näitab ka Wõrtsjärw, keda Wanaisa inimeste kurjuse karistuseks ära üles taewa alla wõttis ja pärast jälle heldel meelel maa peale tagasi laskis tulla, püha auu wäärt olnud.

Nagu nüüd lühidelt oleme näinud, oli wesi meie esiwanematele püha. Ja selle püha elemendi sees oliwad neil ka wägewad kodakondsed wee-jumalad, kelle mõne suuremaga ennast nimepidi tutwamaks tahame teha.

Kõige ülemaks wee-walitsejaks nimetawad Soome rahwalaulud ja muistesed jutud Ahto't wõi Ahti't ja teiseks tema naist Wellamo't, kellele mõlematele suurt auu anti ja pealeseda auustati weel palju teisi alamaid wee-jumalaid. Siin juures aga arwab Castrén, et kuida taewast ehk „jumala“ enne olla auustatud kui Ukkot, nenda Soomesugu wanemat wististi ka wett waremine olla auustanud kui Ahtot ja teisi wee-jumalaid; sest wesi tuleb regewärssides sagedaste jumaliku olemisena ette, keda palutakse. Ja Ahtost ning teistest

on näha, et neil weega muud ühisust ei olnud, kui aga seal sees walitsuse=wõimuga elada; muidu on nemad, nagu kõik Soomesugu jumalad, täis priiuses, aga inimeste sarnaste tundmise ja olemisega.

Ahtot wahetakse wanus lauludes sagedaste wägimeestega nime poolest ära, mis küll wist laulikute ekſitusest on tulnud, kes wee=jumala nime kogemata wägimeeste nime asemel on laulnud. Soom=lased uskusiwad teda üht auuwäärt, wäga wana meest, suure rohu=habemega (rohto=parta) ja wahu=kuuega (wahti=waipa) olewat. Otsatu suureks peeti wees tema walitsust ja nimetakse teda lauludes: weeisandaks ehk =peremeheks (ween isäntä), laenete kuningaks (altojen=kuningas, sada=haua=walitseja). Ka tema warandused kiidetakse otsata paljuks; siiski aga olla ka tema wõera wara peale ahne olnud ja laul kaebab, et ta arwaste tagasi andwat, mis ta korra oma näppu saawat. Oma ahnusega teinud ta ükskord ka Wane=muinele (Soomek. Wäinämöinen) ühe tembu ära. Wana auus laulumees olnud paadiga mereteel, ja tuul wiskanud tema hawiluise kandli paadist merde: niipea kui Ahto laulikn mänguriista laenetel silmanud, rutanud ta kui wälk, käppanud kalli asja ja wiinud „oma weealuse rahwalle rõõmuks“ koju. Mõni kord aga saanud ta ka osawõtlikuks ja heldemeeleliseks, nii et ta wette langewat asja, mis küll õigusega omaks saagiks oleks wõinud pidada, palju suuremal mõedul tagasi kinkinud. Kord kukkunud ühel karjapoisikesel, kes jõe ääres nikerdanud, nuga wette, mis peale ta haledaste nutma hakanud. Mehikese pisarad ja juhtunud õnnetus läinud Ahtole südamesse, ta ujunud jõest kalda äärde, lasknud ennast seal wee alla, toonud ühe kuldnua wälja ja pakkunud poisikesele. Lapse=liku õiglase meelega aga tõendanud poisikene, et see nuga temale wõeras olla. Ahto läinud teist korda wee alla ja tulnud hõbenuaga tagasi. Kui aga poisikene ka seda ei ole tahtnud, wajunud Ahto kolmat korda põhja ja toonud pärisnua, mida poisikene suure rõõ=muga omaks tunnistanud. Selle auusa meele palgaks aga kinkinud weewalitseja karjapoisikesele kõik kolm nuga. Uppunud inimesi wõttis Ahto oma walda heal meelel wastu ja pidas neid ilusaste üles, aga ei lasknud neid enam ära.

Ahto järel oli ka tema naesel Wellamol wee sees suur walitsus. Teda nimetawad laulud wee=emandaks. Kuida Ahto ise, oli ka Wellamo wäga wana ja sai nii hästi oma wanaduse kui wägewuse pärast auustatud. Tema oli tasane (wakanen waimo) hea, helde ja hoolik perenaine (ween ehtoisa emäntä, ween armas anti waimo). Riiete poolest, nagu laulud räägiwad, oli tall: sinine, weekarwa kübar, hõrna hõmblustega kuub, wõhumõekadest rinna katted, peale seda weel wahutaw ülirie (wahto waipa). Need ehted ei olnud küll mitte wäga uhket kirja ega särawad, nagu mõned edewad naeste=

rahwas armastawad, waid oliwad kõik kodusest kohast wõetud ja tunnistawad wee-perenaise lihtjat ja hoidlikku eluwiisi.

Teised wee-jumalad, keda weel suur hulk oli ja lauludes ülepea Ahtolasiks, weewäeks j. n. e. nimetakse, oliwad kõik Ahto ja tema naese walitsuse all ja elasiwad meredes, järwedes, jõgedes, hallikates, kaewudes j. n. e. Nende seast saawad mõned ka iseäralikult nimetud, nagu: Piku-mies, Allotar (laenete-jumalaneitsi), Koske neiti (kose neitsi), Melatar (aeru-jumalaneitsi), Sotkatar (pardi-jumalaneitsi).

Piku-mies oli weikene mehike, aga wäga suure jõuuga ja sellepärast oliwad temal ka rasked riided — kiwist kingad ja kaljutükist kübar. Sotkatarist räägiwad laulud, et tema, nagu pardidki, kelle kaitsja ta oli, wee serwas rohiste kallaste ligidal armastawat elada. Laul kiidab tema pitki juuksid, mida ta hoolikult ja sagedaste hõbedase kammiga silitada.

Niihästi Ahto ja tema naene Wellamo kui ka teisi nende perekondseid palusiwad sagedaste wanad Soomlased, igaüht tema ameti seadusekorra kohal appi nagu: laenete waigistamiseks, kui weehädas oldi, kalapüügi juures ja mitmel muul toimetusel. Ka eemal nimetud Piku-mies kutsuti kalapüügil abiks. Wäinämöine palwe peale tõusis ta ükskord laenetest wälja ja ajas temale suure männipuuga, mille teise otsa ta tugewa kalju oli sidunud, suure hulga kalu wõrku. Weel mitmes teises asjas oli Piku-mehest warmalt abi loota. Nenda juhtus kord imeline lugu, et maast üks tamm kunni pilwedeni üles kaswis ja oma oksadega wiimaks koguni päikese paistust kippus pimestama. Walguse puudusega oli kõik elu maa peal rõõmuta ja soowiti sest tammest lahti saada. Aga kõiges ilmas ei olnud ühtki, kes ilmatumat puud oleks wõinud maha raijuda. Wiimaks hakkas tark Wäinämöine oma emat paluma, et see wee wahwuse suurest hulgast mõnd saadaks, kes wõimatuks arwatud tööd ära wõiks teha. Nüüd tõusis jälle see weike mees, wask kirwes wöö wahel, merest wälja. Wäinämöine silmitseb teda esiti uskmatalt, warsti aga näeb ta weemehikest ilmatu suureks weniwat, nii et tall pea pilwini ulatas ja silmade wahe süldade laiuseks läks. Merest wälja astudes hakkas Piku-mies kohe ühe tahu-kiwi peal oma kirwest ihkuma. Siis läks ta tööle ja jo kolmandamal löögil langes tam.

Need eemal nimetud wee-jumalad oliwad wana Soomlaste arwamist mööda auusat, head ja inimestele sõbralikku loomu. Aga wees usuti ka kurje ja kahjulikka wägewikka olewat, kellest lauludes tähtsamalt kaks ette tulewad ja need on: Wesi-Hiisi, teiseks Turso ehk Turas, keda ka Iku-Turfuks (Igaweseks Tursuks) nimetakse. Wesi-Hiisist ei räägi laulud muud kui et ta üks hirmus

loom olla; aga tema kurjusest ei ole midagi awaldatud; pealegi olla teda Lemminkäinen ükskord Pohjala (Põhjamaa) kurja sõnatarga wastu abiks palunud. — Iku-Tursost räägiwad laulud, et Pohjola perenaene teda ükskord merest wälja kutsunud ja palunud Wäinämöine't, Ilmarinet ja Lemminkäinet ära uputada, kes Pohjala kiwi-mäe pealt ühe kalli asja, nimega Sampo, ära oliwad wõtnud ja oma saagiga paadis kodu poole sõudsiwad. Selle peale tõusis meres häkitselt hirmus kohin ja otsata suured laened weeresiwad wägimeeste paadi wastu. Ilmarine, kes wee peal arglane, kohkus, kahwatas ära ja kattis ruttu omad silmad ja kõrwad tekiga kinni. Wäinämöinen aga hakkas kartmata järele silmitsema, mis asi laeneid nii häkitselt mässama wõiks panna, ja warsti nägi ta paadi kõrwalt üht hirmsat looma oma pead weepinnast wälja ajawat. Kohe tundis tark laulik-wägimees, et see hirmutaja keegi muud ei olnud kui Aio poeg Iku-Turso. Julgeste haris Wäinämöine merewägewiku kõrwust kinni, tõstis tema weest wälja ja ei lasknud enne lahti, kui Turso temale kindlaste oli tõutanud, iialgi enam merest wälja tulla surelikka inimesi hirmutama.

Niipalju siin lühidelt Soome ja Eesti ühisest wee-usust, mis kirjades ülespandud ja kadumise eest peastetud. Peaks aga ka seegi lühikene seletus Kirjameeste seltsi aastaraamatu lugejaid ja rahwa armastajaid kibedamale sule pruukimisele meie wanemate waimuwara korjamiseks ergustama ja selle läbi weel mõnda rahwa suus liikuwat wana laulu- ehk jutumälestust kadumise eest peastma, siis oleks nende ridade kirjutaja soowimine rohkeste täidetud.

Jakob Kõrw.

VI.

Wõõrsil.

Üksina
Pean wõõrsil rändama!
Pisar läigib leina laugel,
Kaunis isamaa on kaugel,
Kaugel ilus isamaa.

Isamaa!
Millal saan su rannalla?
Millal paistwad sinu mäed,
Wõtwad kaisu sinu käed,
Kes sind ootab nutugá?

Nutuga
Pean wõõrsil rändama!
Ei siin emakeelt ma kuule,
Ei mu mõte lusti luule,
Kaugel hõelde emakeel.

Emakeel!
Ainult sinul oma meel.
Wõõral keelel pole wõimu,
Pole lõbust laulu lõimu;
Wõõras keel on armuta.

Armuta
Pean wöörsil rändama!
Ei mind köida wööras ilu,
Wööras päikse-paistus wilu,
Arm on ainult kodumal.

Kodumaal!
Sääl ma reisin röömu raal!
Sääl mull lahked laulud liikwad,
Lilli nupud nurmel kiikwad,
Hitswad aasal ilusal!

A. Piirikiwi.

Eesti Kirjameeste Seltsi protokollid.

XIII. koosolek

3. ja 4. Januaril 1878 Tartus.

Nii kui ikka, nii oli ka seekord osawõtjaid rohkeste kokku tulnud. Et meie Kirjameeste Selts osawõtmist äratab, on ka sest mõista, et sel koosolekul jälle 17 uut liiget juure tuli. Ja on sedakorda seltsi liigete arw — pääle 13 auuliikme — 214. Sellega ühtlasi tuleb aga ka nimetada, et liigete seas mehi on, kes näikse unetusesse jätnud olewat, et nad seltsi liikmed on: ei tule nad koosolekutest osawõtma ega õienda nad aastamaksu ära!

Kuna seltsi president esimesel koosoleku päewal Tartusse ei saanud tulla, sest et ta Wõnnu õpetaja matusel, siis algas koosolek wiitsepresidendi õp. *W. Eisenschmidti* juhatuse all.

Seltsi auupresident *Dr. Kreutzwald*, kes nüüd Tartus elamas, oli ka koosolekust osa wõtma tulnud, — ja see oli tal esimene kord tulla. Seltsi poolt teretadi teda auupakkumisega.

I. Seminarkoolmeister *J. Kurrik* pani seltsile oma turnimise raamatu I. jao ette, mis käsikirjas walmis. Raamat saada piltidega ja Wenekeeli utsitamise kommandoga wälja tulema. Selle jao esimese poole sees olla üleüldised õpetused kirjas ja tõise poole sees iseäralised. *K.* luges üleüldistest õpetustest mitmed tükid ette, mis seletust andsiwad: et inimese laps kaswatamist nõuab, s. o. et ta mõistliku juhataja käe all peab olema, kuni ta ise enesele juhatajaks mõistab olla; et kaswatamise ette säetud märkisid ei olewat mitte üks, waid mitu: „terwe häste harjutatud keha, tundmiste poolest rikas, mõtleja waim, eluwiisi poolest puhas, teo-

jõukas tahtmine, lahke, kauniduse armastaja meel, mõistlik, elaw usk;" et kaswatamise juures ihu niisama tähtjas asi olla, kui waim, ja et see sellepärast wasta-oksa tegu olla, kui inimese laps ihu poolest holetusesse jäetakse, nagu see paraku meie rahwa koolides siiamaale enamaste sündida; et keha pääle söögi ja joogi ka weel oma liigete paraja-mõõdulist liigutamist nõuab, kui ta loomulikult peab kosuma ja kaswama; et turnimine sellepärast niisama suure õigusega meie rahwakooli tunniplaani pääl peab aset pidama, kui katekismus ja rehkendus. Pikemalt luges ta mitmest paragrahwist ette, kuidas turnimist sünnib õpetada: kindla plaani järele, samm-sammult kergemalt raskemale minnes, säetud korda mööda. Koolilapsed turnigu iga harjutust tõega ja tarwiliku jõuu-kuluga, wõimalikult täieste ja laituseta. Nad turnigu ühtlasi rõõmsa meelega, et nad seda rõõmu maitsegu, mis sellest tundmisest tuleb, et jõud ja keha ja tema liigete osawus kaswab. Raamatu tõise poole sees olla kergemad arendused ja liigete harjutused. Raamatu II. ja III. jagu, mis edaspidi wälja saada tulema, saada raskemaid arendusi, harjutusi kepiga ja nõude waral turnitawaid harjutusi tooma.

Lõpeks lisas õp. *Eisenschmidt* selle asja kohta ka omalt poolt mõne sõna juure: koolmeistrid ärgu mingu araks, kuuldes, et jälle uut orjust pääle hakkab tulema, kuna nende elu ülespidamisele keegi ei lubawad jakku juure lisada; parem pidagu nad seda endist kiriku laulusõna meeles: Kes on pantud orjama, see orjaku hää meelega, — sest ega orjuse hulgal ammugi weel otsa ei olewat: juba käiwad jälle üks Daanimaa mees (*Clausson Kaas*) ka meie maad mööda ümber, kes käsitööd rahwa-koolides õpetus-asjaks tahtwad teha.

II. Stud. *J. Bergmann* rääkis luuldest. Esite kõneles tema sõnast enesest, tema elust Eesti waimupõllul, tema loomust ja tähendusest: luule olla wana Eestikeele sõna, kuid wiletsuse wihmal meelest ära ununud; olla lõbulooja ja armsaks tegija ja waimu rikkuse ning osawuse ilmutaja. Siis tegi kõneleja edasi rääkides wahet rahwaluulde ja kunstluulde wahel: esimene olla rahwalik, osast kareda koorega, ikka sügawama tuumaga; tõine olla kunstlik, sileda koorega, osalt sügawa sisuga, osalt lahja tuumaga. Siis nimetas ta mõnda rahwast, kelle seas luule iseäranis õitsenud: India, Persia, Ebrea, Greeka rahwad olla wanast ajast tutwad; uuemate haritud rahwaste luuletuste arw olla suur ja rikas nende luule. Siis pööris kõneleja Soomlastest Eestlaste juure ja ütles nende seas luulet küll olewat, mis rahwa luulde rikkus ja iludus ja mõnu

tunnistada; aga kunstluule olla weel wilets ja wähe tõsist **oma** waimu-wara: see tulla sellest, et suur jagu „luuletajaid“ omad õied wõeralt nurmelt noppinud ning juureta weewanni istutanud ja koirohtu õilme asemelle pannud ning mürgi juurt meelejahutuseks annud ja tugewa alustuse, rahwaluulde, üsna unustanud. Wiimaks andis ta nõu, et luuletajad edaspidi enam rahwaluulet tähele paneksiwad ja paremat looksiwad ja walge ette tooksiwad, ja soowis, et igamees omal jõuul hää edenemist ja halwa alanemist awitaks, ja lõpetas soowitusega Eesti luulde kaswamiseks ja õitsemiseks.

Bergmanni tuumakas kõne, mida koosolejad suure tähelepanemisega kuulda wõtsiwad, saab seltsi soowi mööda kõneleja lubaga seltsi tulewases aastaraamatus aset leidma.

III. *a.* Seltsi „aastaraamat 1877“ pandi *Dr. Weske* poolest seltsile ette. Sisu:

1. Mõnda ewangeliumi-lutheruse usu meie maale saamisest ja meie kiriku loost pärast seda. *(M. J.)*. Täidab 13 lehek. ja seletab ka wendade kogudusest.
2. Kogukondade, perekondade ja koolide wastastikku nõudmistest. *(P. Undritz)*. Ka 13 lehek. Tähtjas seletus kõigile lastewanematele ja koolmeistritele.
3. Mõnest pää-õpetamise wiisist. *(P. Undritz.)* Lühikene aga tähtjas juhatus laste emadele ja koolmeistritele.
4. Küsimistest koolis. *(G. Blumberg.)* Koolmeistritele juhatuseks.
5. Eesti kirjutuswiisi parandamise komitee protokoll. *(Dr. M. Weske.)*
6. Wõitlemine sissikute wastu. Rahwa suust päritud lugu. *(J. Körw.)*
7. Pühajärw. *(A. Piirikiwi.)* Laul.
8. Eesti Kirjameeste seltsi aastaraamat 1876. Neljas aastakäik. *(—l—n.)* Pikem seletus selle aastaraamatu sisust.

9—13. all on seltsi koosolekute protokollid, liigete nimed, toimetused j. n. e. kirjas.

Nii kui näha, on see raamat õige sisukas; on 93 lehek. suur ja maksab kõiges 30 kop.

Kelle lugemise-isu harítud, s. o. kellel isu, **häid** raamatut lugeda, kust ta õpetust ja õpetlikku ajawiidet leiab, see ostab Eesti Kirjam. seltsi aastaraamatu. Kelle waim aga alles madalama hariduse järje pääl, see ostab 5 ja 8 kopikulisi mere- ja muid madusid. Ütle mulle, mis sa loed, siis ütlen sulle, kes sa oled.

b. *Dr. Weske* luges järgmised, wiimsel ajal trükist wäljatulnud raamatud hääde raamatute sekka:

1. Looduse õpetus I. Elajate riik. *Joh. Kunder.*
2. Loe! *K. A. Hermann.*
3. Looduse lood lastele. *P. Undritz.*
4. Saksakeele õpetaja. *A. Grenzstein.*
5. Neljas Eesti juttutooja. *M. Sohberg.*
6. Liina. *S. Suburg.*
7. Tarto Kalender. *J. Hurt.*
8. Eesti Postimehe Kalender.

Mõnel nende hulgast olla küll ka ühed ehk tõised wead, rohkem aga ometi head.

Seltsi president õp. *J. Hurt* andis tääda, et kaks hääd kooliraamatut trükist warsi saawad wälja tulema:

1. Saksakeele õpetuse raamat. *C. R. Jakobson.*
2. Geometria. *J. Kapp.*

d. Eestikeele uuema aja kirjawara kohta tõsteti kaebdust, et selle hulgas wäga palju haganaid. Nii arwas *Dr. Weske*, et mõni mees mõistab waewalt sulge kätte wõtta ja peab ennast juba kirjatargaks, kirjutab raamatuid ja saadab neid 5 ehk 8 kopiku eest rahwa kätte. Ta kiitis niisuguste wastu nõuuks, et raamatu trükkijad peaksiwad meheks olema ja käsikirju asjatundjatelt läbi waadata laskma ja üksnes nende hääkskiitmise pääle trükkima. — See'p see on! Trükkijatel on niisugused raamatud kõige armsamad, neid kõige enam ostetakse, — üks puhas, kas need siis hääd wõi halwad. — Seltsi president õp. *J. Hurt* arwas mõnusa ja waja olewat, niisugusid halbu raamatuid awalikult tseitungides arutamise alla tõmmata, laita, armu andmata sugeda, ehk nende wäljaandjatele õpetust anda, nõnda kui sündis ehk tarwis. — Selle nõuus oliwad ka *C. R. Jakobson* ja *Dr. Kreutzwald;* selle läbi saada ostja silmad lahti tehtud, et tal tääda, kas kaup, mis talle pakutakse, hää wõi halb.

Siis tegi presitend selctust keelewigadest, mis wäga sagedaste Eestikeeli raamatutes — ka paremates — leida. Nimelt tuleb laita, et kirjamehed järele mõtlemata Saksakeele kõnekäänusid pruugiwad, kuna ometi meie omas keeles õiged ja sündsad käänud olemas on.

IV. President *J. Hurt* õpetas: *a*) kuidas sõnu kokku kirjutada ja ühest lahutada:

Tegu- ehk ajasõnade poolest olgu juhiks, et neid kõigist lisasõnadest kirjutades alati lahutatakse. Näituseks: mitte: mahaarwama, kokkupanema, ärawõtma, waid: maha arwama, kokku panema, ära wõtma j. n. e.

Asja- ehk pääsõnade kohta olgu sääduseks, et kui kokkupandawatest esimene sõna esimeses muutes (Nomin.) seisab, siis kirjutagu alati ühte. Näituseks: käsikiwi, raudkübar; mitte aga: käsi kiwi, raud kübar j. n. e.

Omaduse sõnadega tuleb niisama tallitada ja peab kirjutatama: süsimust, helepunane j. n. e.; mitte: süsi must, hele punane.

On kokkupandawatest esimene sõna tõine wõi mõni muu muude (Gen. wõi muu kaasus), siis sünnib pea lahutada, pea kokku-kirjutada. Kokku, kui mõlemad sõnad üht ja ainust asja tähendawad, (nagu: tuuleweski); lahutada, kui kahe asja pääle käiwad, (näituseks: Jaani raamat).

b) Sõna lõpp —**ki** ja —**gi**. Täishääleliste (a, e, i, o, u, ä, õ, ö, ü) ja sulahääleliste (l, m, n, r,) taga seisku —gi. Näituseks: minagi, mullegi, pilligi, rumalgi, loomgi, konngi. Muidu igakord —ki. Näituseks: siiski, toopki, minustki j. n. e.

V. Rahwa wanu mälestusi, laulusid ja juttusid oliwad korjanud ja presidendi kätte saatnud: *Arnold Wardja* ja *Madis Tennemann* Peterburgist, *Palmkroon* Wichterpalust, *Jaan Jutus* Rõngust, *Erlemann* Kanepist, *Seltep* Torist, *Krickmann* Wiru-Nigulast, *Seimann* Wändrast, *J. Hurt* ja *J. Jaagumann* Räppinast, *Kotli* Räppina kihelkonnast.

Stud. *J. Hurt* oli seltsi abiga Sangaste kihelkonnast minewal suwel 278 laulu korjanud, nii et see kihelkond laulude poolest õige häste on läbi uuritud.

Dr. Weske kätte olliwad toonud: Kihelk. koolm. *Hurt* — kaks wana kannelt, kes neid Pihkwa Eestlaste käest saanud. Kooliwanem *Hüik* — ühe pergamendi kirja Poola kuninga Sigismund Augusti allkirjaga, wanu rahasid ja ühe põdra sarwe, mis maa alt wälja kaewetud.

Seltsi eestseisus palub liikmeid ka edespidi kõige hoolega laulusid ja mälestusi korjata ja presidendi ehk muu eestseisuse liigete kätte saata. See on Eestirahwa elaw ajaraamat. Korjakem siis, niikaua kui weel midagi korjata on.

VI. Seltsiliige *Grenzstein* rääkis laulmise õpetusest rahwakoolis. Tal oli selle õpetuse kohta üks käsikiri walmistatud, millest ta mõned tükid seltsile ette pani. See asi sünnitas läbirääkimist.

VII. Herra *C. R. Jakobson* andis seltsile tääda, et ta uue Eestikeeli tseitungi „Sakala“ saab wälja andma, ja palus selle asja tarwis osawõtmist.

VIII.. Raamatukoguhoidja **Kurrik** andis seltsi raamatukogust lühidelt aru ja soowis, et seltsi liikmed suurema hoolega raamatuid, wanu asju, rahasid j. n. e. seltsile toogu.

IX. Seltsiliigeteks wõeti wastu: Stud. *J. Bergmanu*; *Aleks. Päiw*, koolm; *M Sommer*, koolm.; *J. Pullerits*, koolm.; *J. Reier*, koolm.; *W. Just*, raamatukaupm.; *T. Undritz*, koolm.; *J. Sarrap*, koolm.; *M. Lukas*, perem.; *J. Luksep*, koolm.; *P. Raudsepp*, koolm.; *A. Karlson*, koolm.; *J. Kolli*, koolm.; *A. Mohrfeldt; J. Eichwald*, koolm.; *A Jalajas*, koolm.; *K. Karlson*, welskär.

XIV. koosolek

9. Mail 1878 Tartus.

Senni ajani käis Eesti Kirjameeste Selts iga aasta kõigest kaks korda koos: Januari kuu algusel ja Juuni kuu lõpul. Kahte korda on aga liig wähe, sest seltsi töö ja tallitus on kaswamas. Sellepärast wõttis seltsi eestseisus juba mõne aja eest nõuuks, seltsiga edespidi pääle praegu nimetatud kahe pääkoosoleku weel teist kaks korda koosolekut pidada: kewade ja sügise. — Selle põhja pääl peeti päälkirjas tähendatud koosolek. Ja seda seletas seltsi wiitsepresident *Dr. M. Weske* koosolejatele, koosolekut alustades ja selle juhatust oma kätte wõttes.

Kokku oli tulnud: 6 eestseisuse liiget, kelle seas ka seltsi auupresident *Dr. Kreutzwald*, 27. lihtliiget; 17 wõerast, — kokku 50 meest.

I. Herra *J. Tülk* pidas pikema kõne teaduse edenemisest, nimelt astronomia (tähetundmise) põhjusõpetustest ja nende õpetuste wäljauurijatest.. Kõneleja seletas osawalt: kudas wanaaegsed preestrid nähtawat maailma seletasiwad; kudas Greeka rahwa targad oma systemide (arwamiste järgede) waral seda seletada püüdsiwad, ja missugusid põhjusseletusi meie-aegne looduse-täädus, nimelt Kopernikus, Galilei, Newton, oma uurimiste põhja pääl selle kohta kindlaks on kinnitanud. — Et hr. *T.* oma tähtsa, õpetliku kõne seltsi tulewases aastaraamatus trükkida laseks, seda soowis ja loodab selts.

II. Herra *J. Leilow* kõneles: kuda inimene ilmu ja maapinda muuta wõib. Historia põhjuselle toetades näitas kõneleja, kuda metsa mahalaastamise läbi siin ja sääl maapind koguni kuiwaks jäänud, nagu Wäikeses-Asias ja Palästinas, Hispania

maal ja Taneriffa saarel, nii et sääl suurel osal, sest et hallikad ja ojad tühjad olla, enam rohtu ega wilja ei kaswawat. Iseäranis suur olla metsalaastamise kahju lõunapoolseil mail, kus palawad päikese kiired kuumalt maapinda kõrwetada ning kõik kõrbeks muuta. Teine suur kahju olla puude puudus. Sellepärast soowis kõneleja, et meie maal metsadega targu ümberkäidaks, et sarnane lugu mitte meie järeltulejatele osaks ei saaks.

III. Wiitsepresident *Dr. Weske* pani seltsile seltsi toimetuste all wälja tulnud *A. Grenzsteini* Kooli laulmise raamatu I., II., ja III. jau ette, kust ta mõne salmi ette luges. Pikemalt täädis ta koosolejatele kuulutada, et trükist saada warsti wälja tulema järgmised seltsi toimetused: 1) *A. Grenzstein:* Kooli laulmise raamat IV., V. ja VI jagu; 2) *A. Grenzstein:* Saksakeele õpetaja II. jagu; 3) *J. Kunder:* Maakera elu ja olu; 4) *J. Kurrik:* Arwuwald I., Algebra oma algus õpetustega; 5) *J. Bergmann:* Üleüldine ajalugu, I. Wana aeg; 6) *J. Kapp:* Geometria; 7) *J. Tülk:* Geometria.

Dr. Weske ütles ennast Eesti keele sõnaraamatu ja grammatika kallal juba ammu töösolewat. Grammatika trükkimine wõiwat alles nüüd alata, sest Schnakenburgi trükimaja walitseja Tartus olewat kriipsudega tähed tallitanud, mis nimetatud raamatu trükkimiseks waja.

Dr. Weske tegi Berlinis uueste trükitud piibli kohta selle keele poolest seletust. Ta luges sest mitmed kohad ette, mis paremaks, aga ka mitmed mis halwemaks parandatud olla.

Lisa. Kõikidele, kes õpetlikka kõnesid ja ilusaid jutte himustawad lugeda, olgu tääda ja seisku meeles, et Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatuid iga aasta jaust (1873—1877) Tartus *W. Just'i* raamatu-poes ja ka mujal Eesti raamatupoodides müüa on. Nimelt koolmeistrid ja noored mehed, kes kihelkonna koolis on käinud, peaksiwad seda tähele panema. Õpetlikud kõned, mis lugeja Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatutest leiab, on sellele õpetlikud, kes neid tähelepanemisega ikka jälle uueste loeb. Ega õpetlik raamat wanaks ei lähe, waid läheb seda selgemaks ja armsamaks, mida enam teda loetakse.

IV. Wanu asju oli seltsile saatnud eestseisuse liige Kärgla õpetaja *J. Kerg:* *a*) üks kaela-ehe hõbe-kuljustega, bernsteini (merewaigu), ahaati kiwi ja klaasi-kuulikestega, — leitud Tähkwere wallast Roa talu põranda alt maa seest; *b*) hulk waskja hõberahasid, muist *K.* ise korjanud, muist talle annud: stud. tehol. *Raska*, *P. Leppik*, kaupm. *Leichter.*

V. Seltsi eestseisuse kohta seletas *Dr. Weske*, et — kuna herra C. Niggol juba Januari kuust saadik hädise terwise pärast seltsi kirjatoimetaja ammeti maha pannud ja selts eestseisust Januari koosolekul wolitanud, tema asemele teist walitseda — eestseisuse poolest seltsi kirjatoimetajaks olla walitsetud seniaegne seltsi raamatukogu hoidja seminarkoolm. *J Kurrik.* Tema asemele aga olla raamatukogu hoidjaks walitud köster *B. Stern.* — Kuna seltsi põhjuskirja järele eestseisuses iga ammeti pääl kolm meest olla, siis walitseti *Kurriku* nõuuks-kiitmise pääle eestseisuse liikmeteks stud. theol. *J. Bergmann* ja *R. Kallas*, esimene kirjatoimetaja, teine raamatukogu hoidja abiks. Ja lubati lähemal koosolekul *H. Wühneri*, kui praegust kirjutaja abi, paluda, kassahoidja abiks lüüa.

VI. Seltsi liikmeteks wõeti järgmised mehed wasta: kaupmees *H. Freimann;* maalermeister *G. Sachs;* kaupm. *A. Assmus;* kaupm. *F. Krafft*; weterinär-inst. studd. *C. Fr. J. Rass*, *M. Treumann*, *J. Saehs* ja *Mitt*; Mattieseni trükimaja walitseja *Kuhs;* Schnakenburgi trükimaja walitseja *E. Frehse;* stud. theol. *G. Koik;* stud. theol. *L. Hesse;* stud. jur. *A. Palenberg;* mehanikus *M. Järw*, kõik Tartust; raamatukaupm. *M. Pödder* Narwast; kaupm. *J. Tönisson* Jõhwist; raamatukaupm. *H. Hapsal* Narwast; koolm. *A. Planken* Rõngust.

VII. Selts wõttis nõuuks, Juuni kuu 27. ja 28. s. a. endist lubamist täites Wiljandisse koosolekut pidama minna.

XV. koosolek

Wiliandis 27. ja 28. Juunil 1878.

Sakala maale Wiliande paika oli kuulutus kirjamehi kokku kutsunud. Et ruumikas käsitööliste (Gewerb-) seltsi saal, mis mis meil koosoleku korteriks oli, mitte puupüsti mehi täis ei olnud, wõis kas saali süüd olla, et ta nii täitmata suur, ehk kibeda heina-aja süüd, ehk küll koosoleku tõisel päewal hommikust õhtuni wihmane ilm oli, ehk wiimaks nende Sakalaste süüd, kes tulemata oliwad jäänud. — Olgu kudas on, aga kokku oli oma jagu mehi ka tulnud: 9 eestseisuse liiget, umbes 40 lihtliiget ja teist niipalju wõeraid. Koosolejate suurem jagu oli Tartu, Tallinna ja Pärnu poolt. Koosoleku algusel heitsiwad mõned noored mehed kokku ja laulsiwad: „Minge üles mägedelle“ etc.

Seltsi president *J. Hurt* seletas koosolekut alustades ja koosolejaid lahkeste terwitades, et kokkupuutumine ja läbikäimine tulus asi olla: selle läbi saada üksmeel ja osawõtmine seltslikkudes püüdmistes äratatud ja kaswatatud. Siis tähendas ta lühidelt, mis selle seltsi püüdmised olla; tuumaka kirjawara kaswatamine, nimelt hääde kooliraamatute muretsemine, keele ja kirja harimine, wanade laulude, juttude, kombede, asjade korjamine j. n. e. Ta arwas, et kõik see meie töö küll seda wäärt olla, et sest elawalt osa wõtta ja seda edendada sünnib, ja soowis, et ka see koosolek meie seltsi tema püüdmistes edendaks.

I. President *J. Hurt* pidas esimese kõne: Nimedest.

a. Ristinimed. Nemad on nagu märk, kust tunnukse, kust rahwast inimene pärit on. Igal rahwal ja maal oli ja on neid. Hebrea rahwa juures anti lapsele ümber lõigates (8. päewal) nimi. Enne ristiusu aega oliwad ka Eestlastel omad nimed. Ja wõeti wististe loomade ehk loodud asjade nimed. Sest nüüd weel on talunimesid olemas, mis seda tunnistawad, nagu: Rebaste küla; ja üteldakse: ma lähen Rebasile = Rebastele, s. o. sinna, kus palju Rebasid on; sest on mõista, et sääl talu-isa wanast rebase nime on kannud.

Nüüdsed ristinimed on enamiste wõerad. Näituseks: Peeter (Greeka-keele petros = kalju, kiwi); Karl (Saksa-k. kerl = mees); Eewa Hebrea-keele elawate ema); Michkel (Hebrea-k. mi-ka-el = kes (on) — kui — Jumal); Maret = Margarethe (Greka-k. pärli ehk helm); Kadri = Katharina (Greeka-k. kataros = puhas) — Tiio ja Wiio on ilusad Eestikeeli nimed; neid peaks sagedamine pruugitama; nende tähendust ei ole tääda. — Nüüd on meie rahwa seas mitmed wiisiks wõtnud, et nad oma lastele wõimalikult keerulised, wõerakeele nimed lasewad panna, nii kui Euphrosyne; kuna sarnased nimed rasked wälja ütelda, siis käänetakse nad nii imelikuks ja pärdikuks, et wanemad ise pärast imeks panewad, kui kuulewad, et lapsel kirikuraamatus koguni tõistsugu nimi, kui kodus. Hiljuti saanud kõneleja tähe, kus kodus ristitud lapse nimele „Wilihelli" pääl seisnud; nüüd pidanud ta weel järele kuulama, kas see pois- wõi tütarlaps olla, sest nimest ei ole see mõista; olnud tütarlaps, ja nimi pidi olema Wilhelmine.

Sellepärast soowis kõneleja, et lastele pandagu liht nimed, mis Eestimehe keel õigeste mõistab wälja ütelda. — Ka olla see wiis asjata, et lapsele mitu ristinime pannakse. Meie näeme, et Saksad seda teewad, ja teeme neile seda järele; aga mis tarwis? Wanal ajal ei ole inimestel ilmaski enam kui üks

nimi olnud, mis ristinime wääriline. Ka ei ole praegusel ajal Wenerahwal enam kui üks ristinimi. Mitme nime panemine on katoliiklaste pruuk; neil on palju püha inimesi; nende nimesid antakse lapsele ja loodetakse, et need siis lapsele kaitsjaks, abimeheks ja eestkostjaks oleks. Sest see tuleb, et ka meesterahwalle mõnikord naesterahwa nimi antakse, nii kui Karl Maria Weber. Meil seda usku ei ole, sellepärast jäägu ka see pruuk meist maha.

Et aga nimedega segadust ei tuleks, selletarwis sünniks enam Eesti nimesid pruugitawaks teha.

b. Priinimed. Neid wanal Eesti rahwal ei olnud. Sellepärast rahwas neid eestotsa wõeraks pidas ja liiaks pani, wäär- ja liignimeks nimetas. Õiguse pärast on nad aga sugunimed. Wanast kutsuti inimesi koha järele: Järwe Jaan, Mäe Peter, Tigase Kaarel, — nagu rahwas seda nüüdgi weel teeb. Niisama ka Ungria rahwas. Nüüd pandi kohanimi mehele priiehk sugunimeks ja pandi see nimi ristinime järele: Jaan Järw, Peeter Mägi, Kaarel Tigane. — Laiduwäärt on nimede saksastamine. Kellel oma Eesti-keeli sugunimi on; see pidagu seda. Üksnes rumalad nimed, mis mõnele wanast antud, muudetagu ümber.

Niisama on seeläbi edewus, kui Eesti-keeli nimele wõeras rõhk ehk lõpp otsa pannakse, näituseks: Laud = Laudè; Nobe = Nobé; Laur = Laurmann; Ots = Otsasson; Torn = Torniks.

d. Kohanimed. Ka neid ei ole tarwis muuta. Asjata ja kentsak on, kui Eestimehed oma kohtadelle nimeks panewad: Blumenthal, Rosenheim = lilleorg, roosikodu, — kus ei lille ega orgu lähedalgi ei ole. Mis Parditalu on, sest ärgu tehtagu mitte Parthenhof j. n. e.

Lõppeks soowis kõneleja, et seltsi liikmed kohanimesid korjaksiwad, sest et uurija neist mõndagi täädust ja juhatust wana aja kohta wõib leida. Kes nimesid — olgu inimeste, elukoha ehk mägede, jõgede, soode j. n. e. nimesid — korjab, see kirjutagu iga nime kolmes muutes üles, Nom. (mis?) Nõgu; Genet. (mille?) Nõo; Illat. (millesse ehk kuhu?) Nõkku. Ka andku nimede korjaja tääda, kus paigas (kihelkonnas ehk wallas) keegi koht olemas on.

II. Kooliõpetaja *Blumberg* Tartust kõneles sellest, mis laste kaswataja ja õpetaja teha wõib, et laste südames kadedus ei sigine ega kaswa. Esiteks tuleb laste meele ja mõistuse juures ka nende südame ja tahtmise parandamise eest hoolt kanda, et tõsine ligimese armastus nende sees sütitatud saaks,

et nemad kõikidelle hääd tehes ja soowides kellegi pääle kadedad ei ole.

Tõiseks näidaku laste kaswataja ja õpetaja kas piiblilugude wõi mõne tõise jutu juures, mis kurja ja pattu kadedus maailma juba toonud, et lapsed seda kurja seemet wihkama hakkaksiwad ja omast südamest seda paha juurt ära kitkuda tahaksiwad.

Kolmandaks saagu lapsed uhkuse eest hoitud, sest uhkus ja kadedus kaswawad ühe puu otsas; aga alandlik meel, wähega rahulolemine ja rõõm tõisele hääd teha ei lase kadeduse umbrohtu kaswada.

Neljandaks peab wanem ja koolmeister ise ilma kadeduseta olema, mitte kadedate inimestega ümber käima ja ka lastest kadedad lapsed kaugel hoidma, sest hää eeskuju on laste kaswatamise juures pääasi. Kui aga wanema ja koolmeistri sõnad ja õpetused tema eluwiisidega kokku ei sünni, siis on nad wähi sarnatsed, kes oma poegi käskis edaspidi käia, aga ise nende ees tagaspidi käis.

III. Köster *J. Kapp*: Kaswatamine tõele ja kindlusell e. „Õnnelik see mees, kelle südame tunnistus tema töö ja toimetustega alati ühte sünnib, keda mingi kartus, hirmutus ega ähwardus waletama ei sundinud, kes alati ja igas kohas, kui kord ja kohus seda pärisiwad, tõt tunnistas ja keda keegi asi tõe tee päält kõrwale ei wõinud ajada!“ Nõnda algab see sisukas, mõnus kõne. Pääle selle, kui kõneleja meile kindlameelelist tõearmastust põlastamise wäärt orjameelega kõrwu seades silmade ette maalinud, et katsub ta loogika (mõtte-õpetuse) põhja pääl kostust arutada — küsimise pääle: mis on tõde? Kui mõtlemine mõtte seadustega (seega iseenesega) ühte sünnib, siis hüütakse seda tõt wormiliseks tõeks.

Kui mõtlemine mõteldawate asjadega ühte sünnib, siis on see asjalik tõde. „Päikene käib maakera ümber.“ See mõte on wormilikult tõde, aga asjalikult wale. — Kes waletab, see teeb seda kas tahtmisega (meelega) ehk tahtmata (kogemata). Tahtmiseta ehk kogemata wale on eksimine. Eksitused tulewad mõistusest (s. o. puudulikust mõistusest), aga mitte tahtmisest, nii kui meelega waled. Ka luule on tõe wastaline ilmumine, mitmed auupakkumise sõnad ja kombed peidawad endid wale wa ba alla; pilkamises awaldawad endid walemõtted. Kõik need tükid ei ole aga mitte tõetundmise ega wooruse wastu, sest neis ei anta meile mitte walet tõeasjades, waid püütakse ettesäetawat asja pildi najal elawamaks, silmapaistawamaks teha.

„Kõik olgu tõsi, mis sa räägid; aga sest saagu küll, sõber, ja hoia selle eest kõik rääkimast, mis tõsi!“ Selle tuttawa Schiller'i sõna najal seletab nüüd kõneleja edasi, kudas inimene ennast mehisemeeleliseks, tõe-armastajaks, otsakoheseks peab harjutama, et ta oma kõnele piirisid mõistaks panna, see on: parajal ajal tõele tunnistust anda ja parajal ajal wait olla, nii et ta oma südame kohuste wastu ialgi ei eksiks ja tema südame täädmine teda hukka ei mõistaks. — Edasi tähendab kõneleja, et rahwa seas mehist meelt, tõe armastust ja kindlat loomu wäga wähe leida, — ja arwab, et kool ja kodune lastekaswatamine suure hulga süüdi sääl juures kannawad Ja olla lastekaswatamise juures pääwiga see, et lapsi liig palju hirmu ja nuhtlusega tõt tegema ja sõna kuulma sunnitakse, kuna ometi õigem olla, neid maast madalast harjutada, hääd sellepärast tegema, et see Jumala ja hääde inimeste meelepärast on. „Kui aga last käsutäitmisele ükspäinis wälimise sundmuse ja hirmu läbi harjutatakse ja ei mitte ka armu läbi arusaadawa sõnakuulmisele, mis lapse enese tahtmisest wälja kaswab, siis puudub niisugusel kaswatamisel wooruslik alus; temast wõetakse tema loomulik tahtmine ja kindlus ära ja teda tehakse masinaks, kes ilma täädmata, arusaamata, tahtmata ja südametunnistuseta tõise inimese käsku peab täitma.“ Siis seletatakse edasi, kuis meie täiskaswanud inimesed wäikese lapse loomu sagedaste mitte ei mõista; et meie laste juures sagedaste waleks peame, mis wale ei ole; nemad ei tee wahet tõe ja luuletuse wahel, ei omas kõnes, ega tõiste jutus.

Sel silmapilgul, mil laps aru saab, et keegi ka seda wõib ütelda, mis mitte tõsi ei ole, on wõimalik, et nad ise walele saawad eksitatud. Walet, pettust ja tõesalgamist õpib laps kodus, iseäranis omasarnaste seas üles kaswades kõige enam. Aga ka kool harjutab lapsi walele, kui neile arusaamata asju pähä õpetatakse, neid sõnu järele rääkima sunnitakse, kus neil asjadest omad mõtted puuduwad j. n. e. Koolmeister ärgu olgu laste wastu wali, waid lahke, et neil usaldust oleks, nõnda rääkida, kudas nad mõtlewad. Ta ärgu häbistagu last tõiste ees, waid kaitsku teda tõiste naeru ja pilkamise eest. Ta ärgu wõtku kaebdust kuulda, mis laps kiusu ehk muu paha asja pärast tõise pääle tõstab.

Lõppeks nõuab kõneleja, et lapse kaswataja ise olgu kindla meelega, tõe-armastaja, õige ja waga mees, kes alati tõt räägib, tõt nõuab ja tõt armastab, ühe sõnaga: kindel ja mehine mees.

IV. Stud. *J. Bergmann* kõneles Heraklesest — teda Kalewipojaga wõrreldes. Alustades tähendas ta lühidelt

lõunalaste ja põhjalaste luuletuse wahet: esimene olla täis rõõmu ja elu, lusti ja erkust; teine täis tõsiust ja muret, iseäranis tähtjas oma määraiu kehasuuruse läbi. Seletuseks ütles ta Greeka ja Eesti rahwaluuletusi wõrdlemiseks kõlbawad olewat, kuid aja- ja wõimu-puuduse pärast wõida üksi Greeka tugewam tamm — Herakles — Eesti kõrgema kuusega — Kalewipojaga — kõrwu seatud saada. Seks rääkis ta esmalt lühikesel mõõdul Heraklese eluloo ära ja siis tähendas ta, mis tükis Herakles ja Kalewipoeg sugulased ning mis tükis nad teinetõisest wõerad. Ühised ning sarnased päätähed olla: loo-saamine, üleüldine olu, elu kätkist kalmuni, elu pärast surma. Mõlemad olla tõisised rahwa-kangelased; mõlemad oma rahwa pilt; mõlemad oma pää-jumala wõsud, mõlematel sündimises ja elus, töödes ning tegudes, surmas ja pärast surma hulk ühtewärki olu. Lahutawaid asju olla ka: loo-samises — wäline koor; elus mitmes kohas; pärast surma — tõine taewa-rõõmus, tõine põrgu-wärawas wahiks. -

Lõpetades soowis kõneleja, et Kalewipoeg pea jälle koju jõuaks —

„Oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlwe uueks looma!"

Pärast lõunat kell 4.

V. Kooliõpetaja *Eglon* tegi Wändra tummade-kooli kohta lühikese seletuse. — Wähega olla õpetaja *Sokolowsky* selle kooli 12^ne aasta eest põhjandanud. Eestotsa olnud aastamaks iga lapse päält 100 rbl., nüüd 125 rbl. Paron *Krüdner* Suislepast (?) olla selle kooli pääle tema alustamise ajal 1000 rbl. kinkinud. Minewa aasta olla üks preili *Mellin* ühe talu, mis pääle 4000 rbl. maksnud, ostnud ja ka Wändra tummade koolile kinkinud. Nüüd saada uus kuratoorium walitsetud ja hakata ka mõisnikud selle kooli- ülespidamise kuludest osa wõtma, Praegu olla ses asutuses kõiges 12 tumma. Kuna sääl nüüd *Egloni* kõrwal weel tõine mees, *A. Linde* töös, kes minewa aasta Helweetsia maal ennast tummade koolitajaks koolitanud, siis wõida nüüd rohkem tummasid wastu wõetud saada, ja soowis kõneleja, et kus tummasid lapsi olemas, kes 12.—16. aastased, neid Wändrasse saadetagu. Kõneleja olla kuulda saanud, et rahwa seas jutt laiali olewat, mis järele tummadekoolis laste keelt peab lõigutama. Muidugi mõista, on see üks naeru ehk kahjatsemise wäärt tühi jutt. — Seltsi president täädis ütelda, et meie maal tummasid paraku wäga palju leida

olla, ja soowis, et *Eglon*, kui tummade koolmeister, ajalehtedes selle kohta seletust teeks, kudas tummadega kodus ümber käia sünnib.

Seda soowi awaldasiwad ka weel mitmed seltsiliikmed. Selle pääle seletas kõneleja, et seda juhatust, kudas tummasid kodus rääkima õpetada, ei olewat wõimalik anda; sest see töö olla üksnes tummade-koolis wõimalik, kus neid alalise hoole ja suure waewaga aastate kaupa wõimalik harjutada; küll aga lubas ta selle kohta seletust teha, kudas tõised inimesed nende õnnetumatega peawad ümber käima, et nad mitte nii usaldamataks ja kurjaks ei lähe, nagu see paraku ikka tummade juures näha. Sest umbusaldus ja kurjus ei olewat mitte sündimisest saadik tummade iseäraline omadus, waid saada järele mõtlemata halwa ümberkäimise läbi nende küljes suureks kaswatatud.

VI. Stud. *H. Jannsen* pidas kõnet: mõnest mis kõlab ja kärab. Nagu ilus, lehkaw lill terwelt meie ees peab seisma, kui meie täieste tema wärwide ilu näha ja tema magusat lõhna tunda saada tahame — nii on ka see luulelik õrna wärwidega maalitud kõne tõiseti raske seletada. Looduse hääled, mis kõneleja kõrwale kuuldawad, helisesiwad sest kõnest kuuljatele sõnade kujul kõrwa. Meie kuulsime, kuis eluta loodus wetewallast, õhuriigist, maa päält j. n. e. omad mitmesugused hääled, pea õrnaste, pea waljuste meie hingesse saadab. Meile näidati, kuis rahwad omas lapsepõlwes nende häälte läbi usule saiwad äratatud, et elawad waimud aset pidamas olla mõtsa puudes, wee hallikates, pikse pilwedes, tuule tuhinas j. n. e. — Metshallijad ehk metsa piigad — „need ep metsasalgas salasõnumid sõlmimas, laane peidus pajatamas, kaasikus kõnelemas.“ —

Murueide tütred noored tuliwad „kastekeeril kõpsatelles murudelle mängimaie.“ Mõtsa keele kohin on rahwasuu seletust mööda üks jumalik waim: Mardus.

„Kuulin Mardust kiljatama,
Laane nurgas nuttemaie,
Metsa kaesus kaebamaie.“

(Kalewip.)

Laenete langul ilmutawad endid wete-emandad ja näkineiud. Jutta laente-laul heliseb Endla-järwe pinnal, nagu kuldne nõiulõng kumab tema hale hääl üle metsa ja muru.

Wesi.

Liigutades, niigutades
Woolab wesi edasi;

Ilu wetes kujutades
Waatwad kaldad laentesse.
Tasa üle laine süle
Lehwib lennul tuuleke:
Lahked tiiwad lootust wiiwad
Kaunis kõnes nendele.
Pea, pea!
Tea, tea:
Õhk on heitlik, waatab waga päält —
Oota, oota!
Waata, waata:
Waletades matab,
Sala kinni katab
Tiiwas hingawat ta wiha häält.
Wilistab tormituul,
Kisendab marutuul,
Künnab laen'-sületa
Ajab wee üle ta
Huluja ratastel kõikuwat teed;
Taewani kihutab — tagasi nihutab
Rahuta sülle siis
Kohawad, wahuga wagutud weed.
Keewad nii kibedad.
Kõned neil; ägawad
Waluga wintsutud lained piin'pisaril
Tormide käe!
Otsa ei näe,
Lõpetust kusagil — —
Langeb pitkamiste siis ja heidab
Tormihääl tagasi;
Tuule ema,
Urisedes
Ja nurisedes.
Pahaselt tema
Kiunudes peidab
Tütreid tagasi warjule — j. n. e.

(L. Koidula.)

Taara, Äike, Piker (Kõu) on rahwa usus elawaks ja nagu lihaseks saanud müristamine ja wälk.

Isegi taewa tähed, kes meie igapäewaste inimeste arust rahus käiwad, pidada laulu laulma, mis — wõera keele järele sfääride muusika — arusaamata ilus, ütlemata kaunis ja pee-

nike, nii et aina üksi luuletajad, kui looduse pailapsed ja pesamunad, seda pidada märkama.

Edasi paneb kõneleja hulga eluta looduse kõlast inimese keelesse wõetud sõnu ette, nagu: tuulehoog tuleb tuhinal, wuhinal. Kaks wiimast on siin kõlasõnad, mis kange tuule häält järele teha ja kõrwa ette tuua püüawad.

Siis seletab kõneleja käratsewatest häältest, mis kompsides kukkudes, murdes ilmuwad, ja jõuab lõppeks waikuse walda, kus kõnepidaja enese keel ka wiimaks wait jääb.

VII. Stud. *K. A. Hermann* kõneles ihaldamisest (hingetääduse kolmandast jaost). Ta näitas, kuda hingetäädus wäga tähtjas õpetuse-asi, ja arwas, et Eesti-keeles ses tääduses õpetuse raamatut wäga waja läheks, sest et inimene siin iseennast tundma õpib kõige hääduste ja pahadustega. Hingetääduse wald langeb kolme suurde jakku; tundmine, mõistmine ja ihaldamine. — Ihaldamine on üleüldine nimi kõigile tahtmistele. Nüüd seletas kõneleja, kuda ja kust ihaldamine tuleb: ihaltamise aluseks ehk hallikaks nimetas ta kolm asja, mis inimese sees on: meel, mõistus, aru. Neist tulewad kolm ihaldamise haru ehk oksa: meelelik tahtmine, mõistlik tahtmine, arulik tahtmine. Kõneleja seletas, kudas need kolm haru igapääwases elus awalikuks saanud. Mõistus on ülem kui meel, ja aru on ülem kui mõistus.

Meelega märkame, mõistusega mõistame, aruga arwame ja oskame. Meel, kellest meil 5 on: nägemine, kuulmine, maitsmine, haistmine, katsumise meel, on alama järje pääl, ega tõsta meid elajast mitte ülemaks; aga mõistus ja aru, mis kokku ühe sõnaga waimuks hüütakse, teewad meid ülemaks loomaks. Nõnda on siis ka tahtmine, mis neist kolmest tuleb, isesugune. Meelest tuleb alam tahtmine, nagu söögi, joogi eluhoidmise tahtmine, j. n. e. aga mõistusest tuleb töötegemise, tarkuse õppimise tahtmine j. n. e., ja arust tuleb tahtmine, mille läbi kõige suuremad ja kunstlikumad, kallimad ja kaunimad asjad ilmas sünniwad, niihästi waimu kui ilma asjade soetamises. Wiimaks näitas kõneleja, kuda tahtmist harida ja harjutada, ikka häid asju tahtma ja nende sünnitamises kindlaks saama.

VIII. Seltsi kirjutaja *J. Kurrik* pani järgmised tükid seltsile ette:

a. Ta andis seltsile täädа: Et Eesti Postimehe Redaktsia ja Sakala Toimendus omad lehed seltsile ilma hinnata annawad ja niisama ka seltsi kuulutused oma lehtedesse wastu wõtawad. Selts tänas neid selle eest.

b. Wanu rahasid oliwad korjanud ja seltsile kinkinud *C. R. Jakobson* 63 tükki (41 hõbe- ja 22 waskraha) ja *Muchell* ja *Treufeldt* mõned waskrahad.

Raamatuid (wanu) oli seltsile saatnud (17 tükki) apteegi herra *Jürwetson* Otepäält.

d. Akadeemikus *Wiedemann'i* kohta seletas *K.*, et ta meile häätegijaks olla, grammatiku ja sõnade-raamatu kirjutamise läbi. Ta olla meile, nimelt raamatu lugejatele ja kirjutajatele aga ka eeskujuks oma wäsimata tööhoole poolest keeleuurimises. Nii lugeda ta nüüdki weel omas kõrges wanaduses nõrgaks jäänud silmanägemisega kõik Eestikeeles ilmuwad kirjad järgest läbi. Neist kirjadest on ta wiimsel aastal jällegi hulga arusaamata sõnu leidnud. Ühe jao neist oli kõneleja Tartus *W.* käest kaasa saanud, et siin koosolekul nende tähendust nõuda, mis ka sündis: aga harwa mõne sõna tähendus oli hulga koosolejate seast mõnel tuttaw. — Seda peaksiwad raamatukirjutajad enestelle kõrwa taha kirjutama.

e. Seltsi toimetuste hulka olla wiimsel ajal järgmised kirjad wastu wõetud: *Kurrik*: Turnimise raamat I. — *Dr. Weske*: Õnsa keisri Aleksandri I. elu ja olu. — *Grenzstein:* Kooli laulmise raamat. — *Undritz:* Looduse lood lastele. — *Kunder:* Maakera elu ja olu. — *Tülk*: Geometria õpetused. — *Kurrik:* Arwuwald I. — *Bergmann:* Üleüldine ajalugu. — *Pärmann:* Looduse lugu. — *Pärn:* Juhan ja Adele. Oma tuba ja oma luba. Päästkirja õpetus. — *Grenzstein*: Looduse nõuud ja jõuud. — *Undritz:* Usuõpetuse raamat.

28. Juunil enne lõunat kell 9.

Seltsiliige *Kõrw:* Mõni sõna Soome ja Eesti-rahwa wee-jumalatest (Castren'i järele).

Meie Soome-sugu rahwas auustasiwad endisel ajal omas usus loodust ja tema wägesid. Maailma looja, Ukko ehk Wanaisa kõrwal usuti weel mitmeid jummalikka olemisi, kes igaüks oma iseäraliku koha pääl walitsesiwad. Kuda wanad jutud ja laulud tunnistawad, oliwad meie esiwanemate jumalad nende usu järele neljas kohas olemas: õhuwallas, wees, maa pääl ja maa all. Ahto (Ahti), kõige ülem wee-jumal, wete-isand, laenete kuningas, sada-haua-walitseja, oli wana-mees, wahu-habemega ja wahu-riidega; otsata rikas, siiski ka wõera wara pääle ahne. Uppunud inimesed wõttis ta lahkeste wastu, ega lasknud neid enam ära.

Tema naene Wellamo, wete-emand, oli tasane, helde ja hoolikas perenaine; tal oli sinine, weekarwa kübar õrna õmblustega aluskuub ja wahust päälmine riie. — Nende walitsuse ja juhatuse all oli weel palju tõisi alamaid wee-jumalaid nii kui: Pikku-mees, Allotar (laenete jummal; lõpp tar tähendab naesterahwast), Kose neitsi, Melatar (aeru j.), Sotkatar (pardi j.). — Ka kurje kahjutegewaid ja sellepärast kardetawaid weewägewikka nimetawad laulud, nii kui Iku-Turso (igawene T.).

Kõneleja seletas nimetatud wetejumalatest ka mitmed jutud kuuljatele ette, ütles mitmed nende sarnased ka Eesti-rahwa suust kuulda saanud ja kirja pannud olewat, ja lõpetas oma kõne — soowides, et igamees wanu jutte ja laule hoolsaste korjaks, senni kui weel aeg on, sest õige wanad inimesed täädwat neid weel hulgakaupa; nende suud saada surm aga warsti kinni sulguma, ja kahju saada meie wana-aja uurimise kohta suur olema, kui meie aegsaste usinad ei olla. Saada meie aga wõimalikult kõik jutud ja laulud tääda, mis praegusel ajal meie rahwa suus elawad, siis wõida edaspidi meie wanast ajast ja usust weel palju selgemad, ilusamad ja täielisemad pildid kuuljatele silmi ette maalida.

X. Õpetaja *M. Jürmann* pidas kõnet selle üle, mis inimene on ja mis inimese päralt on, see on omaduse ja omanduse üle. Esmalt tegi kõneleja wahet omaduse ja omanduse (waranduse) wahel, ja tegi seda nii hästi sõna sisu kui ka keele pruugi järele. Siis näitas ta, et omadus hingega kindlamalt liidetud on kui omandus, ja hinge ennast sellepärast ka enam ülendada ehk alandada wõib kui omandus. Et praegusel ajal inimesed nagu iseenese seest poewad ja oma mõtte ja elu rammu omanduste külge köidawad, siis manitses kõneleja lõppeks rahwa juhatajaid lastekaswatamises lapsi enam hinge ja tema omaduste tööle äratada ja tagasi tuua.

XI. Köster *H. Wühner* kõneles mõne sõna otsust otsides nime üle Noored Eestlased? See asi sünnitas elawat läbirääkimist ja waidlemist, kus mitmepidised arwamised awalikuks tehti. Wiimaks seletadi presidendi poolest, et sel nimel nii mitu tähendust olla, kui mitu suhuwõtjat, s. o. et tal üleüldist ega õiget tähendust ei olegi. Arwati aga tulusaks, et mõni Eestimees meie rahwalikkudest püüdmistest mõnes wõerakeeli ajalehes seletust teeks, et tõised meie rahwast, tema püüdmisi ja teid enam tundma saaks.

XII. Kooliwanem *Huik* rääkis sõnast „talupoeg“ ja tema tähendusest. Tema koduses keelemurdes tähendada „talu-

poeg“ üksnes poislast, kelle isa talu peremees, mitte aga täieealist meest, kus juba ise peremees. Sellepärast ei wõiwat sõnaga „talupoeg“ mitte kõiki neid tähendada, kes adra taga käiwad; seks kõlbada nimi talumees, ehk paremini weel põllumees (= Bauer). Kõneleja pani „Sakala“ seest mitmed kohad ette, kus sõna „talupoeg“ ette tuleb ja mis tema arust talurahwa teotuseks olla kirjutatud. — Kuuljate meelest oli see kõne naljakas. — Lõppeks arutati waieldes „talupoja“ ja „põllumehe“ sõnade tähendust ja arwati, et „põllumees“ üleüldlik, „talupoeg“ aga ühe seisuse nimi olla. Soowiti wiimaks, et mõni osaw mees nende sõnade tähendust ja pruukimist läbi uuriks ja selle kohta lähemal koosolekul ühe kõne peaks.

XIII. *a.* Kooliõpetaja *Blumberg* seadis *Guisky* walmistatud Wenekeele sõnade muutmise tabelli koosolejatele ette ja soowis seda proowida, kas see koolis Wenekeele õpetamises tulus pruukida.

b. Walga konferenzi pääl olejatest Eesti koolmeistritest saadetud terwitamise telegramm loeti ette.

d. Wanu laulusid ja muid rahwa mälestusi oliwad seltsile saatnud: *H. Krickmann* Mallast, koolmeister *Gerretz* Kabalast, *F. Matson* Jõelehtmest, *J. Roots* Raplast, *J. Lossmann* Torist, *Gottfried Törne* Tallinnast, *M. Treufeldt* Kilingist. Wõeti nende anded tänuga wastu; iseäranis rohkeste oliwad *Cerretz* ja *Krickmann* korjanud.

e. Uued liikmed, kes sel koosolekul wastu wõeti, on järgmised: Kirik-öpetajad: *E. von Tiesenhausen* Paides, *F. Nerling* Järwa-Madisel, *G. Rinne* Peetris, *F. Hoffmann* Koerus, Järwa-maa praosk, ja *W. Schultz* kindral-superdent Tallinnas; — Koolmeistrid: *J. Kalama* Wiratsis, *M. Treufeldt* Kilingis, *J. Lüdimois* Wändras, *H. Lellep* Toris, *J. Peet* Wiliandis, *J. Muchell* Uusnas, *H. Leoke* Wõidus, *Chr. Grau* Kolga-Jaanis, *M. Sooh* Metskülas, *J. Laane* Kõpus, *H. Rebane* Taeweres, *A Nyländer* Palamuses, *S. Pimenow* Tartus, *T. Martinson* Põltsamaal; — talumehed: *P. Lensin* Loopres, *A. Laanson* Pahuweres, *H Nöges* Wiliandis, *P. Paulmann* Paluperes; — Kaupmehed: *H. Dexling*, Wiliandis, *J Toomberg* Tageperes; — aednik *C. Rembach* Tartus; — kirjutaja *J. Järw* Wiliandis.

XIV. Koolmeistrite seltskonnas pidas kõnet kihelk. koolmeister *Laane:* Usuõpetusest ja piiblilugemisest koolis. Kõnepidaja seletas oma kõne esimese poole sees: usu tähendusest ja mõjumisest üleüldse; asjust, mis inimest (last) usule saadawad; need olla: loodus, elujuhtumised, inimlik juhatus;

sellest, kudas kodus ja pärast koolis lapse südames usu-mõtteid äratada, kaswatada ja kinnitada.

Koolis peab esiteks koolmeister ise kui usklik mees oma eluga lastele eeskujuks olema; tõiseks saagu laps hää koolikorra (walitsuse) waral usklikuks kaswatatud; kolmandaks peab usuõpetust nõnda antama, et see mõjuks. — Kõne tõise poole sees tehti piiblilugemisest üleüldlikku, laialist seletust, soowides et koolis piibelt enam loetagu, kui seda praegusel ajal sündida.

Selle kõne kohta awaldasiwad pres. *J. Hurt*, *C. R. Jakobson* ja *J. Kapp* ome arwamisi. Soowiti, et ses seltskonnas edaspidi mitte üksi üleüldlikka kõnesid ei peetaks, waid nimelt ja iseäranis koolitamise wiisist saaks seletatud ja ühtlasi koolitamise proowisid tehtud. Koolmeister *Ruus* oli sellesarnase proowi lugemise õpetamise kohta walmistanud; see jäi aga ajapuuduse pärast tõiseks korraks.

Lõpetähendus. Nagu eesseiswast arutegemisest näha, oli sel koosolekul kõnesid küll rohkeste, aga läbiräägitawaid asju, nimelt keelepoolseid seletusi, liig wähe. Koosolejate osawõtmine saaks aga weel elawam olema, kui nimetatud tükkidest edaspidi ühte nii kui tõist waheldi parajal mõedul käsile tuleks.

XVI. koosolek

28. Septembril 1878 Tartus.

Eesti Kirjameeste Selts pidas 28. Septembril Tartus Wanemuine saalis oma selleaastast neljat koosolekut. Osa wõtma oliwad tulnud: 1 auu-liige, 6 eestseisuse- ja 24 liht-liiget, pääle selle 26 wõerast. Suurem osa koosolijaist aga oli maalt, wähem jagu linnast.

Wiitsepresident *Dr. Weske* alustas koosolekut Seltsile hääks edenemiseks õnne soowides, sest neljakordne kooskäik aastas tunnistada, et Seltsi töö-jõud uute liikmete läbi kaswanud, kuna wanade töö-himu wäsimata hoolega, nagu ennegi, Seltsi edenemiseks kät adra külge panewat.

Siis pani kõneleja järgmised „toimetuste“ nime all wälja tulnud raamatud Seltsile ette:

Grenzstein: Saksakeele õpetaja, II. kooliaasta;
„ Kooli laulmise raamat, VI. jagu;
Kunder: Maakera elu ja olu.
Pärmann: Looduse lugu, I.

Ettepaneja arwas raamatuid tulusaiks ning nende pruukimist soowitawaks.

Pääle selle teadis kõneleja ütelda, et *Kapp'i* Geometria ja *Grenzstein'i* Kooli laulmise raamatu IV. ja V. jagu trükitud ning igas raamatu poes saada olewat. Käsikirjas olewat hää hulk häid raamatuid walmis, muist juba trüki all, muist korda ootamas, nii et paari aasta pärast kooli-raamatute puudus saada kadunud olema. Pääle enne tääda antud raamatute olewat hiljuti jälle tükki 10 käsikirja Seltsi eestseisuse kätte saadetud, mis eestseisuse poolt asjatundjate kätte läbiwaatamiseks ära antud. Nelja üle olla juba otsus tehtud, kellest kaks kõlbmata leitud olewat, kaks aga: *Pärmann'i* Palästiina ja *Undritz'i* Laste kirja kogu, II. „toimetuste" sekka wastu wõetud. Tõiste üle olla otsus alles tegemata.

Weel täädis kõneleja nimetada, et wanu laulusid Seltsi eestseisuse kätte toodud, nimelt Kolga-Jaani kihelkonnast, kuhu Seltsi liige stud. theol. *Jaan Bergmann* Seltsi poolt korjama läkitatud. Korjatud laulude arw olewat 268 ehk 9555 rida. Selle juure tähendas kõneleja, kui wäga tähtjas asi olla, et just päris niisamuti laul üles kirjutatakse, kudas ette öeldakse, sest seeläbi saada luuletuse ning keele uurijalle ühetasa tarwilikku materjaali pakutud.

II. Seltsi liige *Paul Undritz* pidas lühema kõne laste kirjade suurest tähtsusest kaswatamise kohta. Ta nimetas ka nõudmised ja säädused, mis järele hääd laste kirjad peawad kirjutatud olema. Wiimaks tähendas ta, et häist laste kirjadest Eesti keeles suur puudus olla. Aga selle puuduse kautamiseks olla juba esimene samm ära astutud; minewal sügisel olla „Eesti laste kirjakogu I anne" „toimetuste" numbri all wälja tulnud. Selle raamatu toimetaja tahta aasta wõi poole kaupa ikka uut annet ilmutada ja nõnda Eesti lastele terwet kirja-kogu muretseda, nagu muide rahwaste lastel juba olla. Lõppeks pani ta „Laste kirja-kogu II. ande käsikirjas Seltsile ette ning soowis seda tähtsat tööd kõigile laste wanematele, kaswatajatele ja koolitajatele tähelepanemiseks.

III. *Dr. Weske* andis aru oma reisist mööda läinud suwel. Tema olewat sellele teekonnale läinud, et Kesk-Eesti maal kirja-keelt säälse rahwa-keelega kõrwu sääda, ühes nõnda nimetatud „Kesk-Eesti-maa keelemurde" piirisid järele uurida. See olla sündinud ning kõneleja otsuse järele olewat kirja-keeleks kõlbawam keele-murre Lääne-Wiru, Ida-Harju ning Järwa maal rahwa suus elamas. Säälse murde järele aga olewat mitmed muutused kirja-keeles ette

wõtta, kui ta rahwa-keelega tahta ühte wiisi olla. Nimetatud muutused aga olla muist sisemistes, muist wälimistes sõna muudetes.

I. Sisemistes sõna muudetes.

a. Häälikud: „Langeb kahe hääliku waheltpehme hääletu b, d, g wälja, siis jääwad needsamad häälikud, seesama hääle-heli, seisma, mis täielikus sõna-juures oliwad." Selle järele olewat kirjutada:

1. **a**'ga:

ae: näituseks laed sõnast lagi; niisama ka siis, kui pika a-heli järel hääletu wälja langeb, sest et siis pikk **a** lühikeseks saab: n. pae s. paas, aga mitte paae.

au: n. kaume s. kaduma, prau s. pragu, mis aga Põhja-Tartu ja Wiliandi maal **ao** räägitawat: näit. kaome, prao.

äu: n. näu s. nägu, mis Põhja-Tartu ja Wiliandi maal **äo** hüüetawat: n. näo.

2. **i**'ga:

ia: n. pian s. pidama, wiad s. wiga.

iu: n. siume s. siduma, kiud s. kibu, liu s. ligu; selle asemel räägitawat Lääne määl **io**: n. siome, aga Wiliandi ja Põhja-Tartu maal **eo**: n. seome, peo; kusagil aga **ei** räägitawat **eu**, n. seume, sest **i** ja **u**'st ep olla iialgi **eu** saanud, küll aga **e** ja **u**'st **iu**, n. Wiru maal: tiud, tiu (-mees) s. tegu.

3. **u**'ga:

ua: n. tua s. tuba, nua s. nuga.

ue: n. kue s. kude, luen s. lugema.

uu: ehk **oo** (uo) n. kuud ehk kood s. kubu, kuun ehk koon s. kuduma, luud ehk lood s. lugu; see ei olewat mitte selge **uu**, ka mitte selge **oo**, nagu ka **u** sõnas **lugu** mitte selge **u** hääleline ep olla, waid üks wahe-heli **u** ja **o** wahel, mis Wiru maal selgeste **uo** räägitawat; näit. kuod, kuon, luod; koguni wõeriti olewat kirja-wiis **ou** n. loud, sest **ou** heli olla üksi kahes Karuse kihelkonna wallas, säälgi **au** asemel, olemas: n. loud = laud kus ühes wallas koguni **õu**: n. lõuad = lauad.

b. Hääletud: 1. „Kui kõwas muutes on kõwa hääletu k, p, t, siis langeb ta pehmes muutes märgita wälja." Selle järele räägitawat ning tulewat kirjutada:

Pehmes: kõwas:

ls ja **lts**: n. selsi (saal), ag a(lähme) seltsi, walsid, aga (kaks) waltsi.

ms „ **mps**: n. jamsime, aga (pean) jampsima.

ns „ **nts nks**: n. tansin, aga tantsima; koñ(g)sud, aga (anna) koñksu!

rs „ **rts**: n. kõrsu (papa), aga (lähen) kõrtsu; wirsub, aga wirtsuma.

2. „Kus pehme juurega sõna kõwaste räägitakse, sääl tuleb teda ka kõwa tähega kirjutada.“ Seega olla mõnes muutes kirjutada:

Kõwas: pehmes:

lks ja **lgn**: n. neljajalksed, s. neljajalgne.
pj „ **bj**: n. (seda) kapja, (selle) kabja.
pr „ **br**: n. (seda) sõpra, (selle) sõbra.
ps „ **b**: n. kärpsed s. kärbes.
tj „ **dj**: n. (seda) lotja, (selle) lodja.
tk „ **d**: n. antku, mitte andku, aga andma.
tr „ **dr**: n. (seda) atra, aga (selle) adra.
ts „ **d**: n. leitsin, mitte leidsin, aga leidma.
tw „ **dw**: n. (seda) latwa, aga (selle) ladwa.

II. Wälistes sõna muudetes.

a. Ajasõnas: „Minewik tuleb kõwas wormis kirjutada, kui infinitivus ma-lõpuga kõwas wormis seisab, see wastu pehmes wormis, kui **ma** — infinitivus pehmes wormis räägitakse.“ Seega:

infin.: hakkama, minewik: hakkasin,
„ wiskama, „ wiskasin,
„ tõmbama, „ tõmbasin.

See wastu aga:

infin.: kedrama, minewik: kedrasin,
„ jagama, „ jagasin.

b. Nimisõnas: „Wanemad täielikumad muuted on hiljemate ning puudulisemate asemel tarwitada.“ Seega olewat kirjutada ja pruukida:

1. Paljuse infinitivuses lühikest wormi: näit. otse, okse, mitte: otsasid, oksasid; Lääne maal öeldawat otsi, oksi.
2. Paljuse genetivuses olla kõwa wormi tarwitada, kus niisugust olemas: näit. riikide, piipude, santide, mitte riigide j. n. e.
3. Essivus lõpuga **na** pruugutawat Ida-Kesk-Eesti maal wanas wormis: näit. uudena, poegana, paljuses:

poegina, lapsina; kus aga ainuse infinitivus hääletuga lõpeb, sääl pannakse lõpp na ainuse genetivuse külge: näit. tüdrukuna elasin Tudu wallas.

4. Allativuse lõpp olewat Kesk- ja Ida-Eesti, Põhja-Tartu ja Wiliandi maal — **lle** ja **le**: **lle** räägitawat tõises ja neljandas silbis, kolmandas üksi, kui esimene silp raske-rõhuline olla: näit. mu**lle**, ta**lle**, kuninga**lle**, raamatu**lle**, palkide**lle**, rahwa**lle** j. n. e., aga see wastu: sinu**le**, palgi**le**, wanemate**le** j. n. e. Lääne ja Pärnu maal, kui ka Saare ja Hiio maal räägitawat üksi —**le**. See punkt olewat iseäranis tähtjas, sest et mõned raamatud juba olewat selle sääduse põhja pääl kirjutatud.

5. Patjuse infinitivuses olla lõpp —**aid** ja selle järele tõised suffix-muuted kahesilbilistes sõnades üksi siis pruugitaw, ja siiski mitte alati, kui esimene silp raske rõhuga (firmeeritud) on, nagu rahwaid, warwaid; kusagil leida aga ei olewat sõna-muuteid, nagu; „kurjaile loomaile", „kenaist aegaist" j. n. e., nagu uuemad raamatu-waaberkandid nüüd iga päew walmis walawat.

Lõppeks soowis kõneleja, et kirjanikud Kesk-Eesti maa keele ilusaste ja selgeste kätte õpiksiwad, enne kui kät sule külge panewad, sest muidu ei wõida meie kirjakeele ühisus mitte hästi kosuda ega kaswada.

IV. Wiitsepresident õpetaja *W. Eisenschmidt* andis tääda, et Seltsi Eestseisuse liige kihelkonna-koolm. *J. Kapp* Suures Jaanis pea oma 25-aastast ammeti päewa pühitseda, ning küsis, kas temale, kui Seltsi kaasasutajale ning wäsimata töötegijalle Seltsi poolt mitte õnne ei peaks soowitama. Seltsi soowimise pääle luges kõneleja „soowekirja" Seltsile ette, mida wastu wõeti ja Seltsi nimel *J. Kapp'ile* lubati saata.

V. *Dr. Weske* andis tääda, et Seltsi liikmeks soowiwad saada: *H. Stein*, koolm. Tallinnas; *A. Luks*, koolm. Tuhalanes; *Willmansen*, kihelk.-koolm. Amblas; *Natalie Pehrna*, köstri-lesk Rannus; *A. Sõerd*, stud. theol. Tartus; *F. Buschmann*, stud. theol. Tartus; *Th Reier*, ökonoom Wiliandis; *Pitsar*, ammetnik Kränholmi wabrikns; *Kossow*, apteeker Amblas; *A. Einwald*, kameralkohtu ammetnik Tallinnas; *A. Henselruh*, linna-ammetnik Tallinnas; *K. Langebraun*, kaupm. Tallinnas; *C. Leopas*, Peeterburgis. Selts wõttis tõrkumata kõik oma liikmiks wastu.

Seega lõppis koosolek ning osawõtjad lahkusiwad igaüks omale poole.

Sisse tulnud.

	Rubla.	Kop.
Saldo 1. Januaril 1877 . .	156	85
49 Seltsiliiget maksid à 2 rubla pro 1877 . .	98	—
27 „ „ à 1 „ „ „ . .	27	—
Endist wõlga sissemakstud	45	—
Herra Laaland Peterburgist ja P. Mets Riiast kumbki 10 rubla	20	—
Eesti seltsi „Edasi“ käest Peterburgist . . .	5	—
Kingitud laulu korjamise tarwis	1	—
Herra Laakmann'i käest aastaraamatute eest .	73	32
Seltsi liikmete käest aastaraamatute eest . .	28	85
Summa . . .	455	2

Wälja läinud.

	Rubla.	Kop.
Raamatute ja kirjade saatmise eest	15	49
Raamatute pookimise eest	4	—
Laulude korjamise eest	80	—
Ühe jutu eest	10	—
Aasta raamatu parandamise eest	10	—
Aasta raamatu trüki eest	143	—
Ülepea wälja läinud . .	262	49
Saldo 1. Januaril 1878 .	192	53
Summa . . .	455	2

Seltsi liigete nimekiri.

I. Auuliikmed.

1. Dr. Fr. Kreutzwald, seltsi auupresident, Tartus.
2. Professor Dr. Ahlquist, Helsingis.
3. Akadeemikus Dr. Budenz, Pestis.
4. Docent Dr. Donner, Helsingis.
5. Professor Dr. Grewingk, Tartus.
6. Akadeemikus Dr. Hunfalvy, Pestis.
7. Redaktor J. W. Jannsen, Tartus.
8. Akadeemikus J. Köler, Peterburgis.
9. Professor Dr. Koskinen, Helsingis.
10. Docent Dr. Krohn, Helsingis.
11. Dr. Lönnrot, Helsingis.
12. Professor Dr. Schott, Berliinis.
13. Akadeemikus Dr. Wiedemann, Peterburgis.

II. Eestseisuse liikmed.

1. President: J. Hurt, õpetaja Otepääs.
2. } Tema abid: Dr. M. Weske, lektor Tartus.
3. } W. Eisenschmidt, õpetaja Tartus.
4. Kirjutaja: J. Kurrik, koolm. Tartus.
5. } Tema abid: H. Wühner, köster Tarwastus.
6. } M. Jürmann, õpetaja Nõus.
7. } J. Bergmann, stud. theol. Tartus.
8. Kassahoidja: G. Blumberg, koolm. Tartus.
9. } Tema abid: J. Kapp, köster Suure-Jaanis.
10. } T. Pekk, kantselist Tartus.
11. Raamatukogu-hoidja: B. Stern, köster Tartus.
12. } Tema abid: J. Kerg, õpetaja Kerglas.
13. } R. Kallas, stud. theol. Tartus.

III. Lihtliikmed.

1. P. Abel, koolmeister Wõrus.
2. F. Adamson, koolm. Amblas.
3. J. Adamson, koolm. Holstres.
4. P. Ainson, kohaomanik Holstres.
5. P. Anton, koolm. Otepääs.
6. P. Aossor, koolm. Ilmjärwes.
7. A. Arras, köster Wõrus.
8. J. Arrosson, trahteripidaja Tartus.
9. A. Assmus. kaupmees Tartus.
10. P. Assur, koolm. Otepääs.
11. T. Auksmann, koolm. Suure-Jaanis.
12. F. Balzar, mõtsawaht Holstres.
13. Beckmann, apteker Welikia Ustjugis.
14. J. Black, rentnik Põlwes.
15. J. Buschmann, stud. theol. Tartus.
16. H. Dexling, kaupmees Wiljandis.
17. A. Dido, Tartus.
18. J. Eglon, koolm. Wändras.
19. J. Eichwald, koolm, Rõngus.
20. A. Einwald, kameral-kohtu ametnik Tallinnas.
21. F. Eleaser, köster Sangastes.
22. A. Erlemann, köster Helmes.
23. J. Erlemann, koolm. Kanepis.
24. Chr. Erm, Pärnus.
25. C. L. Fageström, koolm. Amblas.
26. E. Frehse, Schnakenburgi trükimaja walitseja Tartus.
27. H. Freymuth, kaupm. Tartus.
28. H. Gerretz, koolm. Kabalas.
29. P. Gerretz, koolm. Kabalas.
30. G. Glass, Toilas.
31. G. Goldmann, majaomanik Tartus.
32. Proua M. Goldmann, Tartus.
33. G. Grass, teener Tartus.
34. W. Grass, koolm Toilas.
35. Chr. Grau, koolm. Kolga-Jaanis.
36. A. Grenzstein, koolm. Wiinis.
37. J. Grüner, koolm. Amblas.
38. J. Grünfeldt, kohaomanik Kirumpääs.
39. Gustavson, kirjutaja Tarwastus.
40. H. Hapsal, raamatukaupm. Narwas.
41. J. Härm, puusepp Kawastus.
42. H. Henno, peremees Holstres,
43. A. Henselruh, linna ametnik Tallinnas.
44. K. A. Hermann, stud. theol. Tartus.
45. L. Hesse, stud. theol Tartus.
46. F. Hoffmann, Koeru õpetaja, Järwamaa praosk.
47. A. Huik, talunik Rõngus.
48. J. Hurt, koolm. Räppinas.
49. C. R. Jakobson, Sakala toimendaja Wiljandis.

50. Proua Jakobson, Wändras.
51. M. Jakobson, koolm. Helmes.
52. A. Jalajas, koolm. Mäksas.
53. H. Jannsen, stud. phil. Tartus.
54. E. Jannsen, stud. med. Tartus.
55. J. Järw, koolm. Wiljandis.
56. J. Järw, kirjutaja Woorus.
57. J. Järw, kirjutaja Wiljandis.
58. M. Järw, mehaanikus Tartus.
59. M. Johannson, rentnik Suudes.
60. J. Jung, koolm. Abias.
61. J. Jürgenson, koolm. Wändras.
62. R. Jürmann, rentnik Põltsamal.
63. Jürwetson, apteker Nuustakul.
64. Jürwetson, Toris.
65. W. Just, raamatukaupm. Tartus.
66. J. Juust, peremees Kõpus.
67. J. Kaal, koolm. Kärknas.
68. J. Kalep, mõisaomanik Prümlis.
69. J. Kalep, tema poeg, Prümlis.
70. H. Kaarna, koolm. Otepääs.
71. J. Kaasik, koolm. Amblas.
72. J. Kalama, koolm. Kõpus.
73. J. Kalama, koolm. Wiiratsis.
74. H. Kann, koolm. Kanepis.
75. J. Kangur, koolmeister Nõos.
76. Kanswey, köster Nõos.
77. Kapp, Haselauis.
78. J. Kärik, rentnik Suislepas.
79. A. Karlson, koolm. Laewas.
80. A. Karlson, koolm. Tähkweres.
81. C. Karlson, welskär wäeteenistuses.
82. J. Kerig, koolm. Pärnus.
83. A. King, koolm. Otepääs.
84. W. Kiudosk, köster Mehikoormal.
85. M. Kirsel, koolm. Wiljandis.
86. H. Kirsel, koolm. Hallistes.
87. Kossow, apteeker Amblas.
88. J. Kotli, köster Maarjas.
89. G. Koik, stud. theol. Tartus.
90. H. Kont, teener Pärnus.
91. H. Kotkas, peremees Kawastus.
92. P. Köhler, kirjutaja Kõpus.
93. J. M. Körw, Tartus.
94. Kressmann, prowiisor —?—
95. C. J. Kreutzdahl, raamatukaupm. Wiljandis.
96. A. Krug, koolm. Tartus.
97. A. Kruup, koolm. Amblas.
98. J. Kruus, koolm. Wändras.
99. Kuhs, Laakmanni trükimaja walitseja Tartus.
100. J. Kunder, koolm. Rakweres.

101. T. Kurrik, ökonoom Wiljandis.
102. J. Kuppitz, Nõo-mõisa pärisherra
103. F. Kuhlbars koolm. Wiljandis.
104. Th. Kurrikoff, kaupm. Wiljandis.
105. H. Kuudewiita, koolm. Pärnus.
106. Laaland õpetaja Peterburgis.
107. J. Laane, koolm. Kõpus.
108. A. Lauson, kohaomanik Pahuweres.
109. K. Langebraun, kaupm. Tallinnas.
110. M. Laur, koolm. Wiljandis.
111. J. Leilow, kodukoolm. Wenemaal.
112. T. Lellep, koolm. Tänassilmas.
113. H. Lellep, koolm. Toris.
114. P. Lensin, rentnik Loopres.
115. H. Leoke, koolm. Wõidus.
116. C. Leopas, Peterburgis.
117. J. Leppik, koolm. Kanepis.
118. P. Leppik, koolm. Tarwastus.
119. A. Linde, koolm. Wändras.
120. W. Lindgren, koolm. —?—
121. T. Liiwer, koolm. Raplas.
122. P. Lint, —?— Wändras.
123. M. Lipp, stud. theol. Tartus.
124. M. Lootsmann, kool. Tappal.
125. J. Löwenberg, koolm. Goldingis.
126. J. Lubi, koolm. Kukeweres.
127. A. Luig, koolm. Paides.
128. A. Luig, köster Tartus.
129. C. Luig, köster Tartus.
130. M. Luukas, peremees Pajuses.
131. Luks, koolm. Tuhalaanes.
132. J. Luksepp, koolm. Otepääs.
133. A. Luts, koolm. Maritsel.
134. G. Luts, koolm. Erastweres.
135. J. Lüdimois, koolm. Wändras.
136. J. Madisson, kaupmees.
137. T. Martinson, koolm. Põltsamaal.
138. A. Mägi, koolm. Hellenormes.
139. J. Mägi, koolm. Kanepis.
140. J. Maeritz, kirjutaja Tarwastus.
141. J. Mergel, aednik Tartus.
142. P. Mets, koolm. Riias.
143. D. Mewes, staatsraat Tartus.
144. C. Mielberg, obserwaator Peterburgis.
145. Tohtriproua L. Michelson, Kroonlinnas.
146. S. Michelson, koolm. Karksis.
147. J. Mitt, taluomanik Kanepis.
148. W. Mitt, stud. med. vet. Tartus.
149. A. Mohrfeldt, stud. Tartus.
150. J. Möistus, —?— —?—
151. J. Muchell, koolm. Uusnas.

152. G. Muld, koolm. Piigastes.
153. A. Müller, kirikuteener Tartus.
154. K. Must, koolm. Sangas.
155. M. Must, koolm. Sangas.
156. J. Muuli, koolm. Nõos.
157. J. Neumann, koolm. Otepääs.
158. H. Neumann, koolm. Linnapääs.
159. S. Neks, koolm. Jänedal.
160. F. Nerling, õpetaja Järwa-Madisel.
161. H. Nieländer, koolm. Laiuses.
162. C. Niggol, koolm. Tartus.
163. H. Nöges, kohaomanik Wiljandis.
164. A. Nyländer, köster Palamuses.
165. Otstawel, koolm. Pärnus.
166. P. Ottas, talurentnik Tähkweres.
167. J. Paul, koolm. Meeris.
168. A. Päiw, koolm. Raadis.
169. A. Palenberg, stud. jur. Tartus.
170. Paulmann, kõrtsirentnik Paloperas.
171. J. Paulmeister, koolm. —?—
172. A. Paulson, koolm. Holstres.
173. J. Pärmann, koolm. Kõpus.
174. J. Pausk, koolm. —?—
175. J. Peet, koolm. Wiljandis.
176. J. Pellberg, koolm. Rõngus.
177. H. Pehka, koolm. Nõos.
178. Natalie Pehrna, köstri-lesk Rannus.
179. P. Perlus, koolm. Wiljandis.
180. J. Pimenow, koolm. Tartus.
181. Pitsar, ametnik Krähnholmis.
182. A. Planken, koolm. Rõngus.
183. M. Põdder, raamatukaupm. Narwas.
184. M. Põdder, stud. Tartus.
185. P. Pöwwast, koolm. Wasulas.
186. J. Pullerits, koolm. Holstres.
187. J. Püüsnik, mölder Kukres.
188. C. F. J. Rass, stud. med. wet. Tartus.
189. A. Raudkepp, köster Amblas.
190. J. Raudsepp, kirjutaja Holstres.
191. P. Raudsepp, koolm. Otepääs.
192. H. Rebane, koolm. Taeweres.
193. T. Rebane, koolm. Põltsamaa kihelk.
194. A. Reial, rentnik Röstus.
195. J. Reier, koolm. Uues-Wäidus.
196. Th. Reier, ökonoom Wiljandis.
197. N. Reichardt, stud. med. Tartus.
198. C. Rembach, aednik Tartus.
199. A. Rennit, koolm. Tarwastus.
200. O. Reudolf, koolm. Äksis.
201. Rezold, koolm. Tiflises.
202. K. Pikajon, kaupm. Haapsalus.

Seltsi toimetused.

Nr. 1. Mõistlik rehkendaja. R. G. Kallas.
„ 2. Wenekeele õppimise raamat. C. H. Niggol.
„ 2a. Wenekeele a-b-d-raamat. C. H. Niggol.
„ 2b. Wene keele grammatika. C. H. Niggol.
„ 3. Vana kannel, I. ja II. J. Hurt.
„ 4a, b, d, e. Ülesannete kogu R. G. Kallas.
„ 5. Eesti Kannel. K. A. Hermann
„ 6. Kodukool, 1. ja 2. M. Jürmann.
„ 7. Kodumaa laulja. K. A. Hermann.
„ 8. Kooli lugemise-raamat, III. C. R. Jakobson.
„ 11. Mõistliku rehkendaja kõige tarwilisemad õpetused. R. G. Kallas.
„ 12. 12½ toopi pähklid. R. G. Kallas.
„ 13. Turnimise raamat, I. J. Kurrik.
„ 14. Õnsa keisri Aleksandri Esimese elu ja olu. Dr. M. Weske.
„ 15. Kooli laulmise raamat, 1—6. A. Grenzstein.
„ 17. Geometria. J. Kapp.
„ 18. Loe! K. A. Hermann.
„ 19. Looduse lood lastele, I. P. Undritz
„ 20. Saksakeele õpetaja, I. ja II. A. Grenzstein.
„ 21. Looduse õpetus, I. J. Kunder.
„ 22. Wäikene looduse õpetus. J. Kunder.
„ 23. Maakera elu ja olu. J. Kunder.
„ 24. Geometria õpetused. J. Tülk.
„ 25. Arwuwald, I. J. Kurrik.
„ 26. Üleüldine ajalugu, I. J. Bergmann.
„ 27. Looduse lugu. J. Pärmann.
„ 31. Looduse nõuud ja jõuud. 1. anne. A. Grenzstein.

Seltsi aastaraamatud:
1873; 1874; 1875; 1876; 1877; 1878.

rjameeste Seltsi

raamat

1879.

v. 7

smes aastakäik.

Wastutaja toimetaja:

Dr. M. Weske.

Tartus.
Trükitud Schnakenburgi kirjadega.
1879.

Zensuri poolest lubatud. — Tallinas, 3. Detsembril 1879.

Juhataja.

Lisa.

I.

Läti Hindrek

ja tema

ajaraamat.

Nagu paks udu, kust päikese, kuu ega tähtede läik läbi ei paista ega selget walgust meie silma ei lase tulla, nagu pilkane pimedus, mis kõik kohad meie eest kinni katab, nii et meie midagi näha ei wõi, — nenda on ka meie Eesti rahwa muistne aeg, Eesti rahwa muistne elu ja olu. Aastasajad, jah koguni aasta tuhanded on Eesti rahwas ära elanud, suuri ja tähtsaid, wägewaid ja wahwaid tegusid teinud, rahwastega wõidelnud, mõnegi waenlase sõjawäe peale wõimust saanud ja mõnegi wastase maad ja linnad ära wõtnud, — aga see kõik on meie eest warjul, kõigest sellest ei ole meil mingisugust teadust. Et Eestlased maailmas oliwad, seda saame wana aja kirjameeste kirjadest küll kuulda, aga see on ka kõik, mis meie kuuleme. Esimest korda nimetab Eesti nime kuulus Rooma kirjamees Tacitus, kes ligi 1800 aasta eest elas. Hiljemal ajal teawad mõned kirjamehed juba mõne sõna Eestlastest kõnelda, aga mis nemad kõnelewad, on nagu ennemuistne jutt, mis küll armas ja lõbus lugeda, aga mida ometi mitte kõik tõeks pidada ei tohi, liiategi weel sellepärast, et kõik, mis meile Eestlastest sell ajal kõneldakse, kuuldud jutu järele kirja on pandud. Ükski neist kirjameestest, kes sell ajal Eesti rahwast kõnelewad, ei ole ise Eestimaal käinud ega tunne Eesti rahwast.

Mida wiletsam ja kehwam muistse aja tundmine on, seda suuremat rõõmu tunneme meie, kui meie wiimaks niisugusest ajast, kus Eesti rahwa elu ja olu ennast muutis ja rahwal otsegu uus aeg algas, oma maa esimese ajaraamatu kirjutatud leiame olewat, mis meile Eesti rahwast kaunis rohkeste sõnumid annab. Et meie siin esimest korda tõelikku teadust saame, on see ajaraamat ja tema kirjutaja wäga tähele panemise wäärt ja iga isamaa poja ja rahwa armastaja kohus on ennast nendega tutwustada.

Kõige esmalt waatame ajaraamatu kirjutaja peale. Sest saadik, kui ta raamatut mööda läinud aastasajas esimest korda trükiti,

Zensuri poolest lubatud. — Tallinas, 3. Detsembril 1879.

Juhataja.

Lisa.

I.

Läti Hindrek
ja tema
ajaraamat.

Nagu paks udu, kust päikese, kuu ega tähtede läik läbi ei paista ega selget walgust meie silma ei lase tulla, nagu pilkane pimedus, mis kõik kohad meie eest kinni katab, nii et meie midagi näha ei wõi, — nenda on ka meie Eesti rahwa muistne aeg, Eesti rahwa muistne elu ja olu. Aastasajad, jah koguni aasta tuhanded on Eesti rahwas ära elanud, suuri ja tähtsaid, wägewaid ja wahwaid tegusid teinud, rahwastega wõidelnud, mõnegi waenlase sõjawäe peale wõimust saanud ja mõnegi wastase maad ja linnad ära wõtnud, — aga see kõik on meie eest warjul, kõigest sellest ei ole meil mingisugust teadust. Et Eestlased maailmas oliwad, seda saame wana aja kirjameeste kirjadest küll kuulda, aga see on ka kõik, mis meie kuuleme. Esimest korda nimetab Eesti nime kuulus Rooma kirjamees Tacitus, kes ligi 1800 aasta eest elas. Hiljemal ajal teawad mõned kirjamehed juba mõne sõna Eestlastest kõnelda, aga mis nemad kõnelewad, on nagu ennemuistne jutt, mis küll armas ja lõbus lugeda, aga mida ometi mitte kõik tõeks pidada ei tohi, liiategi weel sellepärast, et kõik, mis meile Eestlastest sell ajal kõneldakse, kuuldud jutu järele kirja on pandud. Ükski neist kirjameestest, kes sell ajal Eesti rahwast kõnelewad, ei ole ise Eestimaal käinud ega tunne Eesti rahwast.

Mida wiletsam ja kehwam muistse aja tundmine on, seda suuremat rõõmu tunneme meie, kui meie wiimaks niisugusest ajast, kus Eesti rahwa elu ja olu ennast muutis ja rahwal otsegu uus aeg algas, oma maa esimese ajaraamatu kirjutatud leiame olewat, mis meile Eesti rahwast kaunis rohkeste sõnumid annab. Et meie siin esimest korda tõelikku teadust saame, on see ajaraamat ja tema kirjutaja wäga tähele panemise wäärt ja iga isamaa poja ja rahwa armastaja kohus on ennast nendega tutwustada.

Kõige esmalt waatame ajaraamatu kirjutaja peale. Sest saadik, kui ta raamatut mööda läinud aastasajas esimest korda trükiti,

kannab ta Läti Hindreku nime. Uuem aeg ei taha temale ometi seda nime enam soowida. Juba umbes kahekümne wiie aasta eest jäiwad mitmed õpetatud mehed selle poolest kahe wahele, kas ajaraamatu kirjutaja ka tõeste Lätlane on, nagu sinna maale seda kõik arwasiwad. Mida enam ajaraamatut ja tema kirjutaja elu uuriti [1], seda selgemalt saadi aru, et Hindrek mitte Lätlane olla ei wõi. Seda arwamist hakkasiwad õpetatud uurijad, nagu E. Pabst, H. Hildebrand, P. Jordan, grahw Sievers j. n. e. ikka enam ja enam õigeks pidama ja laiale laatama, nii et meie päiwil neid õpetatud mehi weel wäga wähä on, kes Hindrekut Lätlaseks piawad.

Kust see tuleb aga, piame siin küsima, et ajaraamatu esimene wälja-andja Gruber Hindrekut Lätlaseks nimetab ja mis peale toetab ta seda-ütelust? Miks ei taha meie aegsed õpetatud mehed Hindrekut mitte enam selleks pidada?

Kui Gruber Hindrekut Lätlaseks nimetab, toetab ta ennast selle peale, et ajaraamatu kirjutaja ennast isi Läti Hindrikuks nimetada. Et seletust anda, kudas Lätlane niisuguse ajaraamatu kirjutanud wõis olla, juttustab ta, Liiwi piiskoppidel olnud wiisiks siit maa rahwa seast noori mehi Saksa maale saata, kus nad mõne aja õppinud, et isamaale tagasi tulles preestri ehk tulgi ametit pidama wõikfiwad hakata.

Tõsi on, et Hindrek nenda kõneleb, et teda Lätlaseks pidada wõib. See tuleb ometi kõigest ühe korra ette. Kui meie selle üteluse teiste sarnaste kõrwa paneme ja neid wõrdleme, leiame meie, et tema ütelust üsna õiete ka teisiti mõista wõib. Wõrdlemiste aruandmiste ja otsuste järele ei tähenda Hindreku ütelus, ta olla sacerdos Henricus de Lettis (XVI, 3 [2]) mitte seda, mis rahwa soost Hindrek olnud, waid kus rahwa seas ehk kus kohal ta tööd teinud. Õpetatud uurijad ei nimeta teda sellepärast ka mitte enam Läti Hindrekuks, waid Läti maa Hindrekuks ehk Lätlaste preestriks Hindrekuks [3]). Nagu tähendatud, annab Hindrek enesele aga ühe korra selle nime; muidu nimetab ta ennast ikka sacerdos Henricus (preester Hindrek) ehk sacerdos, qui erat prope Ymeram (preester, kes Imera jõe ligidal oli [XVIII, 3]) ehk Henricus, Letthorum minister de Ymera (Lätlaste teener Hindrek Imera jõe äärest [XX, IV, 1]) ehk Letthorum sacerdos (Lätlaste preester [XXIV, 5; XXV, 6 b]). Need nimetatud näitused tunnistawad, et ta küll Lätlaste preester oli, aga ei lausu ometi sõnagi

---

[1]) Ka meie suguwennad Soomlased on nende uurijate hulgas. Waata „Kirjallinen Kuukauslehti" Nr. 5, 1879.

[2]) Siin kui ka edaspidi tähendab klamrite wahel Ladina nummer ajaraamatu peatükki, Araabia nummer aga paragrahwi, kus nimetatud ütelus leida on.

[3]) Nenda nimelt Pabst ja Hildebrand.

sest, et ta ise Lätlane oli. Kõik see annab meile woli, ütlewad õpetatud uurijad, temalt Lätlase nime ära wõtta, kiategi weel sellepärast, et, kui ta muidu mõnest Lätlasest jutustab, ta iga korra selge nime Lettus (Lätlane) juurde lisab (Wardeke XII, 6; Meluke ja Wargribbe XXIII, 5). Miks pidi Hindrek isiennast niisuguse nimega nimetama, kellel kahekordne tähendus on? Kui ta häbenenud oleks ennast Lätlaseks tunnistada, ei oleks ta enesele mingi muud kõrwalist nime annud. Nii on siis selge, et Hindrek ennast isi mitte Lätlaseks ei tunnista.

Kui ajaraamatu esimene wälja-andja Gruber peale selle Liiwi maa piiskoppide wiisist kõneleb, et nad siit maalt noori mehi Saksa maale õppima saatnud, ja jutustab, Hindrek kõneleda ka sedasama, siis ei anna see ometi mitte weel kaugeltki selle üle otsust, et Hindrek isi ka nende noorte meeste seas olnud. — Hindrek kõneleb tõeste, et piiskop Albert aastal 1200 Liiwlaste wanematelt 30 poisikest wõtnud ja neid Saksa maale saatnud (IV, 4 ja V, 1) ja et ta aastal 1206 sedasama teinud, kus ta Kirhholmist mitu Liiwi wanemat Saksa maale wiinud, et nad seal „ristirahwa kombeid näeksiwad ja kuuleksiwad ja usklikuks sama õpiksiwad.“ Et neist aga waimulikud mehed saanud, seda ei kõnele Hindrek mitte. Üksnes kahega on seda tema sõnumite järele sündinud. Kui ta preestri Johanni surmast jutustab, ütleb ta: „Ta oli Wiru maalt pärilt (natus ex Wironia); Meinhard oli teda Siigberdi kloostrisse Jumala sõna tarkust õppima saatnud (X, 7).“ Weel teise korra kõneleb ta sarnast lugu (XV, 9): „See Filip oli Leedo rahwa sugu (de gente Letthonum), piiskopi majas üles kaswatatud ja nii ustawaks jäänud, et teda tulgina teisi rahwaid õpetama saadeti.“

See on kõik, kelle peale Gruber toetab, kui ta Hindrekut Lätlaseks teha tahab; muud tunnistust temal enam ei ole. Et need tunnistused otsust ei anna, oleme näinud; waatame nüid mõnda muud tunnistust, mis wõimatumaks teewad, et Hindrek Lätlane on.

Kui meie silmapilguks Gruberile õiguse anname, et Hindrek Lätlane oli, ütleb Jordan [1]), oli hädaste tarwis, et ta mõnda aega Sakslaste hulgas elas ja ennast preestri ameti wasta walmistas. Üksnes sell kombel wõis sündida, et Hindrek enesele nii palju Saksa waimu ja mõtteid sai, nii et ta isiennast Sakslaste sarnaseks pidada wõis, ja nii palju tarkust ja õppetust kogus, et ta ajaraamatu Ladina keeles „oma peremeeste ja truude seltsimeeste palwete ja soowimiste peale kirjutas“ (XXIX, 9). Hiljem oli ta Sakslastest alati kaugel, kus tal niisuguseks õppimiseks wäga wähä

[1]) Inland 1858, Nr. 14.

aega üle jäi. Ta elas Sakala ja Ugaunia rajal alalise sõja käsa keskel, ehk käis Eesti maal ja katsus rahwast ristiusku pöörda.

Aga kui meie aja peale waatame, saame pea aru, et Hindrekul wõimatu oli Saksa maal mõnda aega õppida. Kui Sakslased meie maa üles leidsiwad, oli neil kõige esmalt Liiwlastega ja Eestlastega tegemist, selle peale õppisiwad nad Semgallasi, Wenelasi, Kuurlasi ja Leedo rahwast tundma ja alles 1206 saiwad nad Lätlastega kokku. Weel sellsamal aastal läks preester Daaniel Lätlaste juurde ja ristis neist mõne (X, 15). Järgmisel aastal oliwad Sakslased Lätlastel Leedo rahwa wasta abiks. Pea selle järele ristis preester Alobrand mitu küla Lätlasi Imera jõe ääres ja läks siis Riiga tagasi seda piiskopile kuulutama. Piiskopi rõõm oli wäga suur. Et kiriku eest hoolt kanda, pühitses ta oma õppija Hindreku preestriks ja saatis Alobrandi uueste Lätlaste juurde ja temaga ühes ka Hindreku. Alobrand läks pea tagasi, Hindrek aga jäi Lätlaste sekka elama (XI, 7).

Sell wiisil ei jääks Hindreku õppimise ajaks rohkem aega üle kui ligi kaks aastat, 1206 kuni 1207 aasta lõpuni. Et nii lühikese ajaga toorest, harimata Läti poisist, kes pealegi weel pagan oli, tark ristirahwa preester ja Ladina keeli ajaraamatu kirjutaja saada ei wõinud, on käpuga katsuda.

Mis meile isiäranis imelik ette tuleb, ütleb grahw Sievers[1]), on see, et Hindrek mitte õiete Läti keelt ei mõista. Tema ajaraamatus tuleb wäga wähä Läti keeli sõnu ette, aga neidki ei kirjuta ta õiete. Need on kõik kohtade nimed; keelest eneseft nimetab ta aga kõigest ühe sõna. Ime lugu on, et Hindrek seda ainukest sõna õiete Ladina keeli ümber ei pane ega teda ka õiete ei muuda (deklineeri) „Draugs" ei ole mitte seltsimees (socius), nagu Hindrek ümber paneb, waid sõber (amicus); tema akkusatiw mitte draugum, waid draugu.

Tähele panemise wäärt on see, et Hindrek mõnda Läti maa kohanime mitte Läti keeli ei kirjuta, mis ta, kui ta Lätlane oleks olnud, tõeste oleks teinud, waid Liiwi ehk Eesti keeli.

Hindrek ei nimeta Koiwa jõge mitte Läti keeli Gauja, waid Liiwi keeli Koiwa nimega; ka Düina jõele ei anna ta Läti keeli Daugawa nime. Astijärw, kelle Läti keeli nimi Burtneek-eser on, kannab ajaraamatus alati Eesti keeli nime: Astijärw. Ka mõnda muud kohta nimetab ta Läti maal Eesti keeli nimega. Niisamuti ei nimeta ta ka oma naabri kihelkonda, mis tema elukohast umbes 25 wersta kaugel oli ja kelle Läti keeli

[1]) Die Lettenburg Autine und die Nationalität des Chronisten Henricus de Lettis.

nimi Straupe on, selle Läti keeli nimega, waid muudab teda Eesti ehk Liiwi keel järele Roopaks ümber. Kudas on see wõimalik, et sündinud Lätlane naabri kihelkonna õiget nime ei teadnud, mis ta ometi peaaegu iga päew kuulis. Aga sest ei ole weel küll: Sievers katsub koguni seda tunnistada, et ta omagi kihelkonda õige nimega ei nimeta.

Nagu kõigest sest näeme, on Hindreku Läti keele tundmine wäga puudulik. Wäga imeks piame aga panema, et ta Liiwi ja Eesti keeli sõnu õiete kirjutab. Renda hüiab üks Liiwlane, kui Eestlased kindluse, kus ta sees oli, ümber piirasiwad, kindluse seest (XV, 3): „maga magamas!" Ja kui Saarlased Saksla ste preestrit ja tema õppijat piinawad, ütlewad nad pilgates (XVIII, 8): „Laula, laula, pappi!" Isiäranis tähtsaks teeb Eesti keele sõnu ajaraamatus see, et nad kõige wanemad riismed meie armsast Eesti keelest on.

Kui meie kõik õpetatud uurijate tunnistused ühte kokku paneme ja kui kriitika neile midagi süiks ei wõi mõista, on selge, et Hindrek Lätlane olla ei wõi. Et ta aga Lätlane olla ei wõi, piab suurem jagu õpetatud mehi, nimelt Hildebrand[1]), Jordan ka Pabst, teda Sakslaseks, kes alles Liiwi maale tulles Läti ja Eesti keelt õppima hakanud. Mõned muud arwawad teda koguni Liiwlaseks[2]) ehk ka Eestlaseks. Mis rahwa soost Hindrek tõeste oli, selle üle ei ole siia maale wõimalik selget otsust anda.

Waatame nüid weel, mis meil muidu ajaraamatu kirjutaja elust teada on. Nagu õpetatud uurijad arwawad, on ta aastal 1203 Liiwi maale tulnud. Kuna ta Riia ehitust, mõõga-ordo asutust ja muid tähtsamaid juhtumisi, mis enne 1203 oliwad, lühedalt kõneleb, hakkab ta 1203 korraga selle aastasest Alberti Liiwi maale tulekust, sõdimisest mereröövlite Saarlastega ja piiskopi lahkest wastawõtmisest Riia linna rahwa poolest isiäranis täielikult ja pikalt jutustama (VII, 1—4).

Riiga jäi Hindrek mitmeks aastaks elama ja walmistas ennast, nagu Hildebrand arwab, preestri ameti wasta. Kui ta 1208 nii wanaks oli saanud, kui seadus nõudis, pühitseti teda preestriks ja saadeti wanema ametiwennaga Alobrandiga Lätlasi ristima. Imera jõi äärde jäi ta elama ja hakkas seal „igawese elu õntsust kuulatama" (XI, 7). Kui Eestlased korra Bewerini kindluse ümber piirasiwad, käks Hindrek, kes kindluses juhtus olema, ülesse walli peale ja hakkas seal mängima. Eestlased jäiwad waatama ja küsisiwad, mis see tähendada. Lätlased tänada Jumalat, oli was-

---

[1]) Die Chronik Heinrichs von Lettland, lehek. 7.
[2]) Rende hulgas Dr. M. Weske.

tus. Pea läksiwad Eestlased ära ja nüüd tungisiwad Lätlased Eesti maale. Tagasi tulles antsiwad nad saagist ka Hindrekule osa (XII, 6). Kui aga Eestlased uueste Läti maale tungisiwad, jäi ta kõigest warandusest ilma ja ka ta kirik rikuti ära (XVI, 3).

Lätlased nähikse Hindrekut wäga suure auu sees pidanud olewat. Kui 1212 mässamine tõusis, saadeti Hindrek mõne seltsimehega mässajaid waigistama. Seltsimeestele tehti mitmel wiisil paha, aga Hindreku külge ei pannud keegi kätt (XVI, 3).

Suil 1215 pidi Hindrek oma töö mõneks ajaks seisma jätma. Ratseburgi piiskop läks Rooma nõuupidamisele ja wõttis Hindreku enesega kaasa. Tee peal oli neil kangete tormidega ja Saaremaa mererööwlite-laewadega palju wõidelda. Üksnes Jumala imeteu ja piiskopi palwe läbi saiwad nad, nagu Hindrek ütleb, alles kolme nädali pärast Gootlandi saarele (XIX, 5—7).

Warsti selle peale, kui Hindrek Rooma oli jõudnud, suri Ratseburgi piiskop ära. Hindrekul oleks tagasitulemine wäga raske olnud, kui mitte piiskop Albert õnneks ka Roomas ei oleks olnud, kes Hindreku enesega ligi wõttis.

Kui Hindrek Liiwi maale tagasi jõudis, algas tal õige rahatu elu. Ühte järge oli ta sõjawäe hulgas, kellel põhja pool Eestlastega palju tegemist oli. Juba Augusti kuul 1216 näeme Hindrekut Harju maal sõja teel, kus ta kunni Tallinna küladeni jõudis; kui sõjawägi Järwa maale läks, oli ta ristijate preestrite hulgas. Ilma wahe pidamata rändas ta nüüd ühest kohast teisi; pea oli ta kaugel lõune pool, pea jälle põhja Eesti maal. Nenda läks lugu edasi, kunni wiimaks kümne aastase wastapanemise järele wahwad Eestlased Saksa walitsuse alla pidiwad heitma. Nüüd ei käinud preestrid enam sõjawäega seltsis, waid üksikult ehk kakskoos riisutud ja laastatud maades rahwast ristimas. Hindrekut leiame nüüd põhja pool Emjõge Peipsi järwe ääres tööd tegewat; Wiru ja Järwa maal ei wõetud teda aga mitte wasta, sest siia oliwad Daanlased, kes wiimasel ajal tüki Eesti maad oma kätte oliwad kiskunud, oma preestrid ette saatnud. Ühe wanema poosiwad Daanlased hiljem ülesse, sest et ta Sakslasi ennast ristida oli lasknud (XXIV, 1).

Selle aja sees kui Sakslased ja Daanlased maade pärast tulitsesiwad, tegi Hindrek Paala jõe ja Wirtsjärwe ääres oma tööd edasi. Julgeste raius ta Wiru piiril Tarapita iies ebajumalate pildid puruks ja näitas, et usk nende sisse tühine on. Selle peale ruttas ta Ugaunia maale, kus ta kunni Wene rajani jõudis, ja lõpetas rahwa ristimist kesk Eesti maal (XXIV, 5—6).

Selle järele ei ole tüki aega Hindreku missioni tööst midagi kuulda. Weel ühe korra leiame ajaraamatu tema nime nimetawat.

Aastal 1226 saadeti Hindrek ranna äärsetesse maadesse, kus ristimata rahwas rõõmuga tema sõna wasta wõttis (XXIX, 7). Järgmisel aasta hakatusel teeb ta oma ajaraamatule lõpetust, ilma et Alberti wiimast walitsuse aega kõnelenud oleks. Seega ühes lõppeb ka teadus tema elust. —

Oleme siia maale ajaraamatu kirjutajat tundma õppinud, siis katsume nüüd endid ka tema ajaraamatuga, mis meil ju palju tähtsam on, tuttawaks teha.

Nii palju kui meie teame, on targemail meestel Hindreku ajaraamat alati tuttaw olnud. Kõik meie maa ajaloo kirjutajad, kes hiljemal ajal oma raamatuid kirjutasiwad, on alguslikka sõnumid Hindreku ajaraamatu seest korjanud ja teda enestelle aluseks pannud. Ehk küll trükkimise kunst ammu juba üles leitud oli, ei olnud ajaraamatut siiski muul wiisil kui üksnes käsikirjas siin ehk seal saada. Alles 1740 laskis Gruber ta ühe käekirja järele trükkida, mis aga mitte üsna täieline ei olnud, ja lisas omalt poolt mitmed tähendused ja seletused juurde. Seitsme aasta pärast pani Arndt ajaraamatu Saksa keelde ümber ja andis ta uute seletustega wälja. Arndti ümber pandud raamat oli peale 100 aasta pruugitaw. Et ta aga uuema aja nõudmisi enam täita ei jõudnud, pani Dr. Hansen ta 1853 teist korda Saksa keelde ümber ja E. Pabst, kes mõnda täielikumat käekirja oli leidnud, 1867 kolmat korda.

Meie Eesti keelde ei olnud siia maale Hindreku ajaraamatut, mis meie maa endise loo üle nii tähtsast otsust annab, weel mitte ümber pandud. Meie Eesti Kirjameeste Seltsi präsidendi härra J. Hurti käe läbi on küll mõne aasta eest mõni tükk ja lugu ilmunud [1]), aga raamat isi jäi ikka weel wõeraks. Hilja aegu on aga ajaraamat ka Eesti keelde ümber pandud ja piab pea trükitud saama. Eesti keele tõlk, mis J. Jung walmistanud, ei ole ometi mitte Hindreku Ladina keeli kirjutatud ajaraamatu, waid Pabsti Saksa keeli ümber paneku järele. Kahjatsedes piame õhkama, et keegi õpetatud Eesti kirjamees seda tähtsat kirja tööd enne juba käsile ei oli wõtnud ja ajaraamatu warandust oma iluga, ehetega ja tähtsate, tuumakate seletustega meie ette wälja puistanud.

Et Hindrek mitte kloostris ei elanud, waid rahwa seas, kus ta ilma wahe pidamata ühest kohast teisi rändas ja tal alati rohkeste tegemist oli, jäi tal kirjatöö jauks wäga wähä aega üle. Mõne lühikese tähenduse on ta küll wist meeles pidamiseks üles kirjutanud, aga pärist ajaraamatu kirjutust ei wõinud ta ometi mitte ette wõtta. Alles siis, kui sõja kära waikis ja Hindreku töö

[1]) Need on hilja aegu „Isamaa piltide" nime all uueste trükist ilmunud.

wähemaks jäi, wõis ta selle tähtsa töö käsile wõtta. Kudas arwatakse, on ta raamatu 1225 aastal kirjutanud ja 29 peatüki wiimsed paragrahwid kewade 1226 Soontaganast tagasi tulles (XXIX, 7), pisut aega enne Moodena piiskopi äraminemist, juurde lisanud. Kui mitte aeg Feebruari kuust kesk Aprilli kuuni liig lühike ei oleks, wõiks arwata, et ajaraamat sell ajal kirjutatud on.

30 peatükk, mis Saare maa ärawõitmisest 1227 aasta hakatusel räägib, on warsti selle järele kirjutatud. Hindrek jutustab lõpetuseks, kudas Saarlased ristiusku pöörtud ja teeb siis korraga lõpetust, ilma et muudest juhtumistest enam kõneleks, mis selle aasta weel ette tuliwad.

Mis Hindrekut ajaraamatut kirjutama pani, oli ülemate meeste ja seltsimeeste palwe ja soow, et meie maal Kristuse ja Jumala oma auuks tehtud teud järele tulewalle põlwele üles kirjutatud saaksiwad. Kas neil, kes seesugust üleskirjutust soowisiwad, peale auu püidmise weel muu kasu püidmist silmas oli, ei wõi selgeste ütelda.

Mis aluse peale Hindrek oma ajaraamatu kirjutas, annab ta meile raamatu lõpe-otsas teada: ta ei olla midagi muud kirjutanud kui seda, mis ta isi mitte näinud ehk nende käest kuulnud ei olla, kes seda pealt näinud (XXIX, 9). Tema püidmine on alati tõtt kõneleda. Kui ta mõne korra niisugustest juhtumistest kõneleb, kus aru ei wõi saada, kudas ta neist teadust saanud, annab ta isi selle üle warsti otsust. Kui ta korra jutustab, ühes Leedo külas poonud 50 naist endid meeste surma pärast ülesse, tähendab ta selle sõnumi kohta: „Seda rääkis üks preester, nimega Johannes, kes sell ajal Leedo maal wangis oli (IX, 5)." Lipe Bernhardi endiste juhtumiste kohta ütleb ta: „nagu ta isi mõnda korda kõnelenud (XV, 4)." Nendasama nimetab ta ka ühe preestri surmamist jutustades mõnda Liiwlast, kes seda oma silmaga pealt näinud (XVIII, 8; XI, 4).

Hindreku tahtmine on meile kõneleda, kudas meie maal ristiusku wälja lautati ja seda oma tahtmist annab ta meile juba raamatu hakatuses teada. Ta algab oma raamatut sellepärast ka selle ajaga, mill Sakslased esimest korda meie maale tuliwad. Kõigest sest, mis esi otsa sündis, kõneleb ta lühedalt, sest et ta esiteks isi esimesi juhtumisi ei olnud näinud ja teiseks ristiusku weel wäga wähä laiale lautada oli püitud.

Ehk küll Hindrek ristiusu wälja lautust ja paganate patust pöörmist ja ristimist oma pea üles-andeks teinud on, ei jutusta ta ometi mitte üksi seda, waid ka kõiki muid juhtumisi, mis usutoojatel Sakslastel siin maal oli. Nende kõrwaliste juhtumiste jutustamine wenib palju pikemalle kui pea ülesande jutustamine. See algab isiäranis 1203 aasta jutustamisel, mill, nagu arwatakse,

Hindrek meie maale on tulnud. Mida rohkem maad Sakslased oma kätte kisuwad, seda suuremaks läheb ajaraamatu kirjutaja silmaring, seda enam on tal jutustada. Selgeste ja elawalt ei maali ta meile mitte üksnes suure sõjawäe tegusid silma ette, waid ka seda, kudas Sakslased üksikult külades riisumas ja röövimas käiwad ja siis Jumalat tänades tagasi tuliwad, kes neid rahwa kõrki meelt alandada lasknud. Isiäranis teeb ta meid suuremate ja tähtsamate juhtumistega tuttawaks, nagu näituseks, kudas waenlaste wasta wälja mindi, lossa ja kantsa ümber piirati, wastastega sõditi, wõitu saadi, waenlased alla heideti, nende maad paljaks riisuti ja külad ära põletati, suurt saaki leiti ja lõppeks rõõmuga koju tagasi mindi. Seda jutustab ta Sakslastest, seda Liiwlastest, Eestlastest ja Lätlastest. Tähtsamat juhtumist jutustades ei jäta ta ka kõige wähematki nimetamata, mis selle juhtumisesse puudub Ta annab meile tähtsamate sõjawäe juhatajate ja ülematte nimed teada, nendasama ka, missugust teed nad läksiwad, kudas ilm oli, mis takistused neile ette tuliwad j. n. e.

Niisugused teadused wanast ajast, mis pealt nägija isi jutustab, on üle wäga tähtsad. Isiäranis tähtsaks teeb raamatut aeg, mill seda kirjutatud ja kellest tema räägib. Wana aeg lõppeb, uus aeg algab, ehk õigemalt muistne aeg jätab meie maid Jumalaga ja tema asemelle astub wana aeg; paganate pimedus kaub, eba jumalate teenistus saab otsa, ristiusk wõtab maad ja hakkab elawat Jumalat tundma õpetama; rõõmu healed ja kiituse laulud jääwad wait ja nende asemel püiawad leina laulud ja häda hüidmised taewa poole tõusta; priiuse päike läheb kauaks, kauaks ajaks looja ja pikk, pime öö astub ränga orjusega rahwa sekka. — Elust ja ilust, mis mööda minemas, ei kõnele ehk ei taha Hindrek midagi kõneleda; seda selgemalt, elawamalt ja täielikumalt maalib ta aga seda silmade ette, mis nüid algamas ja tulemas, kelle poolest enne ega tüki aega pärast keegi kirjamees meile tõsisid sõnumid ei anna. Niisuguse loo üleskirjutamine nii tähtsast ajast on tõeste üles arwamata kalliks pidada.

Nii wäga kui Hindreku raamat kiituse wäärt on, piame ometi nimetama, et seal ka mitmed puudused ette tulewad. Need puudused on ometi heade omandustega nenda ühes, et peaaegu ütelda wõib, et nad headest omandustest tulewad ja sellepärast ei wõi meie need puudusi ajaraamatu kirjutajale mitte suureks süiks arwata. Ta ei kõnele mitte üksnes seda, mis üksi ühel ehk teisel juhtumisel ette tuli ja seda sellepärast tähtsaks tegi, waid iga juhtumise jutustusel ka seda, mis teistel sarnastel oli. Ja sõja teel, ümberpiiramisel ja riisumisel tuli ometi wäga palju ette, mis ühel niisama oli nagu teisel. Üks ehk kaks korda on täielik juhtumise

lugu wäga armas ja lõbus lugeda, aga kui igast sarnatsest juhtumisest ikka sedasama täielikult kõneldakse, üksnes mõne wäikse wahega, kaub lugeja lugemise himu ära ja jutustamine läheb igawaks. Peale selle on enamiste igas ühe sarnases juhtumises ühed kõnekäänud ja kõne wiisid, nii et jutustused nagu ühe wormi järele walatud näitawad olewat. Peaaegu wõiks ütelda, et, kui meil mõned teadused teada, meie kaunis pika loo üles kirjutada wõiksime, mis ajaraamatu kirjutaja jutustusest wähä teisite oleks.

Olgu siia üks näitus üles pandud, mis Esti maale sõtta minemisest räägib, nagu seda 15 aastat ühte järgi ette tuli ja kelle jutustus ajaraamatus pea igal pool ühesugune on.

Et see paha meelest läinud ei ole, mis üks suguharu ristirahwalle teinud, kogutakse sõjawägi kokku, enamiste jõulu ajal „kui lumi maad katab ja jää laeneid ja weed kõwaks lähäwad nagu kiwid" (XXX, 3). Sõjawäe südames on Sakslased, ümberringi aga Lätlased ja Liiwlased. Suure rutuga, mõne korra ööd ja päewad wahe pidamata, minnakse waenlaste maale; kui need tulekust sõnumit ei ole saanud, tungiwad kallaletungijad üle terwe maa laiale, lööwad mehed maha, wõtawad naised ja lapsed wangi ja koguwad suurt saaki, iseäranis hobusid ja weised kokku. Ühes suuremas külas ühendawad endid salgad. Siin puhatakse natuke aega ja jaetakse siis saak ära. Kui siin ümberkaudu weel enne ei ole käidud, hakkab sõjawägi warsti tagasi minema; wõitjad ei mõtle weel ristimise peale ega oleks need, keda ära wõideti, ka weel selle wasta walmis. Kui ümberkaudu rahwas aga enne juba ristirahwa wõimust tundma oli saanud ehk koguni usku wasta wõtnud, aga pärast jälle ära taganenud, siis tulewad nüid elusse jääjad, isiäranis wanemad, sõjawäe juurde. Neilt nõutakse ristiusu wastawõtmist, allaheitmist ja kümnese maksu, miska nad rahul on. „Jumalat wõidu eest tänades, mis ta neile paganate peale annud," lähäb nüid ristirahwas „rõõmuga" tagasi.

Umbes sell wiisil kõneleb Hindrek kõigist Sakslaste Eesti maale tungimistest. Niisama nagu neist räägib ta ka kantside ärawõtmisest, kelle ümber piiramise jutustus alati ühe sugune on.

Imeks ei ole meil seda Hindrekust sugugi tarwis panna; niisama nagu temal on kõigil keskaja ajaraamatute kirjutajatel wiisiks, iga lugu ja juhtumist nii täielikult kui wõimalik jutustada. Ta on näinud ja kuulnud, aga, piame juurde lisama mitte terawa silmaga waadanud ega tähele pannud. Juhtumisi jutustab ta meile küll kaunis elawalt ja täielikult, aga üleüldist lugu ja olekut jätab ta kõrwale ja ei räägi sest midagi. Puudulik on sellepärast tema jutustus meie maade pärisrahwast, nagu Eestlastest, Liiwlastest, Lätladest, nende elust ja olust,, Sakslaste elust ja olust

enẽste keskel, ja maa korrast ja seadustest ülepea. Palju muud selle wasta on jälle, nagu nimetatud, liig täielikult ja pikalt jutustatud, aga niisugune täielik jutustamine ei wõi ometi neid kohte, kus Hindrek seda puudulikult teinud, mitte heaks muuta.

Üks mees on, kellest Hindrek ajaraamatus isiäranis hea meelega räägib, kes otsekui tema ajaraamatu süda, kelle ümber kõik muud koos on. See mees on piiskop Albert. Kuna Hindrek kahest esimesest piiskopist muidu lühedalt ja üleüldiselt kõneleb, maalib ta meile Alberti walitsuse aastad esimesest peale kuni kahekümne kahekssani korra järele silmade ette ja ei jäta ühtegi tema käikudest ega tegudest nimetamata, üks kõik kas sell tähtsust on wõi mitte.

Peale Sakslaste räägib Hindrek ka weel teistest wõerastest rahwastest, kellel meie maal tegemist, aga tema arwamise järel on nad Sakslastel üksnes tülliks ees.

Wenelastest, kes järgeste ühte osa Liiwi maad oma kätte kiskuda tahtsiwad, on see selge, wähem aga Rootslastest, kelle walitsus Lääne maal wäga lühikese aja wältas. Kõige suuremad kurjategijad Sakslastele on Daanlased; nende kuningas nõuab ühte jagu maad enesele, mis ometi kõik õiguse pärast Sakslaste jagu oleks pidanud olema, sest et Sakslaste jalad enne meie maa pinna külge oliwad puutunud; nende kuningas kipub piiskopi kallale ja nende preestred ei tee Saksa preestritele muud kui pahandust, sest et nad igal pool Sakslaste ette püiawad ristima minna.

Üksnes Sakslasi piab Hindrek meie maa tõsiseks ristiusu toojaks. Nad on nagu Giideoni mehed, sest et nende läbi, ehk neid küll wähä on, Jumal suuri asju teha on lasknud (XXIX, 9). Nad nähikse temal nagu teine Iisraeli rahwas olewat; Riia linn on Issanda linn; Saksa sõjamehed Issanda sõjamehed, kes Issanda wõitlemist wõitlewad. Nagu Sakslased ustawad Jumala teenrid on, on nad ka ustawad Maarja teenrid, kelle maa nad usu wäljalautamisega kauniks maaks teewad: Mis Sakslased teewad, on Maarja tahtmine; tema on kõik Liiwi maa waenlased maha rõhunud, mässajaid karistanud ja Daanlaste ülekohtust kuningat wangi sattuda lasknud. Maarja on wasta panejatele kättemaksjaks, sõnakuulelikkudele armsaks emaks. Wenelaste ja Daanlaste kuningaid maenitsetakse, et nad enam Sakslaste wasta ei hakkaks, waid rahus elaksiwad, et siis Maarja ka neile oma armu üles näitaks.

Kui Hindrek midagi jutustab, ei awalda ta peaaegu iialgi oma mõtteid ega seda, mis ta isi sest asjast arwab. Kui ta mõne korra omalt poolt midagi juurde lisab, on see enamiste waimulik tähendus ehk tähendus ja juhatus piiblisse. Juhtumised isi piawad kõnelema ja teewad seda ka sagedaste, aga mitte iga korra. Meie

ei leia mingisugust wahe tegemist tähtsa ega wähem tähtsa wahel, mingisugust tähendust tegude ega juhtumiste kohta. Hindrek kõneleb, nagu enne nimetatud, mis ta näinud ja kuulnud, mis peale selle, sellega ei ole tal tegemist.

Hindrek isi ütleb küll, et ta oma ajaraamatu liht keeles ja liht wiisi kirjutanud, aga seda ei wõi igas kohas ometi mitte tõeks tunnistada. Esimestes peatükkides wõime selgeste näha, et ta juhtumisi liht wiisil, lühedalt ja selgeste kõneleb, aga kord korralt kaub see ikka enam ja enam ära ja wenib rohkem ja rohkem pikemalle. Siin ja seal püiab ta kõrgemas luule waimus ja piibli keeles kirjutada, kellel mõne korra ka üsna hea mõnu taga on, nagu kui ta Eestlaste maast nagu inimesest räägib, kes langenud poegi taga leinab, kelle surm tema meelest ei lähä, ehk kui ta Jumala ema üle suurt kiituse kõnet piab ja omaksid ning wõeraid maenitseb, et nad teda auustaksiwad (XXV, 2).

Hindreku soow on tõtt kõnelda ja seda kõneleb ta ka igal pool. Mis iial tehtud, olgu hea ehk kuri, ei jää nimetamata. Kui ta aga wahel oma mõtteid pisut awaldab ja õigelt teelt kõrwa lähäb, ei wõi seda suuremaks süiks arwata. Ta oli wist kloostris üles kaswatatud ja ristirahwa preester; ta arwas oma pühaks kohuseks kiriku eest seista. Mis kõik selle aegsed waimulikud mehed ilmalikkude asjade poolest mõtlesiwad, mõtles ka Hindrek. Mõndagi, mis meie nii kalliks ja armsaks piame, piab Hindrek selle aegsete waimulikkude meeste mõtete järele tühjaks asjaks ja kõneleb sest ükskõnes põlgdusega. Sest tuleb siis ka, et Hindrek meie rahwaste elust ja olust nii wähä kõneleb; tema lapsik meel arwab seda wiletsa olewat, et sest sugugi kõnelda ei maksa. Kui Hindrek sell kombel ekksiteed käinud on, ei ole ta seda mitte meelega käinud, waid kogemata; see süi ei lange mitte tema, waid ta kaswatajate ja koolitajate peale.

Kui meie lõppeks weel korra Hindreku ajaraamatu, tema heade ja weade peale waatame, piame tunnistama, et kõik puudused tema kasu wastu midagi ei ole ja ajaraamatule ja tema kirjutajale tõeste auu piab andma, kes niisugusel wanal ajal meie maale ja rahwalle tähtsa mälestuse märgi on walmistanud. Siia maale on ta Eesti poegadelle weel kaunis tundmata warandus, aga ma loodan, et, kui edaspidi ajaraamat terwelt Eesti keeles saada on, siis igaüks, kellel ta siia maale keele pärast wõeraks jäänud, ennast temaga tutwustab, oma esiwanemate waimu kindlust, wahwust ja julgust uurib ja seda aega tundma õpib, kus meie maa pärisrahwastel wabaduse päike looja läks ja pikk orjuse öö asemelle astus, mis alles seitsme saja aasta pärast noore koidu eest pidi taganema.

M. J. Eisen.

II.

Mönda Wene rahukohtust.

Rahu kohus (Wene keeli: mirowoi sud) — seda meil küll weel ei ole, aga ometigi on see sõna juba kõigil tuttaw ja peab meile weel tuttawamaks saama, sest nagu ikka sagedamine kuulda, peawad rahukohtud ka meie maale warsti saama. Et nüid rahu kohtud tulemas on, siis on meil asja küll nende üle täädust otsida ja et rahwas neid, nagu igalt poolt kuulda, päälegi ootab, siis loodan, et sõnumid rahu kohtust ka hää meelega wasta wõetakse. Muidugi mõista ei ole siin mitte koht ega wõimalik, pikka ja täielikku täädust rahu kohtust saada ega ka mitte selle üle laiemalt rääkida, kui hää ehk paha see kohus on, waid tahan kõigest mõnda tähtsamat tükki sellest asjast ette tuua.

Alles on 15 aastat tagasi, kui rahu kohus Wenemaale asutati ja juba on ta igal pool nagu rahwa armsamaks ja tuttawamaks kohtuks saanud ja rahwas waatab usaldusega ta pääle. Rahu kohus on pääle õiguse mõistmise weel isiäranis palju kasu saatnud õiguse tundmise äratamiseks. Aga sellest edes pidi enam.

20. Nowembril, aastal 1864 anti kõige kõrgema käsu pääle rahu kohtu säädus wälja. Rahu kohus on aga alles üks suur jagu uuest kohtu säädusest, mis sel ajal wälja tuli ja Wene maal pruugitawaks sai. Hiljuti enne seda oli Wene talurahwas priiks lastud ja see läbi teiste riigialamate wääriliseks arwatud. Nüüd pidiwad ka uued kohtu, säädused wälja tulema, mis kõigile riigialamatele ilma seisusest lugu pidamata ühel wiisil õigust mõistawad. Rahu kohumõistja wõib würstist wabadikuni iga seisuse liiget enese ette kutsuda. Muud kui kaebtuse asi isi teeb wahet, mis suguse kohtu ette keegi tuleb kutsuda; näituseks on sõjamehed sõjasäädust wasta ekfinud, siis langewad nemad sõja kohtu alla, on õpetajad õpetuse asjus eksinud, siis mõistab nende üle waimulik kohus j. n. e. On

aga praegu nimetatud meestel lihtkorralisi wõla ehk muu asju õiendada, siis toimetab seda rahu kohus. Edasi jälle teeb kaebtuse suurus wahet, mis kohtu ette keegi asi tuleb. Rahu kohtu ette käiwad üle pää wähemad asjad, suuremad ja segasemad asjad jälle lähewad kreiskohtu ette (Wene keeli: okrushnõi sud), mis aga hoopis teisem ja suurem on kui meie kreiskohtud. Kui suured asjad just rahukohtu ette tulewad, sellest räägime edes pidi.

Rahu kohus ja kreiskohus on nüüd need uuemad, üleüldised ja pruugitawad kohtud Wene maal. Nemad seisawad teine teise kõrwas ja ei ole ühel teisega mingisugust tegu, waid mõlemate üle seisab senatikohus Peterburgis. Senatikohtule peawad mõlemad iga aasta oma asja talitamisest aru andma. Kreiskohtust lähewad asjad otse kohe senati, rahukohtu ja senati wahel seisab aga weel rahukohtumeeste-kogu (Wene keele: Mirowoi sjesd.)

Püüame nüüd rahukohtuga lähemalt tuttawaks saada ja katsume seda selgemaks arusaamiseks teha mõne küsimise najal.

1. Kes wõib rahukohtumeheks saada?

Kreiskohtumehed peawad kõik kohtutäädust studeerinud, ehk teise sõnaga, oma ameti pääle koolis ettewalmistatud olema. Rahukohtumeeste käest ei nõua säädus seda mitte, waid rahukohtumees peab kõigest, kas ühe keskmise kooli läbiteinud ehk jälle kõige wähem 3 aastat niisugust ametit pidanud olema, kus tal mahti oli kohtu säädustega tuttawaks saada. Suurt säädus tundmist ei ole rahukohtumehel selle pärast mitte tarwis, et temale isiäraline säädus raamat, rahukohtu säädus, mis mitte liig laialine ei ole, kätte antakse. Sinna raamatusse on üksnes need asjad üles pandud, mis tema ette tulewad.

Seda enam aga waadatakse selle pääle, et mees muidu igapidi mõistlik, osaw ja usalduse wäärt on. Wana sõna ütleb: „Kel kukkur, sel kohus," see tähendab ju, et rahaga kohtumõistja meelt käänatakse. Hõlpsamalt sünnib see siis, kui kohtumõistja kehw ja süüalune rikkas on. Et niisuguse loo eest kaitsta, selle pärast nõuab säädus, et rahukohtumees ka rahamees on.

Rahukohtumehel peab warandust olema, elab ta maal, siis peab temal 400—900 desjatini maad olema (seda mööda kas maa hää ehk kehw on) ehk tal peab muud warandust olema, mis 15,000 rubla wäärt on. Elab ta linnas, peab tal 3000—6000 rublaline maja olema. See warandus wõib aga ka tema wanemate ehk tema naese päralt olla.

Wanaduse poolest nõuutakse, et tema kõige wähem 25 aastat wana on.

Teda walitakse 3 aasta pääle, aga pärast 3 aastat wõib tema teist korda ametisse astuda j. n. e. Et ka tema enne ametisse astumist peab wanduma, on isienesest mõista.

Oma ameti täheks kannab tema kuld ehk kullatud keti kaela ümber, mis rinna üle maha ripub. Tema palk on päälinnas 2200 rubla, mujal 1500 rubla.

Rahukohtumeheks ei wõi mitte saada, kes kurja töö pärast kohtu all seisab, kes kohtu läbi suure trahwi alla on mõistetud, kes kohtu läbi omast teenistusest, waimulikust seisusest, walla- ehk mõisnikkude-kogust on wälja lükatud, kes pankrotiks on mõistetud ehk kes nõnda raiskaja wõi pillaja on, et ta wöörmündri all seisab.

2. Kes walitseb rahukohtumehi?

Wastas on lühike: Kreiskogu.

Mis on aga kreiskogu? Selle üle sünniks isiäranis täädust anda ühes nüüdse Weneriigi isiwalitsuse säädusega. Wististi saame ka meie warsti Wenemaa isiwalitsuse sääduse praeguse rüütlikogu-walitsuse asemele ja siis oleks tarwis, et nende säädustega tut-waks saame.

Siin tahan aga käes olewa asja arusaamiseks lühidalt tähen-dada, mis kreiskogu on, kes rahukohtumehi walib. Kreiskogu on woli-meeste kogu, keda ühe kreisi rahwas oma asja ajamiseks walib, nagu praegused linna saadikute ehk wolinikkude kogud. Kreiskogud on kokkusäädetud iga seisuse saadikutest, see on mõisnikkude, linna kodanikkude ja talurahwa saadikutest. Kreiskogu saadikute arw on 12—96, seda mööda kui palju inimesi kreisis elab. Mõisnikud walitsewad oma keskelt 2—40 meest, linna kodanikud 4—24 meest ja talurahwas 4—37 meest. Mõisnik ei tähenda aga siin mitte rüütli seisuse liiget, waid mõisa ehk suurepõllu omanikku, olgu ta muidu mis seisusest iganes tahes.

Selle kreis kogu eestseisus säädab esmalt kõikide nende nimed üles, kes kreisis rahukohtumehe ametisse kõlbawad ja annab need nimed 3 kuud enne walimist kubernerile tääda. Nende seast walitseb nüüd kreiskogu korraga nii palju rahukohtumehi, kui neid kreisi pääle tarwis on. Meile peawad warsti rahukohtumehed saama, aga kreiskogu (ega kubermangu kogu) ei ole meil weel mitte. Selle pärast on alles täädmata, kes meie rahukohtumehed walitseb. On kuulda ja arwatakse, et see õigus meie kiriku ehk kihelkonna kon-wendile antakse.

3. Missugused asjad tulewad rahukohtu ette?

Kohtud jaetakse kahte suure jakku: ciwilkohtud ja kriminal-kohtud.

Ciwilkohtud õiendawad kõiksugusid wõla ja nõudmise asju, neid wõime selle pärast wõlakohtuteks nimetada.

Kriminalkohtu alla jälle tulewad kõik kurjad tööd, neid wõime trahwikohtuks nimetada. Rahukohtu ette tulewad mõlemat sugu asjad, wõla nõudmised ja kurjad tööd, nagu meie praegustes walla- ja kihelkonna kohtutes.

Üksnes need kaebtused ei lähe mitte rahukohtu ette, mis kroonu wasta tõstetakse ja niisugused nõudmise asjad, mis isiära-likkude kirjatunnistuste, dokumentide pääl seisawad.

Kõigis muis asjus teeb üksnes wahet kaebtuse suurus. Rahu-kohtu alla lähewad kõik wõla-asjad kuni 500 rublani ja trahwi-asjad, mille eest kuni 300 rubla trahwi ehk 1 aasta wangipõlwe mõistetakse.

Kaebtusi wõib kirjalikult ja suusõnaga sisse anda. Kaebaja peab sedamaid tunnistused üles andma ehk kõige hiljem kell 2 sel päewal, millal ta kaebas. Pärast asja läbikatsumist kuulutab rahu-kohtumees sedamaid kohtu otsuse ja õpetab süüalust, mista siis peab tegema, kui ta otsusega rahul ei ole. Kui süüalune 24 tunni sees mitte üles ei ole annud, et ta otsusega rahul ei ole, siis jääb otsus kindlaks. Kui kohtualune otsusega mitte rahul ei ole, siis wõib ta rahukohtumeeste kogus (mirowoi sjesd) kaewata ja wõib see kohus uue otsuse anda. Rahukohtumeeste kogu on igas kreisis, tema liikmed on kõik kreisi rahukohtumehed, kes eneste kes-kelt omale ühe presidendi waliwad. Kui ka selle otsusega rahul ei olda, siis kaewatakse senati kohtusse. Senati kohus ei anna aga mitte isi uut otsust, waid lükkab endise otsuse ümber kui ta sääduse wasta oli mõistetud ja käsib, uuesti asja läbi katsuda ja otsust anda. Oliwad aga kaebtuse asjad wäikesed, nõnda et kõigist, kuni 30 rublani trahwi mõisteti, siis ei wõi rahukohtust mitte enam edasi kaebata ega rahukohtu meeste kogult teist otsust saada. Küll aga wõib siis rahukohtumeestekogu, rahukohtumehe otsuse maha kustutada, kui ta säädusega mitte ühte ei käi ja seda-sama ehk teist rahukohtumeest uut otsust mõista lasta.

Wiimaks weel mõni üleüldine sõna rahukohtust. Enne kohtu-mõistmist püüab rahukohtumees kaebajat ja kaebatawat ilma kohtuta lepitada; kui nad mitte ei lepi, siis alles algab kohus. Süüalust ega ka kaebajat ei panda mitte wanduma, küll aga tunnistuse mehi.

Pääle eesnimetatud sääduses määratud riiuasjade wõiwad kaebaja ja kaebatawa soowi pääle kõik sugused asjad, igas suuruses rahukohtumehe ette tulla; siis mõistab rahukohtumees oma südametundmist mööda õigust, ja ettetulijad peawad siis ilma edasikaebtuse õiguseta rahul olema.

Nõndasama teewad otsust auu-rahukohtumehed. Neid walib ka kreiskogu ja on neid igas kreisis mitu. Nemad teeniwad ilma palgata. Nende ette tulewad tüliasjad siis, kui mõlemad, kaebaja ja kaewataw, seda soowiwad ja aunrahukohtumeest nagu oma wahemeheks paluwad. Nende otsusid ei wõi keegi enam ümber lükata.

Rahukohtud on awalikud kohtud, see tähendab, iga inimene, kes wagusesti mõistab olla, wõib sisse minna ja kohtu mõistmise ajal päält kuulata. See on meil koguni wõõras asi. Rahukohtus on arwata pool tuba päältkuuljate päralt, ja teises pooles, mis madala waheseina läbi ärajaotatud on, istub rahukohtumees, kelle ette siis süüalused, kaebajad ja tunnistajad lähewad.

Hakatuses nimetasin, et rahukohus Wene rahwale armsaks kohtuks on saanud ja et rahwas usaldusega tema pääle waatab. Lõpuks püüan nüüd tähendada, mis läbi küll rahukohus nii ruttu lahket wasta wõtmist on leidnud. Rahukohtu kiituseks wõime esmalt seda arwata, et rahukohus awalik kohus on. Iga inimene wõib päält kuulda ja näha, kuda kohut mõistetakse. See läbi saab kohtutuba rahwale nagu kooliks, kus ta oma õigusetundmist wõib laiendada. Tähtsam aga on weel teine asi.

Kahe kolme ees kõneleda ja päälegi warjulises kohas on teisem, kui hulga ees kõneleda. Nõnda küll ka kohtumõistmises. Kohtumõistja on küll wannutatud mees ja peab õigust tegema; kohtumõistja jääb aga ikka inimeseks, ja inimese meel on kõikuw ja painduw. Nelja seina wahel on wiskist kergem kohtumehe meelt käända kui lahtises toas rahwa ees. Kokkuwõttes wõime ütelda: Awalik kohtumõistmine kihutab kohtumeest oma südame tundmise ja tunnistuse järel õiguse teed hoolega kinni pidama.

Teine rahukohtute suur kasu on see, et nemad riiu asju ruttu seletawad. Suuremad tülid, kus edasi kaebatakse, ulatawad juba mõne nädali pärast senati kohtusse. Kes meie wana weniwat, aega hukkawat kohtukäiki tunneb, see teab küll, mis suur kasu see on kui protsess ruttu lõpeb.

Wiimaks weel üks asi. Usaldust nõuutakse iga ametniku käest; isiäranis peab aga weel kohtumees usalduse mees olema. Keda meie siis usaldame? Keda meie tunneme ehk selgemine, kelle tõelist, õiget meelt meie tunneme ja kelle kätte meie isi usalduse ameti anname.

Wana sõna ütleb: Kelle leiba sa sööd, selle lugu sa laulad. Rahukohtumees sööb kõikide leiba ühe wõrra, siis on arwata, et tema süda igast seisusest ühekaugel ära on, et ta kõikide nende usalduse sisse püüab jääda, kelle usaldus teda ametisse tõstis ja usaldus on südame lahtine uks.

Neid asju oleme kiitusega nimetanud, aga kui rahukohtumehe woli pääle waatame, sääl ehk wõiksime teisiti mõtelda. Rahukohtus istub kõigest üks ainus kohtumõistja ja selle ühe kätte on küll wäga palju meelewalda antud. Rahukohus wõib kuni 500 rublani maksma ehk kuni üheks aastaks wangipanna. Rahu kohtu mehel on pääle selle nii palju tegemist, et üks inimene selle koorma all peagi ära tüdineb. Sääl wõiks siis hõlpsalt sündida, et keegi wäikese süü pärast ehk ka koguni ilma süüta liig suure nuhtluse alla langeb. Ja siis on ka jo kergem ühe ainsa kohtumehe meelt käända kui mitme mehe meelt korraga, kes ühtlasi kohut mõistawad.

On aga rahukohtumees tüdimata truu, õiglane ja osaw, siis wõib küll rahukohus rahwale palju kasu saata.

M. Jürmann.

III.

Auustud koosolejad!

Ka tänasel päewal on meie tublid Eesti mehed ja tõdelikud rahwa sõbrad seia kokku tulnud, ühes meeles ja ühesuguse tahtmisega, meie Eesti rahwa mõistuse põldu teaduse tööga ja tundmise selgusega harima. Ja iga mees kes tuli, tõi wissist omas südames seda soowimist ja omas meeles neid mõtteid kaasa: kuda wiisi ja missuguse wõimuga wõiks meie Eestlased kõige kergema, rutema ja täielikuma hoolega teaduse selgusele ja tundmise walguse-paistusele edasi jõuda.

Nõnda kui täna, nõnda on jo mõne mitme aasta eest tagasi meie tublimad Eesti mehed seia paika ühemeelelise tahtmisele nõu ja jõuuga Eestirahwa kasuks ennast sagedaste kokku kogunud. Selle-pärast wõib siis ka meie selts rõõmuga mööda läinud aastate peale tagasi waadata.

Mitu kasulikku tööd on juba meie seltsi läbi awalikuks saanud ja iga aasta kaswab tema liikmete arw, ja sellega ka tema jõud uuema suurema tööle ja ustawama lootusele; sest seal, kus tõdelikud isamaa sõbrad ja õpetud mehed rahwa oma su'ust kõik oma jõuudu Eesti rahwa kasuks ühendawad: seal, seal peab siis ka see ühendatud jõuud suuremat tööd tegema, iga wiisi katsuma, oma rahwa elu-waimu kosutada, tema meelt selgema õpetustega walgustada ja täielikuma juhatustega kõrgema ja mõistlikuma elu-tee peale awitada. Palju aastaid ei ole mitte mööda läinud, aga siiski on selle lühikese aja sees meie rahwa koolide arw tubliste kasunud ja kasulikka õpetuse raamatuid on rohkeste juure tulnud. Peenemad käsitööd on kauniste kosunenud, kauba-ajamine ja põllu-harimine parema järje peale jõudnud.

Mitmed teised seltsid on kõrge riigiwalitsuse luaga Eesti ja Liiwi maa rajades Eestlaste kasuks sündinud, kelle toel siis siin ja seal, otse kui uuest wäest tubli meeste kokku tulemiste, nende

nõuu ja jõuu läbi, uued elu mõtted sünniwad, uued töö juhatused ärkawad, uued ja paremad ettewõtmised ja tallitused ühe teisega läbi räägitakse, keda siis jälle iga üks oma tundmise ja teadmise nõuuga püüab parandada ja selgema juhatusega teda täielikumaks ja kasulikumaks mõistuse andeks oma Eesti wendadele kinkida. Niisugused seltsid on siis otse kui rahwa elu-waimu-hallikad, kellest ühtepuhku uued ja paremadmõtted, tublimad ja täielikumad juhatused igasuguse kasuliku tööle wälja woolawad. Sellepärast on siis ka meie Eestlaste elu uuemal ajal õige jõudsaste mitmet wiisi edasi rutanud, waimu teadmise ja tundmise rikkus ja rahwa töö wara on auusaste kaswanud ja selle läbi meie rahwast kõrgema seisusele awitanud. Paremine weel, kui mina seda mõistan kõneleda, on meie seast üks auus seltsi liige jo kolme aasta eest tagasi Tartu Saksa keele seitungi sees, Eesti rahwa edenemise üle selgeste ja täielikult kõnelenud ja näidanud, et wiimaste 40—50 mööda läinud aastate sees meie rahwa töö ja teadus ja tema wara mitmet ja mitmet wiisi on kaswanud, ja sellega ka Eestlaste elu parema tee peale jõudnud.

Kui meie püüdmine nüüd niisugune on, et meie igat wiisi, kudas see wähä wõimalik, edasi pople tahame jõuda, siis peame meie ka iga head juhatust, tulgu kust poolt ta tahab, oma õpetuseks ja kasuks lahke meelega teretama ja teda auu andmisega wasta wõtma.

Üks niisugune kasulik õpetus on kõige pealt meie isamaa ajalugu oma ligimeste ja kaugemate aasta-sadadega, mis kõneleb: kudas suure elu tormidest, sõja waenu ja katku häda woodest meie eeswanemad pidid kindla Eesti südamega ja tubli ja wahwa Eesti meelega, werd ja higi walades, samm sammult ränga elukormaga edasi astuma. Sellepärast on siis ka isamaa ajalugu iga üksiku inimesele, nõndasama kui ka suure rahwa seltsile üks tubli, ja osaw juhataja, et nad oma paraaegusest elust selgemine aru saaks, ja täielikumalt ära tunneks, kuda wiisi nad seia maani on jõudnud, kus nende elu nüüdse päävade sees palju rahulikum ja rõõmsam on; sest see, kes midagi oma eeswanematest ei tea, see ei tunne ka mitte selgesti oma enese elu kohusid ja mõistlikka sundusi, keda tema oma laste ja pärijatele täielikuks elu kujuks ja suureks, kasulikuks elu päranduseks, Looja auuks ja teiste inimeste heaks, peaks enesest seia maa peale järele jätma ja mõistaks järele jätta. Meie isamaa ja temaga ühes kõik Lääne mere wood õhkawad oma hauast ja kahawad kõrgest wee pealt meile: ära unetagu Eestlaste sugu meid! sest meie kantsime teid, kõigesugusest wiletsusest, hädast ja waewast läbi tänase rahulikuma elu põllwe.

Et meie aga ka sest waimust ja nende mõtete piltidest, keda meie eeswanemad oma laulude sees awaldawad, täielikumalt wõiks aru saada, peame meie oma eeswanemate ajalugu esite tundma, siis saame meie pea otsusele, mikspärast nemad niisugusid laulusid laulsid, niisugusid juttusid luuletasid, keda uuemal ajal auusal kombel mitu Eesti meest koguwad ja rahwa kasuks trükkida lasewad. Küsime siis, kas meil on ka juba niisugusid isamaa ajalu'u raamatuid kirjutud, kelle seest meie oma eeswanemate elust, ja nende tähtsamatest tegudest teadust wõime saada.

Küllalt! ja mitmet wiisi on jo wanast ajast saadik meie isamaa üle kirjutud, aga need wanad raamatud ei ole meie aja kohta mitte täieliku ajalu'u õpetused. Sellepärast olli siis wiimase 30—40 aasta eest tagasi siin Lääne maa kubermangudes suur igatsemine isamaa ajalu'u raamatu järele.

Niisuguse raamatu, mis õige täielikult püüab meie Lääne maa kubermangude ajalugu kõneleda, kirjutas siis tõsine riigi nõuumees H. von Richter 1851—1858 aastal 5es jaus. Suure hoolega on seal sees, kõik meie isamaa ajalu'u teadused kokku korjatud, riigi nõuumees täielikult mitmesugused seadused ja õigused, mis Lääne maa kubermangudes omal ajal walitsuse põhjuseks olid seätud, ära seletud. Et nüüd küll see H. v. Richteri ajalu'u raamat auusat ja suurt tööd tunnistab, sellegi pärast ei ulata tema ajalugu oma kõnelemisega mitte niikaugele uuema ajale, et tema otsusid annaks, kudas Lääne maa kubermangude lu'ud Wene riigi walitsuse all on olnud. Kõik, mis tema kirjutab, see on enne seda sündinud, kui Lääne maa weel mitte Wene riigi walitsuse all ei seisnud. Eesti ja Läti rahwa endisest elust annab tema wäga lühikesi teadusi, sellepärast ei ole see tähtjas raamat mitte üks täielik rahwa ajalu'u raamat, waid ta on enam õpetud meestele ja kõigile neile kirjutud, kes sügawama historia teadusega ennast tahawad tuttawaks teha.

Paar aastat pärast seda, kui H. v. Richteri tähtjas ajalu'u raamat wälja antud sai, tuli aastal 1859—1860 ühe teise auusa mehe töö läbi sündinud ajalu'u raamat, mis rahwalikuma kõnekäänudel, lahke meele ja suurema mõistuse rikkusega kirjutud oli. Seda raamatut andis wälja kahes jaus Otto von Rutenberg, Kuramaa mõisnik. Tema elas wõeral maal, ja kirjutas ka wõeral maal selle tähtsa raamatu, kuulsa Saksama historia uurija Schlosseri abiga. Meie maalt olid tema abilised, kes teda kõigesuguse isamaa tähtsama ajalu'u wääriliste sündustega, kus waja, tuttawaks tegid: koolidirektor Napiersky, kirikherra Kallmeyer ja ülemhoowkohtu adwokat Neumann.

Selge ja mõistliku kõnega näitab meile Otto v. Rutenberg oma raamatus kõik lu'ud, mis kõige wanemast ajast seni kui 1562 aastani siin Lääne maa kubermangudes on sündinud; tema kõneleb nõnda kudas iga mehe selge mõistus teda siis kõneleda lubab, kui temal kellelegi muule ei pruugi wastutust anda olla, kui üksnes sellele, kes igawest tõdeduse riiki walitseb. Sellepärast kiidab tema tõdeduse ja armuga kõik mis kiiduwäärt, ja peab sandiks mis sant on olnud, tõstab halwad tööd, mis kawal mõistus aasta-sadade hõlmade alla warjule on toppinud, selge päewa paistele. Ta räägib ka neist õigustest, mis Eesti ja Läti rahwale loomuse läbi on jagatud; näitab siis: missugused tublid omadused Eesti ja Läti rahwal on ja kiidab neid; awaldab aga ka mõnda eksitust ja wabandab ka jälle neid sellepärast, et rasked aasta-sajad neid on mitmet wiisi koormanud, kus siis häda ja waen sundis wäga kergeste seda tegema, mis lahkemal elu-teel sugugi ei oleks sündinud. Kaua aega ei läinud siis mitte mööda, ja see kuulus raamat oli tuhandete käes lugeda, ja mitme Saksa keele seitungi sees sai tema üle kiidu kõnesid puhutud. Nimelt oli Balti maa kuuleht (Baltische Monatsschrift), kes omas Vmas jaus 1862sel aastal, selle kuulsa ajalu'u raamatu üle 20 lehekülge selgest kiitust puhus.

See nimetud Balti kuuleht sai sell ajal enamiste kõik oma kirjatööd Riija linna bibliothekaari Berkholzi käest. Tema kiituse kõnel olid niisugused põhjusmõtted: Rikka teaduse, suure ja selge mõistusega on Otto von Rutenberg seda rasket ja waewalikku tööd nii auusal wiisil lõpetanud, et peaaegu mitte enam wõimalik ei ole, seda tööd paremine teha, ja selle pärast peab see raamat täielikult Lääne maa ajalu'u põhjuseks jääma; sest tema olla kõik üksikud tähtsamad lu'ud, mis Lääne maa kubermangudes sündinud, nii mõistlikult üks teise kõrwa kokku liidinud, et neist iga selgema mõistusega inimene aru wõib saada; Rutenberg näidata selgesti, mill liial kombel ordo-rüütled ja katelikku kiriklased Eesti ja Läti rahwast sell ajal koormanud; kõik see tunnistada, et mõistuse rikkus ja südame heldus iga rea sees Rutenbergi auuks hiilgawad. — Just sellsamal ajal, kui mitu Baltimaa Saksa keele seitungi Rutenbergi ajalu'u raamatut kiitsid, tõusid nende sama Saksa keele seitungide ja Moskwa Wene keele seitungi wahel mõnesugused nägeldamised, enamiste Lääne maa kubermangude mitmesuguse rahwuse, rahwaste keele ja eesõiguste pärast. Sellsamal ajal olid ka mõned Läti ja Eesti maa mehed kergema rendi läbi wara poolest natukene jõuukamaks saanud, — panid omad pojad Sakslaste kooli, ja ka mõned, kell see wõimalik oli, saatsid neid suurekooli peale. Ka niisuguste noore meeste kätte oli Rutenbergi raamat

juhtunud, ja nemad kõnelesid ja kirjutasid ka siin ja seal awalikult natukene oma rahwasu'u kasuks. Weel oli selsamal ajal Liiwi maa talurahwa seadus mitme punkti ja paragrahwi pärast uuenduse tee peal. — Kõik need uued sündused jooksid sell ajal otsekohe järsku nende meeste püüdmiste wastu, kellel seaduse järele õiguse põhjused sest ajast eemale ulatasid, kui katelikku usu piiskopid oma tuge ja rahu ordo-rüütlite kätte olid usaldanud. Niisuguse õiguse põhjuse peale toetades arwasid siis kõik need mehed, kellel wana rüütlite eesõigused armsad ja neid uuemal ajal sellesama kõrguse ja auu sees tahtsid hoida kui nad wanemal ajal olid, von Rutenberg olla süüdlane. Kõik need mehed said selgest aru, et Otto von Rutenberg oma ajalu'u läbi, kelle sees tema inimliku loomuse õigusest nii selge häälega Eestlaste ja Lätlaste ikasuks kõnelenud, neile sellega suurt auu-kahju oli teinud. Nad arwasid siis, kudas tohtida Rutenberg Lääne maa kubermangude ajalu'u sees inimliku õigustest kõneleda ja wana rüütlite elu mitmel wiisil halwaks nimetada, niisugune ajalu'u raamat olla täitsa sant, ja halwa meele ja mõistusega kirjutud. Pea seda olid ka enamiste need samad Lääne maa Saksласte seitungide sulemehed, kes weel hilja aja eest Otto von Rutenbergi aja lu'u raamatut, ja sellega ka teda ennast nii auusaks ja kuulsaks kiitsid, et tema sarnast meest wäga weidi leida olla, kõik jälle tema wastalised ja püüdsid teda, ja tema auusat tööd igat wiisi halwaks ja tühjaks teha; kõige rohkem aga selle pärast, et ka Eestlased ja Lätlased seda raamatut lugenud, kus nende inimliku õigustest ka midagi räägitakse, — ja seda olla teinud üks rüütlite su'ust mees!

Nõndasama, kui see sell ajal sündis, sünnib see ka weel tänasel pääwal.

Kahe nädali eest tagasi (Oktoobri kuu alustusel) oli esite Riija Saksa keele seitungi (Rigasche Zeitung) sees, mõni pääw hiljem ka Tallinna seitungi sees üks niisugune artikel lugeda, keda just eesnimetud Berkholzi suletöö sarnatseks arwatakse olewad, mis jälle O. v. Rutenbergi ajalu'u raamatut püüab mitmed wiisi halwaks teha. Muidugi on mõista, et täielikka eksitusi selle raamatu sees kuskil ei näidata, aga siiski sõnadega, et kui nende üle täielikku otsust peaks päritama, siis wõib neid jälle seda ja teist wiisi seletada, pöörda ja käända, just nõnda: kust poolt tuul, sealt poolt meel!

Rutenbergi ajalu'u raamat olla nüüd jo wanaks jäänud; Rutenberg ise ei olla sugugi historia teadust tudeerinud; Rutenberg ei ollagi neid wana ordo-rüütlite seadusi täitsa tunnud ja selle pärast ka oma ajalu'u raamatu sisu kõik ära sasinud; — aga Eesti ja Läti rahwale ja nende kirjameestele olla Rutenbergi raamat

täitsa üks uus Ewangelium, kellest nemad palju uut ja tarku õpetusi leiawad. See õpetus olla aga kõik tühi, sellepärast et Rutenberg sugugi historia teadusega täitsa tuttaw ei olla, ja meie waesed Eestlased ja Lätlased saada tema ajalu'u puudulikku töö läbi otse kui petetud ja ekssituse tee peale wiidud.

Kuuleme nüüd weel edasi, kudas siis teiste Läänemaa kubermangude ajalu'u kirjutajatega lugu oli, ja missuguse historia teadusega siis nemad oma raamatuid kirjutasid. Seaduse teadust õppinud mehed, kes meie isamaa ajalugu enne ja pärast Rutenbergi kirjutasid, olkid nimelt: Gadebusch, Graf Braij, Baron Recke, von Hagemeister, von Richter, von Samson-Himmelstiern, von Buxhöwden, Baron Toll, professor Bunge, Dr. Th. Beise, Neumann, Julius Eckardt, W. von Bock, von Stryk, von Brüggen, Hermann Baron Bruiningk ja weel mõni teine; theologia õpetud meeste seast, kes ka meie isamaa ajalu'u kasuks auusasti tööd on teinud ja kirjutanud: kuulus Hupel, von Jannau, Sonntag, Bergmann, Napiersky, Kallmeyer, Kienitz ja weel mõni teine.

Kõik need ees nimetud õpetud mehed on isamaa ajalu'u põllul auusasti tööd teinud, ilma et nemad historia teadust olid tudeerinud. — Aga kudas on nende seitungi kirjutajate enestega lugu? Mis läbi wõiwad nemad tunnistada, et nad üle üldisest historiast midagi täielikumalt teadwad; nemad ise ei ole midagi suuremat isamaa ajalu'u üle kirjutanud, ja ei ole ka ise kuskil ajalu'u teadust tudeerinud; mis suguse inimliku mõistusega julgewad nemad siis auusa meeste tööd laimata!

Selle pärast kaub siis täis auu ja usaldus niisuguse seitungi sulemeeste pärast ka teiste awaliku kirjade ja raamatute kohta; sest kõik, mis selle hinnaga ühte ei sünni, kelle lipu all seitungi suled tööl on, nende wastu kirjutawad need sulemehed sagedasti ka siis, kui nad ise sest teadusest ehk tööst, kelle üle nemad kirjutawad, midagi ei mõista. Nõnda olla, „see on selgesti mõista“, Otto von Rutenbergi historia teadus selle pärast puudulik, et tema Eestlasi ja Lätlasi ka ajalu'u sarnaseks rahwaks olla arwanud, ja koguni nende inimliku õigustest oma ajalu'u sees kõnelenud. See olla otse kui oleks ta tahtnud selle läbi neid ordo-rüütlid ehk Lääne maale tulnud Breemeni, Hamburgi, Lübeki linna kaupmeeste poegi ja kateliku preestrid Eestlaste ja Lätlaste kõrwa panna, ja nendega ühesugusiks inimesiks arwata. Ja ometiga peab niisugune ajalugu, kus paljalt Lääne maa Saksladest räägitakse, seitungi kirjutajale tahtmise järele: „Lääne kubermangude ajalugu“ nimetud saama. See on koguni weider. Lääne maa kubermangude

rajades elasid enne Saksla̤ste seia tulemist Eestlased ja Lätlased ja elawad ka paraegu. Kui nüüd üks ajalu'u kirjutaja Lääne maa kubermangude ajalugu kirjutab, siis peab tema ka kõigest rahwast kirjutama, kes siin elawad. Tahawad aga nemad paljalt Sakslaste elu üle kirjutada, siis nimetagu nad niisugust ajalugu: „Baltimaa-Sakslaste ajalugu." Need Sakslaste seitungi sulemehed arwawad meid Eestlasi ja Lätlasi just nõnda tühjaks, kui üks tubli majaperemees oma kirpa, kerpseid ja prussakaid.

Mis tähendawad nüüd niisugused seitungi kõned? muud midagi, kui ise enese tühjust! Mõistuse hääl kõneleb niisuguse asjade üle neid sõnu: kui sa tahad teise töö ekstituste üle midagi ütelda, siis pead sina seda tööd paremine mõistma teha ehk kõige wähem niisama hästi kui see, kelle üle sina rääkida julged, muidu wõid sina wäga raskesti ekstida oma ligimese auu ja tema armastuse wastu!

Mis on nüüd kõik nende Saksa keele seitungide laitmine Rutenbergile kahju teinud! just kõik sündis teist wiisi, kui need sulemehed seda soowisid: Rutenbergi ajalu'u raamat sai seda rohkem ostetud mida rohkem tema üle laimati; ja wiimati naeris üks Riija linna raamatu-kaupmees, kellel need ajalu'u raamatud müija olid, iga kord suure rõõmuga, kui ta jälle ühe uue laimamise artikle seitungi seest leidis, sellepärast, et ta selgesti teadis, et siis jälle rohkesti von Rutenbergi ajalu'u raamatu ostjaid tema juure seda kuulust raamatut ostma tõttasid.

Sest lühikesest tähendusest saame meie selgesti aru, et seitungi kirjutajate liiwa sillma riputamine midagi ei mõju; rahwas astub oma teed mõistusega edasi ja ei pane nende sulelärmist, mis sagedasti tõeduse tööd halwaks teha püüawad, midagi tähele. Et nüüd küll kõik need Saksakeele seitungi artikled oma mitmesuguse kawala laimamisega Rutenbergi auusat tööd ei jõudnud tühjaks teha, ekstisid nad ise sellega wäga rängasti inimliku elu seaduste wastu. Surnute üle ei tohi meie mitte enam seitungide sees nägeltada, waid peame neid rahule jätma.

Nüüd seisab Rutenberg kõrgema kohtu ees ja annab wastust sellele, kes üksinda tunneb, kas tema töö süüdlik ehk õige on olnud.

Meil Eestlastel on nüüd üks kohus selle mehe wasta, kes meie eeswanemate ja sellega ka meie eest oma häält tõstis ja oma raamatute läbi kõigile awalikult kõneles, kudas meie rahwalik seisus mitmet wiisi liig raskesti just neist suruti, kes olid tulnud meid risti usku ristima ja ligimese armastust õpetama. Nüüd on tema suu rahul ja tema liikmid katab haud, selle pärast peame meie tema nime seda rohkem auustama, mida selgemine meie teame,

et teda sellepärast halwa seitungi artiklite läbi laimati, et ta Eesti ja Läti rahwa inimliku õigustest nii julgesti oma ajalu'u raamatus kirjutas. Neid seitungi artikle kirjutajaid aga, kes auuwäärt tööd rahwa silmade ees püüawad kawalusega laimata, neid peame meie täitsa tühjaks, ja nende suletööd armetumaks ise enese ekssitusseks.

Niipalju kui see minul teada, on nüüd 5[ie] aasta eest tagasi mitu tubli Lääne kubermangude meest omale waewaks wõtnud, üht uut Lääne kubermangude ajalu'u raamatut Rutenbergi mõtete järele nõnda kirjutada, et ta iga mehele lugeda sünnib ja mitte wäga paksuks ei tohi wenida ega kalliks minna. See raamat on nüüd hilja aja eest walmis saanud.

Selle raamatu[1]) sees on kõik sündinud tähtsamad lu'ud wäga mõnusasti üheteise kõrwa säetud, nõnda, et kergel wiisil iga mees wõib edasi lugeda ja kõik sündused kergeste meeles pidada.

Jälle aga on mõned Riija Saksakeele seitungi sulemehed, nõnda kui eespool kõne oli, aru saanud, et see uus Lääne kubermangude ajalugu just Otto v. Rutenbergi eeskuju järele on kokku säetud ja kirjutud; sellepärast on siis nüüd jälle paari nädali eest tagasi, esite Riija ja pärast Tallinna Saksa keele seitungi sees niisugune kawal küsimine läbi räägitud: Missugune Läänemaa kubermangude ajalu'u raamatutest olla see kõige parem. Muidugi on mõista, et Rutenbergi raamat olla see kõige sandim ja ka kõik need ajalu'u raamatud, mis Rutenbergi eeskuju järele on kirjutud. Aga ikka uuesti püüawad need wahwad sulemehed oma lipu-truudust sellega tunnistada, et nad ise usuwad ja loodawad, weel mõnda kuskil leida, kes neid laituse artiklid, mis Rutenbergi wastu kirjutakse, tõeks arwaks. — Uskugu seda seitungi kirjutaja sarnatsed mehed! Eestlased ei tee seda mitte, sest et nad selgesti teaawad, mikspärast niisugused artikled seitungide sisse kirjutakse!

Sest uuest raamatust, mis O. v. Rutenbergi eeskuju järele kirjutud, ja kelle sees ka Eestlased ja Lätlased ajalu'us nimetamise wäärilisteks inimesteks arwatakse, on hilja aja eest esimene jagu wälja antud, keda iga Eesti mehele, kes Saksa keele raamatuid loeb, wõib lugeda soowida. Sellepärast et tema kerge ja lahke kõnega, tõdeliku meele ja terawa mõistusega kõik nõnda püüab seletada, et iga mees, kas olgu tema õpetud ehk õpetamata, tema ajalu'u raamatust selgeste wõib aru saada.

Et aga ka need Eestlased, kes mitte Saksa keele raamatuid ei loe, wõiks selgemine oma isamaa ajalu'uga tuttawaks saada, sellepärast peab siis soowima, et see uus ajalu'u raamat õige pea

---

[1]) Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, I. Mitau 1879.

ka Eesti keeli ümbertõlgitud saaks; selleläbi annaks meie Eestlased üht selget wastust kõige nende seitungi artikle kirjutajatele, kes Otto von Rutenbergi auusat tööd on püüdnud oma sulgedega mitmet wiisi halwaks teha.

Wiimaks soowin mina kõigest südamest: meie Eestlaste waim olgu ikka ärk ja wahwa iga wõera rahwa kasulikku ja tubli tööd auustama ja kiitma, kas olgu see siis Sakste ehk muu teiste rahwa waewa läbi sünnitud. Ja kus eksitused meie wastu kogemata sünniwad, seal peame meie lahke ja mõistliku meelega eneste eest kõnelema ja ka ikka enestele meele tuletama, et meie ise iga silmapilk eksijad oleme. Aga niisuguse salaja-targa meeste wastu, kes meile kawala kirjade läbi tahawad tunnistada, et wirmaliste joonekesed põhja-taewa all päikese walgust ja soojust peaksid tähendama, nende wastu on meie Eestlaste inimlik kohus awalikult tunnistada: et Looja ka meile niisugusid mõistuse andid on jaganud, kelle abiga meie päwapaistest ja ehaaegsetest wirmaliste heledatest joontest selgesti wõime aru saada.

J. Tülk.

IV.

Mõtted ihukaswatamise (rawitsemise) üle.

„Ühe noore mehe tugewas on ta auu". Salomon.

Need paar rida on meie noortele meestele, meie koolipoistele, iseäranis wanematele koolipoistele kirjutatud. Et meie Eesti noor sugu enamalt jault linnades õpetatud saab, kus liikumise ruum kitsam on kui kodus isa peres, sellepärast arwasin mina tulu tuua wõida, kui neile noortele meestele mõnda nõuu annan, mis kooli elus keha karastamiseks ja waimu wirgaks pidamiseks tarwis on. Seda nõuu on iga õpetatud rahwal jo mitmes kümnes keeles antud, miks ta siis Eesti noortele meestele ka Eesti keeles ei wõiks antud saada!

Kõigel, kellel ilmas elu on, on ka oma põhi, mille pääl ta seisab, oma juur, millest ta wälja kaswab, oma keskpaik, mille sees ta eluase on. Maja ei wõi mitte ilma alusmüürideta, wundamendita ehitadud saada. Alusmüüridel ei ole ise eneses midagi tähendust ja kui nad päris head ja täielikud on, siis neid palju ei nähtagi. Just nõnda on ka lugu mehe mõtlemise jõuu ja keha rammu wahel, tema waimu töö ja ihu terwise wahel. Aru saadaw on sellepärast, et noormees millegi muu eest nii palju hoolt ei pea kandma, kui oma liha ja were terwise eest. Tuttaw asi on aga, et hool ihuterwise ehk ihu ja were rawitsemise eest wiimne asi on, mis peale noored mehed mõtlewad. See on üks imeline lugu, mida hoolsam üks noor mees õppima ja uurima on, seda enam ta sagedaste oma terwise wastu pattu teeb, sest et ta waimuharimise ja rawitsemise juures keha kohused ära unustab. Iga noormees, kellel pärast poole mehe eas raamatutega ja palju istumisega tegemist saab olema, pangu tähele, et alaline peamurdmine ja

istumine kahjulik on ja et looduse poolt kehwa kehaga inimesed sagedaste kui raamatute külge kinni kaswanud on, seega oma keha jõuudu wähendawad ja mulla pinna eneste all hauaks walmis õõnistawad.

Selle ähwarduse pääle mõtelgu iga noor mees, iga koolipoiss! Looduse poolt tuleb kätte-maksmine, kui terwise eest mitte nii hoolt ei kanta, nagu hea töömees terawa kirwe eest, hea kütt kuiwa püssirohu eest hoolt kannab.

Iga keha liikme nagu ka iga elawa looma kaswamiseks ja jõudsaks saamiseks on liikumist tarwis. Iga elu on töö ja tallituseks olemine! päris üle üldist rahu leitakse paljalt hauas. Iga inimese tööjõuud on tema elu-jõuu-mõõt. Tahame meie igat keha jõuudu ja liigutamist alalise ja korralises toimetamises pidada, siis peab meie keha terwe olema, tahame meie aga täieste terwed olla, siis peame meie tugewad ja kõwad olema. Meie wõime ka terwed olla, ilma et meie tugewad oleme, aga iga terwe-olek on ikka tugewuse märk ja iga haige-olek on nõrkus. Iga mees wõib näha, et looduse loomad ükski kaswamise läbi suureks wõiwad saada; see kaswamine pole aga muud midagi kui alaline elu-tähendajate ja sigitawate jõuudude liikumine (Bewegung vitaler und vegetativer Kräfte) ja kõik, mis nende jõuudude tööd ja toimetust keelab ehk wähendab, nagu wilu tuul ja külm, peab kaswamise kinni ja wiljakandmise ära. Pangu sellepärast iga noor mees tähele, et alaline istumine ja kirjutuse laua ääres õppimine ning raamatute pääl rinnuli olek ilmaski keha kaswamist ja täieliseks saamist edendada ei wõi. Ükski keha liigutamine paneb were reegli-korral käima ja harjutab ning kõwerdab muskulid. Loomus ei lase enesega mitte naljatada, kui meie liigutamist maha jätame. Iga noormees, olgu ta kihelkonna, gimnaasi- ehk suurkooli õppija, ärgu unustagu mitte ära, iga päew mõni tund wäljas jalutada. Ei tee ta seda mitte, siis näitawad külmad jalad, sisemised haigusid, pool-haige kõht ja pea, et ta loomuse wastu pattu on teinud ja kui ta oma elu-moodu mitte ei muuda, saab ta kui sõna kuulmata poisike hoopa, sest loodus pole mitte nagu inimlikud õpetajad, pehme, armuheitja ja andeksandja.

Aga mikspärast õpib siis ka noormees warajalt seda laiska ja kahjulikku istumist, kui teda just istumises tehtaw töö seks ei sunni? Seistes wõib jo ometi niisamuti mõtelda nagu istudeski, mõnikord weel parem. Lugemisega on seesamma lugu: üht juttu, laulu ehk näitemängu wõib palju lõbusamine lugeda, loomulikumalt tunda, kui teda tuas kõndides loetakse, istumine uinutab lugeja sagedaste magama. Istumine on üks hooletu keha seismine ning

ei peaks millalgi õpitud ametiks saama. Kui aga keegi istuda tahab ehk istuma peab, siis istugu ta ikka sirgeste, selg walguse poole, rind prii.

Kui keegi üht wõõrast keelt õpib ehk laulikuid loeb, siis lugegu ta ikka walju häälega; see on üks harjutus, mis kahekordse kasu toob, sest et ta esiteks meie kopsusi, kui wäga tähtjaid eluriistu, ja meie kõrwu- häälte-wahede ja-karwa tundmises harjutab. Waljut lugemist peaks koolides enam ette wõetama, olgu see kooris-lugemine ehk muu wiis. Tahab keegi üht wõõras keeles kirjutatud lugu lugeda ning on ta selle keele grammatika ja sõnadega tuttaw, siis wõib ta seda niisammuti Munamäe otsas, ehk kui ilm tormine, Emajõe orus teha nagu omas pool-pimedas weikeses kirjutuse kambris. Meie rõõm ja lust üht ilusat wõõra keeli lugu lugedes, olgu see Homer'i luuletus, Niibelungid ehk Kalewala rc., ei saa mitte wähendatud, kui meie lehkawa ja õitsewa kaskede all ja kohisewa wee ääres loeme.

Kirjutame meie üht wõõra keeli lugu lugedes esimesel korral raskemad ja wõõrad sõnad üles ning õpime nad tõlguga pähä, siis ei ole meil enam tarwis, kui meie teine kord seda lugu loeme, sõnaraamatut kaasa wõtta. — Üks noor inimene ei peaks ilmaski palju raamatuid kaasas kandma, sest et raamatu hais niisamuti nagu tubaka hais igasse kohta ei kõlba. Prii aeg saagu keha harjutamisega ära pruugitud. Ka on uus aeg meie maale üleüldise wäeteenistuse toonud, mille tulu juba wanad Greeka ja Rooma mehed ära tundsiwad.

Ka on tänane reisimine istumiseks saanud. Raud-teel ja auru-laewas istume meie oma tundide arw ära ja oleme siis pääle seda jälle omas töötuas, kuna looduse ilu ja tähelepanemine elajate ja taimede sees meist mööda läksiwad.

Kui sa mitte ilma raamatuta läbi ei saa, siis pista ta tasku, aga ärgu olgu see paberist abimees pea aitaja! Waata ise järele, kuidas lugu inimeste seas ja looduses on, mõtle järele, tunne ühes ning su mõtete hulk ja tundmise jõud kaswab ilma et sa sest isegi märku saad. Keegi ärgu mõtelgu jälle, et see tundmine, miska meie süda end looduse asjade wastu awaldab, iga lillekese juures nutab ja iga sureja sääsekese üle kurwastab, pea asi on. Ei, sel peawad omad piired olema, see olgu meie waimu tundmisega ühel mõõdul. Wäljas looduses wõime meie wäga hästi maatundmist (Geoloogia), taimede tundmist (botanika) nagu ka elajate õpetust (Zoologia) õppida. Nende õpetusjagude kallal hoolas töö sunnib meid juba iseenesest jalksi reisima ehk ümber rändama ja raamatust õpitud asju looduses järele waatama; ka 'polegi suuremat

rõõmu ega lusti kui suwel elawas ja õitsewas looduses jalutada ja siin ja sääl asju leida, mis meile raamatu järele juba tuttawad on. Ka on soowitaw, aja lugu wäljas lossi ja kloostrite waremetes lugeda ja õppida, kus endise aja waim meie ümber lehwib. Ka 'polegi meie ajal imeks panna, kus kõik asjad nagu raudtee wanger edasi tõttawad, kui üks noor inimene ikka ja ikka kodus omas kirjutuse kambris istub, loeb, kirjutab, õpib ja uurib, et ta seeläbi teistest weidraks mehikeseks saab peetud, kel pea õpetatud raamatu lugesi täis, aga elust ja igapäewastest nähtustest tühi on. Et meie keha liikumine ja seismine ikka ühises kaalus seisaks, ei ole muud midagi nii hädalt tarwis, kui reeglikorralist keha liigutamist, turnimist ehk gimnastikut ja mängust. Jalutamine ehk turnimine enne sööma aega, ehk mängid nooremtele, on kehale terwiseks ning peawad meie waimu alalises rõõmsas ja lahkes olekus. Ka on tulusad liigutamised aerutamine ja ka õngitsemine kus see wõimalik on. Wihmase ilmaga on biljardi mäng kõige tulusam; see teeb silma osawaks, käe kindlaks ning õpetab rehkendama ja taksiirima. Selle wastu on kaardi mäng koguni kõlbmata sahhi mäng (Schach) on enam rehkendamine ja töö tegemine kui mängimine. — Nüüd räägime paar sõna söömisest ja joomisest.

Üks tark mees ütleb: Liig söömine ja ummukses olek on kaks kõige suuremat surmajõuudu. Kõige esite on tarwis, et sul midagi süüa oleks, ning siis, et sa seda sööki sööd, mis hästi toidukas on. Üleüldse arwatakse, et kõige lihtsem toit ka kõige parem olla; ning pea aju ja werele 'polla miski parem kui kört ja liha leem.

Waatame aga selle pääle, et keller ja ait süüa lubab, mis süda ihaldab, siis näeme, et inimesed sagedaste söögi pruukimises eksiwad. Üks jagu inimesi on niisugused, kes mitte elust läbi ei lähä, waid läbi jooksewad; nad ei teagi, mis see tähendab, ühe asja toimetamise juures rahul istuda ning aega mööda asju käia lasta, — nad neelatawad oma lõuna söögi kõhtu, et nii pea kui wõimalik sellega walmis saaks. See on üks halb politik. Kes ruttu sööb, kautab mõlemad ära, nii hästi lusti söömiseks kui ka seedmise tulu. Seda teewad enamalt jault kauplejad suurtes linnades ja laatadel, aga ka õppijad koolis ja kodus. Hoolsad lugejad ei wiska üksi oma sööki kõhtu, et nii pea kui wõimalik jälle lugema saawad, waid nad loewad ka mõnikord weel süües. Seega sunniwad nad, et nende keha loomus kahel pool korraga peab tööd tegema — pea-aju ning kõht on töös — ning niisuguse töö ots on, et keha nõrgaks jääb. Klaasi teewee juures wõib kena raamat

niisama lõbus kui tulus olla; lõuna söök on aga üks tõsisem asi, ta peab täielikult sündima — terwe inimene terwe asja tarwis (totus in illis). Lõbus jutt on siin hea rohk, sügawad mõtted ja uurimised ning rehkendused on päris umbroht lõuna söögilaual. Koolides, kus lapsed ühes lauas sööwad, ei peaks koolmeister mitte nõudma, et nad söögi ajal rääkima ja natuke nalja juttu ei peaks ajama. Meie Eesti rahwa juures on see muidugi peaaegu ärakeeldud asi, et söögi laua juures midagi ei tohi ütelda; mis naeru sünnitaks, siin räägiwad wanemad inimesed kõige tõsisematest asjadest, nagu Ameerika maast, sõdadest rc., laste käest ei küsita peaaegu millalgi mis nad ka näinud on.

Söögi hääduse juure ei peaks millalgi seisma jääma, waid ka nõuutama, et söögid mitme sugused oleksiwad. Endise himastamine mis mitmesuguste söökide pruukimise läbi tuleb, äratab söögi isu, ka loomus ja loodus on täieste ükskülgliste asjade nii ka ükskülglise toidu wastu.

Ka on see iga mõistliku mehe asi, et ta oma kõhtu mitte ühte ainust sööki sööma ei harjutaks nagu sagedaste kuulda: „ma seda sööki ei taha, kui ma ka näljas oleks", ehk jälle: „waat, see söök on üks toit!" Elu seisus muudab end niisagedaste, et inimene ka kord oma kõige armsamat toitu saada ei wõi, selle pärast peab mõistlik sööja kõik söögid sööma õppima.

Joomise kohta oleks mul ütelda, et wanemal inimesel söögi isuks klaas õlut päris tarwis on, kuna noored mehed, kooli õppijad, seda mitte ei peaks pruukima. Kõige terwem jook on wesi. Kui wesi midagi teinud on, siis on ta mitu inimest terweks jätnud ehk terweks teinud. Kes aga muud jooki wähä ehk sugugi ei pruugi, sell on ikka enese ja oma sõbra tarwis kopik taskus.

Wäga halb on õppijale weike ja kindel tuba, s. o. tuba, mida tuulatada ei wõi, milles halb õhk on. Halb õhk ei wõi millalgi puhast werd sünnitada; ja must weri rikub terwe keha ära. Aga kõige halwem asi on see, et suurt õhk end otse kohe kui kahjulik terwise rikkuja ei näita, waid alles lõpul surma kallale kutsub, see teeb et suur hulk, wõib olla enam jagu inimesi, temast suuremat ei hooli, ning ka ei usu, et nad iga hingetõmbamisega kihwti sisse hingawad. Kooliõppijad aga, kes, kas üksi ehk seltsis weikestes kambrikestes elawad, ei peaks millalgi ära unustama wälja minnes akant lahti ajada. Kui magamise kambri akan nii on, et ta lahti olemise läbi tuas mitte ei tõmba, siis wõib ta ööd ja päewad lahti olla.

Kätikene magamisest. Magamises on loomus ise inimese juhataja. Magagu keegi, kui ta unine on, tõusku ülesse kui kukke=

lane ehk päewa jooned teda äratawad. Nii see ka on, kui loomuse tahtmise järele tehakse. Loomus saab aga inimesteft nii mitmel ja mitmel wiisil petetud ja tema tahtmine kurjaste pruugitud. Magamise kohta on kooli õppijad kõige suuremad kurjategijad; nende töö on pat hingamise wastu. Kõige kindlamaid seadusi on tarwis, uurijaid ja mõtlejaid ning õppijaid kui salajaid maakuulajaid unemaal (s. o. hingamise ajal) ümber käimast ära keelda. — Pea-aju ärritamine on, nagu kange kohwi, magamise wastane; sellepärast peaksiwad koolipoisid omad raskemad ehk waimu tunnid nii ära jautuma, et need millalgi hilja, waid warem ära toimetatud saaksiwad.

Wiimne töö päewas olgu kõige kergem ja magama uinutawam, weel parem on, kui enne woodise minekut tund aega jalutakse ehk hea tuttawaga wõi tuasõbraga juttu puhutakse. Siis tuleb pääle 6—9 tundi magada; wähem ja enam kui 6—8 tundi ei luba arstid, ei ka minu tähelepanemine magamise üle, mitte. Wanem kooli õppija, kes päewas 8—9 tundi tööd teeb ja paljalt paar ehk ka mõnikord enam tundi end wäljas lahutab, saab pea ise enese keha kallal aru, kui palju tundi tarwis magada on. On ta keha liikmed wäsinud ja rasked, siis on see tunnistus, et ta wähä on hinganud. — Ei aita aga see mitte üksi, et meie oma keha õigeste rawitseme. Kui meie keha, mis kui üks imelikul kombel kokku säetud wabrik on, meie waimu toetab, siis wõib waim, kes selle wabriku wõi masina tööjõuud on, nagu auur auurumasinas, ühe korraspidaja ehk kontroliirija jõuu puuduse pärast kõik rattad, klambrid ja seinad ühest ära ajada, teda ära lõhkuda. Et see mitte ei sünniks peab tahtmine, kui korraspidaja ja walitseja, ihu tarwituste ja waimu töö üle walitsema. Greeka maa tarkmees Plato ütles, et tahtmine inimese kuningas olla. Inimene, kellel tahtmise jõuust puudus, on oma loomuse nõudmiste ori. Korralised südame tundmised ja liikumised sääjawad ka ihu ja tema nõudmised korrale; kui inimene wiha tujudest ja pahandustest prii on, siis käib ka tema weri kehas tasa ja kordamisi. Häkiline werejooks ja ruttamine kahandawad inimese elujõuu ära. — Sellepärast ole hea, kui sa terwe tahad olla; ja kui sa hea tahad olla, siis ole mõistlik (tark). Tahad sa aga tark olla, siis ole waga ja auukartlik, sest Jumala kartus on tarkuse algus.

J. Kunder.

V.

Reisi aruanne.

1879.

Kaa minewal suwel käisin mina rahhwa*) seas Eēsti keēlt uūrimas. Reisi raha saiin miua Kirjameeste Selsi käest, mis eēst ma Seltsi tänan. Ma käisin seekorrd Pärnu maāl, nimelt Wändra ja Tori kihelkonnas. Minu püiidmiste juures aiitasid minnd päriskoha omanik kirjameēs C. R. Jakobson, kooliõpetajad Eglon ja Linde, peremehed Jürgenstein ja Tampuu ja preili Suburg Wändras ja päriskoha omanik J. Tammann Toris. Selle läbi wõisin lühikese aja kohhta kaunis hiaaste tarwilikkusi tiaadusi koguda. Selle eēst olen neiile südamelikku tänu wõllgu ja piaan oma kohuseks, seda kaa siin neiile ütelda. Minu käiik läkks Paiistu ja Wiljandi kihelkonna kauudu, kusst ma kaa mõnnda tähele panemise wäärilist tiaadust saiin. Siin tahan siis lühidelt omast tööst aru annda.

Et Eesti keele diftongid põhja Wiljandi ja põhja Tartu maā jagudes ennast pehhmes sõnawormis ehk sõnakujus omast enndisest olekust peale lühemaks saāmist weēl muūtnud, olen oma „healte õpetuses (§ 16)" näidanud. Kudas selle poolest Pärnu maāl lugu, ei tiaadnud ma aga enne weēl mitte sellgeste. Nüiid saiin aga

---

1) „Eesti keele„ healte õpetuse" esimese wokaalide ja esimese konsonantide tabeli (§ 23 ja § 61) järele kirjutud. Mõnes kohas on uued tähendamised tegematta jäeetud. Ma arrwan, et esimese konsonanti detabeli järele kirjutamine (§ 61) kaa rahhwalikkudes raamatutes wasstu wõetud saāb, sesst peaa-aeegu kõiik, kess mulle selle poolest kirjutanud, on selle esimese tabeli järele kirjutamise poole ja üttlewad, et see lastele sugugi rasske õppida ei ole, nagu nad juba ära proōwinud. Et see esimene tabel nüiid kaa keele healte üles tähendamise poolest õiigem on kui teine, siis olen selle soowimisega hiaal meelel rahul ja saan kaa ise igal kohal esimese järele kirjutama, kellest esiottsa mõned healed üles tähendamatta wõiwad jääda; näituseks § 40 kohhta (gen. pandi, gen. kaante, infin. pantti), keda õpetaja N. von Nolcken, esimene kirjasaātja ja esimese konsonantide tabeli poole hoiidja, omal wiisil: pandi, pannti — soowib kirjutada. Kaa wõiiks ehhk esiottsa ühesilbilisi sõnakesi, nagu „**on**," ei, „**siis**," „**ehk**," tuttawal wiisil kirjutada, kunni rahwas uue kirja wiisiga enam harjunud.

otsuse kätte, et Wändra ja Tori kihelkonna kohhta seesama siadus sünnib. Siaal räägitakse pehhmed sõnawormid muudetud diftonngidega, näiitusseks: aeda, naene, saeme, kõege, sõeme, oenas, tuemad, heena(=maā), seena (peaal), seente (palj. gen.), laada (juures), laalan, lõõna (nomin.); aga kõwad wormid nagu muiis, murretes: aiita, naiisi, saiin, kõiik, kõiiki, sõiin, oiinad, (seda) tuiima, heiinu, (lõii kirrwe) seiina, (läkks) lauuta, lauulma, lõuuna (ajal). See healte siadus hakkab siis Peipse rannast piaale ja lähäb õhhtu poole põhja Tartu, põhja Wiljandi ja põhja Pärnu maād mööda kunni Pärnu rannani. Tema pikkus on suūr, aga tema laiijus paiguti ükksnes mõni kümme wersta. Hommiku poōl ulatab tema Kodawere kihelkonnast kunni Wõru maāle Räpina kihelkonnani ja õhhtu poōl lähäb tema sügawasse Harjumaa sisse, Rapla ja Kose kihelkonnda. Mõne diftongi pooe lest, näiit. au aa:ks muūtmise poolest, lähäb selle heale siaaduse laiijus ka mujal üle Tallinna kubermangu piiri, näiitusseks lõuuna Wiru maāl, kuss laalan, laada (juures) räägitakse. Enndine äi on pehhmes sõnawormis ennast nimetud diftonngide muūtmise piirides mittmet moōdi muūtnud; põhja Wiljandi maāl räägitakse käeme (äi:st onn äe saanud), Raplas räägitakse kääme äe:st) onn ää saanud, nagu siaalsamas päävwa enndise päewa asemel); Toris räägitakse keime(=käime) ja keisime, kuss äi:st ei saanud, Pärnu Jaagupis keeme(=käime), kuss ei:st puhas ee saanud, — kartuhhwlid keewad räägitakse siin i=heale ja e=heale wahese wokaaliga, aga nemad keewad(=käiwad) puhhta e=healega; Pärnu kihelkonnas räägitakse köime, köisime, äi:st onn öi saanud. See healte muūtmise siadus onn kaa selle poolest tähhtis, et ta ükksnes pehhmes diftonngide järgus ette tuleb ja see läbi pika healte pehmendamise ja lühendamise siadust tõeendab. Kuss lühikese esimese silbi wokaali järel h seisab ja selle järel i, siaal on Wändras see i e:ks muudetud, nagu ei oleks h heaalt wahel olemaski, näiitusseks; ahe(=ahi), eii tohe(=tohi), (heina=) kuhe, ehetama. See i on siis e:ks muudetud nagu diftonngides, kelle teine heal enne i oli, näiitusseks tuemad, seenad.

Pärnu Jaagupi kihelkonnas ja Lääne maāl selle kihelkonna rajal on präsensis enndise g asemel, mis Kessk=Tallinna maāl kadund, k saanud, näiit. luken, lukeme, pukeb (põeesasse), suken (peaad), Kessk=Tallinna maāl luen, lueme, pueb, suen, põhjahommiku poōlsel Tartu maāl paiguti enndine lugen, lugeme, pugeb, sugen. Aga teistes sõnaworrmides onn, nagu muiis murretes, g, näiitusseks lugesin, lugesime, lugeda.

Heale w muūtmine b:ks lähäb põhja Willandi maālt põhjahommiku Pärnu maā kauudu õhhtu poōlset Harju maād mööda

Paldiski poole; näiit: kõba kibi (kõwa kiwi), kõrbad (kõrwad). Hommiku ja põhja Harju maā sõna latw (ehk lattw kirjutāda), palljuses ladwad, on Rapla kihelkonnas, kuss w asemel b räägitakse, lattp, (seda) lattpa, palljuses latpad. Neist sõnaworrmidest on Märja-maa kihelkonnas lapp, (seda) lappa, paljus lapad saanud, see on, ttp on pp:ks, tp p:ks muūtnud; nõndasamati nag uttk ja tk mujal kk; ks ja k:ks muūtnud, näiituseks pittk, (seda) pittka, pallj. pitkad enamiste pikk, pikka, pikad räägitakse, kuss wiimsed sõnawõrmid esimesteſt saanud. Nõnda räägitakse Raplas rittp, (kakks) rittpa, ritpad, Märjamaal aga ripp. (kakks) rippa, ripad.

Lauludest, miss Wändras, ühe Käro walla laulikų naise käeest, kess iseäranes pulmalaulusid osskas, üles kirjutasin, annan siin, paār lühikest näiituseks. Keelemurre jääb muūtmatta Wändra murrdeks.

Leiikuse õnnistamine.

Arrwam' see põllu ülesse;
Täiide tünnid, täiide tannid,
Täüde laste -laijad watsad!
Tuhat punnda tuulajalle,
Sada punnda sarrjajalle,
Kümme punnda künndijalle,
Ühūksa äästajalle!
Tükk tuppa tulijalle,
Wänsakas wäll'a minijalle,
Kanikas kauudu käijalle!

Kiige lauul.

Mis ma tõuutan kiigutajal'?
Wallast wallge neiu noore:
Piaa pesstud mere-weēla,
Jalad Jaani-lillebella,
Kääd kullerkuppudella,
Silmad seebi wahhtudella;
Kiige alt kõege kenema,
Teste hulgast kõege uhhkema,
Teste wahelt kõege wallgema;
Silmad kuii sibulikesed,
Paled kuii paiste-kakukesed,
Nina kuii saija-sarwekene.

Ema auua piaal.

Laulwad kakksi kukekesta
Teene teesessa talussa,
Kukkwad kakksi käokesta

Teene teese kuuse ots'es:
Nuttwad kakksi waeesta lassta
Teene teese aua piaala;
Mustad pärjad neiil piaassa,
Wallged rätikud käässa,
Öde öied siaal seessa:
„Tõuse üles eedekene!
„Murult tõiin ma mulla sõela,
„Turult tõiin ma tuha-sõela,
„Takka linna liiwa sõela."
„„Ei wõti tõusta, tütar waeene!
„„Kuusk on kasnud kurgu piaale,
„„Pädakas piaa-laeele,
„„Kadakas on kaela piaala.""

Selles wiimses laulukeses, kellest mõne lõpu-riaa wällja jättsin, onn sõna tuha-sõeel tähele panemise wäärt. Miss on tuhaga haua piaal tegemist? Siaal ei ole jo tuhhka. Nüiid küll ei ole, aga ennewanast oli; ennemuiste põletasid Eestlased surnukehad tuhaks. Ma arrwan, siin on ükks põrmukene wana-aja mälestusest, nagu seda mittmes muus laulus, meije päiwini hoiitud. Eesti rahhwa-lauuludes tuleb küll kaunis sagedaste mõttlematta wahele panndud ridasid ette, aga niisuguseks riaaks ma seda rida ei piaa.

Kõige tähhtsamate tiaaduste sekka, mis ma Wändrust saiin, arrwan ma tiaadusi Tõnni jumala teenistusest. Sellest tahan siin lühidelt piaa-asjad nimetada ja teen seda enamiste jusst nende sõnadega, kellega mulle jutustati. Tõnni kuju ehhk keha hoiiti ühe kasetohust ehhk peergudest tehhtud waka sees,[1]) waguses kohas, enamiste aidas. See oli üks wahaküinal ehhk wahaküiindla otts, ja selle ümmber ehhk juures — sellget otsust ei saanud — oliwad pupe riided: pisikene kuub, pisikesed püksid ja muud pupe ehhk tite riided. Waka nimi oli Tõnni-wakk ehhk enamiste Tõnise-wakk[2]). Sinna sisse panndi mittmesugusid ohhwri-anndisid. Tõnise-wakka tehhti kollm neljapääwa õhhtut järrgi mööda salajas kohas. Tegijad olid wana mees ja naine, kess ihu alasti siaal juures pidid olema, widewiku ajast kunni kuke lauluni. J. Lill awaldab, et tegijad „kollm wana naisterahwast" olnud. See wõiib õiige olla, aga mulle üeeldi nagu kirjutanud olen. See punkt tahab weel järele pärimist nagu mõned teised tema ja minu korjandustes. Tõnni kehaks wõeetud kiriku küiindla otsad, miss kella-meeste käeest saadud. Küinal panndi põlema iga Tõnise-pääwal

[1]) Ka kannu sees.

[2]) Tõnisewukust on kaa juba J. Lill omas „Rohtaedas" kirjutanud. Mõlemate korjanduseb täiendawad teine teist.

ja kasteti siis sula waha sisse. Mida wanem küinal, seda jämedam, seda wägewam Tõnn abi anndma.

Tõnisewaka sisse panndi igast uudisest midagi: wärskest õllest tilgakene, esimesest leiwast tükikene, rehepekksmise ajal igast wiljasugust mõned terakesed, igast elajast, mis weristati tükikene liha, kannga otsast pisuke tükikene. Kui kewade esimest korrda elajad mettsa aeeti, siis leigati iga looma küllest karrwu, kaa saba otsast ja tükike sarrwede küllest. Siaal juures üeeldi: „Lükka (tõuuka) wärawast sisse, seest wällja!“ Seda mis loomade küllest leigati, panndi Tõnise-wakka. Nende annete eest pidi Tõnn willja ja korrja hoiidma ja õnnistama, tema teenijalle kõiik õnne, selle waeenlaselle kõiik sugu õnnetust tooma, miss Tõnni teener aga iial soowis. Kess Tõnnile ohhwrit tõii, lootis ja usskus, et tema loomi hunt ei söö, uss ei nõeela, nende sõrad ei murrdu, ega neiile midagi kahhju teha ei wõii.

Tõnni püha oli Tõnise-pääw. Tõnise-päewa lauupääwa õhhtu wiks Tõnni omanik ehhk peremees oma Tõnisewaka kessk lauuta, pani tema siaal laua piaale, wõttis küiindla wakast wällja ja süiitas põlema. Laua piaale panndi kõiiksugu toiitu, nagu suppi, liha, õlut [1]). Siial söödi ja joodi siis ja üeeldi: „Tõnn, miss sa kuuled, wõta kinni! olgu ärja huiikamine, koera auukumine, kurika pauukumine, wõta kinni!“ Söögi ajal põles küinal. Pärast sööki wõttis peremees küiindla, läkks wassta pääwa iga elaja juure, pisstis tulega wähä elaja küllge, et karrw kõrrbema hakkas, pani siis küiindla püssti elaja piaale ja hüiidis õnnistamise sõnu kewadise sugule:

Sõrukssed alaspidi,
Sarwekssed üülespidi [2])!

Kollm korrda upitas peremees Tõnni iga loojuse selja piaal, ennest ühes upitades ja hüiides:

Tõnn üppab,
Tõnn karrgab,
Tõnn waatab weiiste järele.

Nüiid pani peremees jälle küiindla waka sisse ja riide hilbud tema ümmber. See sünndis Tõnisepääwa õhhtu. Tõnisepääwaks weristati ükks loom ära — iga Tõnni-auustaja tegi seda, kui tall muud ei olnud siis ühe kana.

Tõnisewaka peremehel oli kõiik see Tõnise pääw lauud kaeetud; kes ukseſt sissse tuli, wõiis süiija. Aga „aiituma!“ ehhk „tänu

---

[1]) Wändras teeb praegu iga perekonnd omale weel ise õlut, iseäranes pühade ajaks.

[2]) Neiid sõnu üttles peremees minu arwates wissi üksnes siis, kui küinalt ramma lehmade selja piaal upitas.

Jumalalle" ei tohhtind keegi üeelda, ei Tõnisepääwa ega Tõnisepääwa õhtu söömaajal. See näitas, nagu oleks wägew Tõnn käsu annud: „Mina Tõnn olen sinu jumal, sull ei piaa teiisi jumalaid olema minu kõrwas." Tõnisepääwal ei tehhtud muidugi tööd. Jumala sõna ei tohhtind Tõnni austaja siis sugugi lugeda.

Igas Wändra külas oli weel 50 aasta eest Tõnniwakk ehk Tõnisewakk.

Tõnnid olid isekesskis ülemad ja alamad. Kuss küinal kõige wanem, sinna läksid Tõnni peremehed kokku nõuu pidama; siaal räägiti Tõnnide tegudest, kuida nad sõbradelle palju hiaad ja waenlastele palju kahhju teinud.

Arrwas keegi, et ükks Tõnn temale kahhju teinud, siis minndi kaalu-naiste juure, keda igas külas oli, abi ottsima. See kaalunaine üttles siis oma kunsti waral, kelle Tõnn temale seda häda annud. Kaalunaise juhatusel wiidi siis Tõnnile anndeid lepitamiseks, kas puperiideid, raha, willu j. m. Aiitade räästast on meije päiwil, kui neiid wanaduse pärast ära lõhuti, puperiideid leiitud. See on tunnistuseks, et siaal enne Tõnn „elas", kellele salaja anndi wiidi. Kättemakksmiseks wisati Tõnnile kõbjaga tulld, ehk lassti püssi, sell kommbel, nagu J. Lill omas nimetud raamatukeses (lehekülg 68) seda jutustab; piaa-asjalt jutustati mulle nõnda samati. Tulewisskamise juures üeeldi: Oh sa tuline kurat! miss sull minuga assja, miss sa minnd piinad! kurat wõttku sinnd!" Seda tehhti wanakuu neljapääwa õhhtu.

Nende aiitade asemelle, kelle sees wanast Tõnisewakk olnud, „kuss wanast Tõnn eland", wiidi weel kahe kunni kolme kümmne aasta eest Tõnn'ile anndeid. Lüiste külas, Ülejõe talul, on üks suur kiwi tua taga, wakamaa jõeest eemal; siaal olnd aiit, kuss wanast Tõnn eland. Sinna wiidi kahekümmne aasta eest raha, weiikeseid pupe sukke, pupe kinndaid, pupe särka, willu ja kõiik seda, miss kaalunaine kässkind. Seda kiwi kardetakse praeegu. Mitu neiist mestest, kess sinna anndeid wiisid, elawad praeegu.

Waki külas, Wanas Wändras, elas Tõnisewaka tegija Tõnise Jüri Mart. Tema poeeg elab Roja külas.

Piaa-Tõnnid oliwad: Wõiare Sepa talus; Aawissoni Tõnise talus, Wallma Põndaku talus, — Uues Wändras; Kaawa-soo Jõe talu Toomal, praeguse Tooma isaisal, Tahkuse Kiltre talus, peremehel Jaanil. Wõiare Kaarli kollm poeega elawad praeegu Wana Wändras, on kõiik peremehed. Niisugune Tõnni peremees näiitab ka muidu tähhtjas ja jõuukas mees oma rahhwa seaas olnud olema, keda austati ja kellest lugu peeti. Oli see nõnda, siis tuli see muidugi Tõnni läbi, ja auu sellele, kess sulle hiaad teeb.

Tõnni teenistuse wassta hakkas õpetaja Karl Körber, tuttaw

Eesti kirjameēs ja rahhwa sõber, kess praeegu Tartus elab, Wändra kiriku kantsli piaalt juttlusi pidama. See sünndis, nagu ta ise ütleb, kui ta paar aastat juba Wändra õpetaja oli olnud; siis alles üeeldud temale, keda tema kihelkonnas jumalikult auustati ja keda palju kõigewägewamaks pidasiwad. Körber, kui ta asjalugu järele oli kuulanud, anndis nõuu, Tõnniwakkasid ära häwitada ja kinnitas, et häwitajal sellest kahhju ei saā tulema.

Enne Körber'i juttlusi wõii ehhk õiigem pärast seda — sellget otsust ma weēl ei ole saānd — hakkas Wändra mõisa walitseja Roos, ükks Läti suguist meēs, Tõnniwakkasid wägiwaltsel wiisil ära lõhhkuma. Ta wõttis lauupääwa õhhtul poisid oma järele, läkks neiisse taludesse, kuss Tõnniwakka arwati olema, lõhhkus aidaukfed lahhti ja poisid tõiid Tõnniwaka wällja, keegi ei tohhtind wassta panna — oli kaa neiid kess ei tahhtnudgi. Nõnda käiis Roos mittmed talud ja külad läbi ja Wändra Suurejõe Weski kõrsis lõhhkusid poisid Tõnisewakad puruks ja Roos joōtis neiid waewapalgaks õlle ja wiinaga. Makksmiseks wõeeti kaa need kopikud, miss wakkade seēst leiiti, miss Tõnnile ohhwriks toōdud. Mõned häwitasiwad ise oma Tõnniwaka ära, kartuses, et wägew Roos oma lõhhkuja ja kisaja killaga tuleb. Wõiare Sepa Kaarel wisand oma Tõnisewaka ise Wändra jõkke iaatse sisse kõiikide nähes; wesi kohisend ja iaatse tükid keerelnd imelikul ja hirmsal kommbel. Kardeti, et temale elajate ikaldus tuleb ja — tulnud kaa; siaad surid ja lammbad hakand ümmber käiima.

Wiimist Tõnnisewakka leiiti Wändras 6. kunni 7. aasta eēst. Kooliõpetaja Eglon tiadustas seda järrgmisel wiisil.

Ristjani talu, Wändra kirikuwallas, muudeti 1873 karjamõisaks. Rentnik Hans Park, Abja meēs, tuli enndise peremehe asemelle, leiidis wana Tõnisewaka aida-nurgast. Talle üeeldi, miss see tähendab. Rentnik lõii waka puruks ja wisskas tema kraāwi. Lühikese aja pärast tuli Eglon sinna, aga nägi weēl waka tükkisid kraawis. Enndine peremeēs üeelnud, et tema eii tiaadnud, miss niisugune riist tähendab.

Nõnda häwitati siis kaa Tõnni jumala teenistus jauult wägiwaltsel wiisil, jauult mõistliku, rahhwaliku juttluste ja parema kooliõpetuse läbi. Esimene wiis eii oleks wõinud midagi jäädawalt teha, kui wiimne mitte eii oleks tulnud. Eēsseiiswast loōst wõime kaa āra arwata ja mõeeta, kui puuduline see elawa Jumala õpetus wõiis olla, miss enne K. Körber'it Wändras kuulutati ja kui wisa wana usk ja kommbed kaduma oliwad.

Lõppeks palun ma kõiiki Pärnu ja Wiljandi maā mehi, kess Tõnisewakust midagi tiaadwad ehhk tiaada wõiwad saāda, mulle seda tiaada anda. Kõige hiljemine kesstis Tõnni teenistus Wändra

kihelkonnas, aga kaa naābri kihelkonndades on selle ebajumala teenistusest weel mälestusi. Iseäranes tiaadwad wanemad inimesed neiist kohhtadest jutustada, kuhu Tonnile ohhwrit wiidi. Ohhwri kohhtasid, ja neiid inimesi, kess ohhwrid annud, N. N. isa ehhk N. N. wanaisa ehhk N. N wanaisa isa, palun ma omale tiaada annda, ja kõiik seda, mis sellest usust weel jutustada tiaatakse, ühes üles tähendada. Siaal juures oleks kaa tarrwis aāsta arrwusid nimetada. Siaal juures tuleks kaa tähele panna, mis ülemal kirjutud tiadustustest teisiti lähäb. Kuii kaa seda tiaada saāks, kas kusskil Tõnni keha kaa tinast ehhk puūst ehhk muūst asjast kuii wahast kujutud oli. Ükks wana Tõnisewakk oleks tähhtis leiid. Hiaa oleks kaa mõni mälestuse tükk Tõnnist, nagu pupe riided, miss Tõnnile anti ja miss Tori kihelkonna kooliõpetajal Kuusil olema. Et aga mõnel kohal niisamati ohhwrit toōdi, kuii Tõnnile, Tõnni nimi aga ise rahhwa suūst kadund onn, muūd kuii ohhwri paiikadest, miss ohhwriks wiidi ja kess ohwerdajad oliwad, sesst palun kõiikidest ohhwri paiikadest ja iga moōdi ohwerdamisest mulle tiaadusi saāta. Ma ise olen selle poolest juba mõnndagi rahhwa suūst korjanud ja tahan sellest tähhtjast asjast pikemalt kirjutada.

Dr. **M. Weske.**

---

ei warja enam muud kui sarapu wõsukesed ja waarmarja warrekesed. Weteneitsi laulust aga ei tea noorema põlwe inimesed ka enam märkigi kuulnud olewat, sest et neitsi metsaga kadunud, ja ristiusu õpetus endist pagana-aja arwamist unustusse uinutanud. —

Kuningwere järwe kutsutud kaugel-wanal põlwel Hallikse järweks ja nõnda kä weel Kalewipojagi ajal. Iljemine aga elanud tema hommiku poolsel kaldal, nõnda nimetatud Kadrina mäe peal, üks Walge kuningas — kui kaua, seda ei saa rahwa suust aru — ja sest saadik hakatud teda Kuninga-weereks, hiljemine Kuningwereks kutsutama. Sest kuningast teawad rahwas pitkemine kõnelda, ehk küll ulamist ja puhas udusest, et tema kaua aega ühe teise „Musta-kuninga" wastu sõda pidanud ja wiimaks kahe järwe wahele mäe peale mitme päewses tapluses surma saanud, kus praegugi kõrged matukse-küngud ehk „kääpad", wõi siinse murde järele „kiäpäd", seisawad. Kas need kääpad tõeste nimetatud muistese „Musta-" ja „Walgekuninga" sõa matukse-küngud ehk aga hiljema aja suuretükkide kansid on, see tahaks uurida. Kaewades olla aga mõned sealt seest sõariistu ja wask- ja ruad-plaatisid, ka wõrusid ja muud sedasarnast leidnud. —

Kalewipoeg

oli kuueteistkümne aastane, kuna ta esimest kord „Maalt" Peipsi poole tulles Mustajärwe kohta juhtunud. Wiiesülla pitkune kõre palk-kuusk kepiks käes, astus ta järwe kitsama koha ehk „Härjaloomukse" (mõned ütlewad Kuuse-jõe) teiselt kaldalt teisi ühe sammuga üle ja arwas nüid jälle kuiwa maad minna olewat, kuna tall aga kohe esimesel sammul ka Kuningwere-järw oma kõrgete kallaste wahelt tee takistajaks ilmus. Sest üle astuda ei ulatanud ka Kalewigi samm; üle hüpata arwas noor wägimees ka natuke kaugeks ja kahtlaseks; aga et ta teed kõwerdada ei armastanud, wõttis ta riided selga kimpu, astus kaldalt wette ja sammus järwekesest läbi minema, mis suuremalt osalt poole põlwini ulatas, aga ühest kohast siiski sügawam oli kui mineja ette oleks wõinud arwata, sest otse jo liigi teise poolse kalda alla saades, wajusiwad jalad poisil korraga alt ja wesi tõuusis poole kaenlani, ja rööwaja katsus, sammusid kiirustades, et aga kaldalle sai. Jalga

Kuningwere- ja Must-järw seisawad wersta kahekſa üheksa Peipsist õhtu pool. Esimese pitkus kannab enam wersta ja laius arwata kaks kolmadikku. Ümbertringi piirawad teda kenad kõrged mäe-kallastikud, kus endisel ajal ja ka weel mõne kümne-konda asta-tegi eest mitmet sugu suur ja uhke mets olnud, nimelt tammed, jalajad, künnapud, toomingad, suured sarapude põesastikud, ka mets-õunapud ja muud. Nüid on nimetatud puude seltsidest aga ainult mõned wõsukesed kallastikkudel näha, sest et tule- ja tarwi-puude puuduse pärast kõik jo ammu kirwe alla on langenud. Kohta wõib tõeste ilusaks nimetada, iseäranis suwel, kuna Kuning-were küla ja ümberkaudsed kaldad selgest weepinnast nagu peeglist wastu paistawad. Endisel metsarikkal ajal aga pidi järw ja koht, muidugi mõista, weel palju ilusam ja armsam olema, — mõned wanemad inimesed ütlewad kallastikkusid ja metsa ka pühaks ja puutumataks peetud, — millep siis ka ime ei ole, et weejumalad ja näkineitsid siin mägede wahel järwe waikſuses aset ja puhkust pidasiwad ja ka Kalewipoeg kaldast alla astuda ja „hoidukestest“ läbi sammuda asjaks arwas, nagu eemal pitkemalt näeme.

Siit õhtu pool on kitsa kõrge mäe-kühma taga Must-järw arwata ligi kaks wersta pitk ja laiemast kohast ligemalle wersta lai. Nimi wõib tall küll wistist mustakast metsade ja soode weest tulla, mis talle kahel ajal rohkeste sisse oowab ja tema wett wirde karwä-liseks teeb, ehk küll rahwas tema nime teisel wiisil, mis eemal näha saame, põhjendada püiab. Suurem osa kaldaid on tall madalad ja ilma iluta, muid kui tema kõige kitsam koht, Kuuse-jõeks kutsutud, on häkiste, kõrgete ja kenade kallaste wahel, mis mõlemilt poolt nii rinnal ja ligistikku üles tõusewad, et muiste ajal puud oma latwade ja oksadega wastastikku kaldailt segamisi kokku kaswanud ja kellegi silm suwisel lehtis metsa ajal ülewelt alla ei olla wõinud tungida ega warjatud waikist weepinda näha; muud kui weteneitsi laulujumin aga kostnud sealt sagedaste, iseäranis suwistel õhtutel, üksikku mööda-mineja kõrwu. Keegi surelik ei olla endisel ajal siit ka tohtinud mõnd puud raiuda ega oksa laastada. Isjemine aga, arwata nüüdsest ajast ligemalle sada aastat tagasi, nagu wanemad inimesed oma wanematest teawad rääkida, olla mitmed mehed mõisa käsu peale puid kallastelt maha hakanud raiuma, niihästi omaks kui mõisa tarwituseks; mõnele raiujalle olla otse silma nähes häda tulnud, ühele kirwes kohe esimise puu külge löömisel põlwe sisse wäärdinud, kaks peale seda warsti ära surnud; aga suurem osa raiujaid olla siiski ilma wigata peasenud, ja nõnda langes aega mööda ilus kallastiku-mets halastamata kirwe alla. Nüid wõib igaüks mööda minnes jo kaugeltki Kuuse-jõge ja tema endist peidetud weepinda näha, sest kallaste rinnakuid

ei warja enam muud kui sarapu wõsukesed ja waarmarja warrekesed. Weteneitsi laulust aga ei tea noorema põlwe inimesed ka enam märkigi kuulnud olewat, sest et neitsi metsaga kadunud, ja ristiusu õpetus endist pagana-aja arwamist unustusse uinutanud. —

Kuningwere järwe kutsutud kaugel-wanal põlwel Hallikë järweks ja nõnda kä weel Kalewipojagi ajal. Iljemine aga elanud tema hommiku poolsel kaldal, nõnda nimetatud Kadrina mäe peal, üks Walge kuningas — kui kaua, seda ei saa rahwa suust aru — ja sest saadik hakatud teda Kuninga-weereks, hiljemine Kuningwereks kutsutama. Sest kuningast teawad rahwas pitkemine kõnelda, ehk küll ulamist ja puhas uduselt, et tema kaua aega ühe teise „Musta-kuninga“ wastu sõda pidanud ja wiimaks kahe järwe wahele mäe peale mitme päewses taplusês surma saanud, kus praegugi kõrged matukse-küngud ehk „kääpad“, wõi siinse murde järele „kiäpäd“, seisawad. Kas need kääpad tõeste nimetatud muistese „Musta-“ ja „Walgekuninga“ sõa matukse-küngud ehk aga hiljema aja suuretükkide kansid on, see tahaks uurida. Kaewades olla aga mõned sealt seest sõariistu ja wask- ja ruad-plaatisid, ka wõrusid ja muud sedasarnast leidnud. —

Kalewipoeg

oli kuueteistkümne aastane, kuna ta esimest kord „Maalt“ Peipsi poole tulles Mustajärwe kohta juhtunud. Wiiesülla pitkune kõre palk-kuusk kepiks käes, astus ta järwe kitsama koha ehk „Härjaloomukse“ (mõned ütlewad Kuuse-jõe) teiselt kaldalt teisi ühe sammuga üle ja arwas nüid jälle kuiwa maad minna olewat, kuna tall aga kohe esimesel sammul ka Kuningwere-järw oma kõrgete kallaste wahelt tee takistajaks ilmus. Sest üle astuda ei ulatanud ka Kalewigi samm; üle hüpata arwas noor wägimees ka natuke kaugeks ja kahtlaseks; aga et ta teed kõwerdada ei armastanud, wõttis ta riided selga kimpu, astus kaldalt wette ja sammus järwekesest läbi minema, mis suuremalt osalt poole põlwini ulatas, aga ühest kohast siiski sügawam oli kui mineja ette oleks wõinud arwata, sest otse jo liigi teise poolse kalda alla saades, wajusiwad jalad poisil korraga alt ja wesi tõusis poole kaenlani, ja röömaja katsus, sammusid kiirustades, et aga kaldalle sai. Jalga

kuiwale pistes ja silmi tagasi lüies nägi ta Wete-emat oma tuldud sügawa koha peal weepinnal istuwat. kes naerdes ütles:

„Kõwa peaga poisikene
Ära astu iga auku!“

Kalewipoeg naeratas wastu:

„Ei ole wiga, Wete-eite,
Kalew ei waju kuhugi!“

Pärast seda käinud ta weel mitu kord nooremehe põlwel päris tembu pärast niihästi Kuningwere- kui Musta- ja Kaiu-järwest läbi [1]) ja mõetnud nalja katsel nende sügawust. Üks Kuning-

[1]) Mikspärast ainult noorel põlwel ja naljal? Seda wõib siinse rahwa rääkimist mööda sellega wastata wõiwat, et Kalewipojal wanema mehe põlwel seks ei enam aega ega tahtmist näitnud olewat ja tall siis kibedad, tõsised tööd käsil oliwad. Ta läks siis, kui ta Peipsi poolt ja Allatskiwilt kas linna-mäelt ehk Peatse-kiwi mägede wahelt omast sängist tuli, pahemalt poolt järwi üle „Kalmõja“ mäe ja siit üle Luige nõmme ja Selgise mägede Tartu poole. Kuida meile oma Dr. Kreutzwaldi Kalewipoja laulust tuttaw, wedas Kangemees Wenemaalt (wõi Narwast) läbi Peipse jalgse laudu. Selle kohta teawad siinsed rahwas natukene lisada ja räägiti mulle weel 1878 aastal nõnda:

Kalewipoeg ja Sulewipoeg ehitasiwad Allatskiwile linna mäe, „tuetumatele tueks, wanadelle warjuks,“ tahtsiwad siit kunni Kallastelle Peipse rannani weel ka suurt linna ehitada ja esimene wedas seks läbi Peipse Narwast laudu. Aga üksi linna-mäe saiwad nad jäedawalt üles teha, muu töö oli kangelastele asjata wäsitu-seks, sest rannas elas Peipse sorts ehk „wanapagan“ oma sugukonnaga, kes Kalewide ehitamist silma otsas ei wõinud sallida. Niipea kui Kalew ja Sulew tüki ehitust oliwad korda toimetanud ja uut kraami läksiwad juurde otsima, kargasiwad öösetel sortsid platsi ja lutasiwad linna nõnda et kiwide ja lauade kolin mitme kümne wersta taga ümber kaudu ära kuuldus. Mitukord oli ehitus kunni linnamäe külge kõik ümbert kaudu maani maha lõhutud, kui wägimehed kodu jõuudsiwad. Kalewite tulemise eest aga oliwad kurjategijad iga kord kui maa alla kadunud. Wiimaks wõtsiwad wägimehed nõuuks, lauad ja kraami, mis tarwis oli, kõik enne kokku kanda ja siis ehitada. Sulewipoja jättis sellepärast Kalewipoeg püsti linna juurde wahtima ja käis ise Wenemaalt laudu toomas. Üheksamat suurt seljatäit tõi ta siis läbi Peipsi, kuna, nagu tuttaw, rannas kükitaw Peipsisorts järwe nii mässama puhus, et koormaga tulejal laened mööda keha kunni kaenla-aluseni üles kippusiwad. Kuiwale saades wiskas mees, kuna päikene korraga pilwede wahelt palawaste paistma hakkas, silmapilguks koorma seljast maha ja heitis holja rohu peale „Lemmusoo“ metsa äärde wäsinud kontisid sirutama. Siin nüid kargasiwad Peipsisortsi pojad oma weskikiwi-sõlmiliste piitsadega tema kallale ja nende selga wirutas Kalewipoeg oma suurema osa laua koormat katki, kunni siili tark nõuu temale appi tuli ja temale kurjategijate peale wõitu andis. Sest saadik ei tohtinud enam ükski sortsilane Kalewipoja silma ennast anda ega ka tükil ajal tema tööde ligi tulla. Warsti nüid peale seda saatis ta Sulewipoja ära Tartut ehitama ja tahtis ise üksi siinset tööd täiendada. Aga ta ei saanudki siin asjaga tahetud järjele, sest kuna ta Peatsekiwi mägede wahele oma sängi, mis linnamäest arwata poole wersta ja linna ehituse kohalt weel oma jagu kaugemal ära on, kõwa töö peale öösetel raske unesse uinus, tuliwad warsti jälle sortsilased oma sala urkeist wälja, nimelt iga kahe nädala tagusel kolmel kuuta ööl, ja lautasi-wad enamiste kõik ehituse ära, muud kui linnamäele ei jäksanud nad aga midagi teha. Wiimaks pahandas ennast Kalewipoeg, „argpükste“ „kelmistükide“ pärast aega wiitmast, „kes ennast ise näidadagi ei julgenud, aga wargsi mehist tööd püidsiwad lautada.“ Ta jättis kõrwalise linna ehitamise nõuu katki ja teiseks korraks, kuna tall abimehi ja walwajaid ei saaks puuduma, kõwis aga nüid linnamäe weel kõwemaks kui enne, wedas muist laudu ja kraami ära Tartusse ja ehitasiwad Sulewiga Taara-mäele nii kõrge üheksakordse walli, et wareksełle kõigel kangemal talwel palawat sai, kui maast üle walli linna tahtis lennata. Allatskiwilt Tartusse ei käinud ta siis enam oma koormatega minnes ei Kuningwere ega Mustast järwest läbi, waid otse ja takistamata teed, nagu ülemal öeldud.

Kas Kalewipoeg ehk mõni tema kangetest sugulastest weel kunagi Allatskiwil linna ehitamist ette oleksiwad wõtnud, ei räägi, nii palju kui mulle tutaw, siin-ne rahwas pikemalt.

were küla peremees (Märt Kiili, wäga ärgas ja osaw muisteste asjade jutustaja, kelle suust ma suurema osa praegusi awaldusi lapse põlwest saadik kuulsin ja nüüd üles panen) ütles Kalewipoja sõnadega, kui praegusest asjast juttu oli:

„Ise weike hoidukene
Halli järwi, hoi mis sügaw,
Kaiu järwe kaksik welje:
Mõetwad meesta rinna alta,
Katswad poissi kaenlaasta:
Suuri põldu Peipsieegi,
Märka merda ei sügawa,
Ehk küll palju paiguline,
Küirakas ja künguline —
Teeb aga korralt tallad märjaks,
Korralt kastab kannad märjaks,
Siis-ap paisub üle põllwe.
Tõuseb taasta p — eeni,
Eesta kastab kellukesta.

Üks teine wete-mõet rahwa suus Kalewipoja pitkusest on nii:

Soome-meri säärini,
Sügawamalt seljani!
Peipsi järwi p — ni,
Kaiu puudub kaenelani
Ema jõgi helmedeni
Musta järwi m — ni,
Halli järwi üle õla,
Ilmjärw ilma põhjata.

Ükskord läks Kalewipoeg Kuningwere järwest läbi ja istus natuke kahe järwe wahele kaldalle, korraga näeb ta hunti järwe otsast metsa-soost wälja jooksmat ja põesast põesasse lamba-karja poole kawaldawalt, mis järwe ääres rohumaa peal sõi. Liiwaka mäe otsas ei olnud kangemehel kedagi kiwi ega kändu kätte wõtta wiskamiseks, sellepärast torkas ta oma kepi otsaga tüki mäe kallast lahti, kõige puude ja põesastega, ja wiskas kriimsilmale üle järwe nurga. Kiskja jäi wisatud maatüki alla, millest järwe otsa mäe-küngas sai, mida praegugi Hundimäeks kutsutakse. Seda kalda kohta aga, kust kangemees tüki ära wiskas, kutsutakse Kalewi kraawiks, enamiste aga Talwe-teeks, sest et siit kohalt üksi talwe ajal risti üle järwe tee käib. Nimetatud juhtumise juures tegi siis kuulus kangelane kaks heategu, ühe küll seksamaks korraks, teise aga igaweseks ilma põlweks siinse rahwalle, kunni iial saaniteel sõidetakse. — Niipalju siis siinsest nurgast Kalewipoja loo kohta, mis ehk tähelepanemise wäärt ja ehk senni ajani kõrwal ja tunmata olnud. Muidu aga on kõik suur jagu Kodawere kihelkonna Kalewipoja juttude ja laulude rikkus, mis mitme muu nurkade

wastu mitte weikene ei ole, juba Dr. Kreutzwaldi Kalewipoja kullawihus oma kohta leidnud, ja imeks pannes loeb iga siinse nurga jututeadja meie kuulsa kangelase laulu, siin ja seal küsides: Kost siis Dr. Kreutzwald amma Wõru linna kõik sedä nõnda karwa piält tiäs, mes meie isäd emäd jutussawad, ja kes tämäle egä wiimäse Kalewipoja kiwikese ja kingukese soo, ja suarekese ärä näädäs, ja kas tämäl siis aega oli, kõik üles õtsi ja ümber waatata? —
— Mine küsi ärä!

Niipalju kui mina tean, rahwa käest kuulsin ja meie igawese tänuga auustatud Kalewipoja-laulu kirjutaja enese kirja tähendusest lugesin, oli temal siin Kodawere kihelkonnas üks sõber, Dr. Schultz, Kokkora mõisast, kes enamiste kõik tähtsamad jutu ja laulumehed wallast ja ka kõigest kihelkonnast üle kuulas, nende lood ja laulud kirja pani ja oma sõbra meistri kätte Wõrule saatis. Sealt ep wist need Kodawere kihelkonna kohad ja jutud nii täieste Kalewi laulusse saiwad.

Kuningwere ja Musta järwe tulemine.

Wanal hallil ajal olnud Halli- ehk Kuningwere- ja Mustajärwe asemel madalad aasa-heinamaad, kust iga aasta warakult hein ära tehti ja siis õits nende noore hädala peale käis. Ühel suwisel neljapäewa öösel oli mitme küla õitsi-selts oma määratuma hulga hoostega Musta-järwe asemel hädalal. Suur tuli põles ja õitsilised kilatsesiwad ja naersiwad, wedasiwad wedupulka ja laulsiwad ja lõiwad tralli suurel lustil ja rõõmul, nagu ikka walwaja õitsiliste wiis. Wiimate saiwad nad hulgakeste ülemeelseks ja hakkasiwad üht waestlast poisikest pilkama ja winsutama. Poisikene hakkas nutma, läks tule juurest ära, käis korra ümber hooste, istus siis teistest ja tulest eemalle mätta peale ja hakkas omi kadunud wanemaid taga kaebama:

„Isa, mu armas isake,
Ema, mu hella emake,
Poja kulda kaswatajad,
Armu-kaisus kallistajad!
Teida nutan, poega noori,
Teida haladan alate!
Miks te surmale suigite,
Miks te mind maha jätite
Omakstelle ähwardada,
Wõerastelle winsutada,

Tõistele lastele tõugata,
Kõigele külale lükata?
Taati, kulda taadikene,
Eite, hella, armuline,
Nähke lasta alta ilmast;
Nähke marjukest mättalla!
Kes teid laseks Maana-maalta
Tulla mullasta murule,
Külmalt kalmult kodumaile
Pojakesta paisutama,
Waesta lasta warjelema,
Silma-wett tall waigistama,
Öhkamista uinutama!
Isa armas isakene,
Ema hella emakene!
Tulge ära Maana-maalta,
Ilmuge mullasta murule!
Siis ap kaub mull pisar palgelt,
Tutwate pilkus taas taganeb!"

Poisikene on waewalt kaebamist lõpetanud, ja korraga kuuleb ta, ehk küll taewas selge kui klaas ja tähed kuldana hiilgawad, nagu pitkse müristamist ja sellega ühes üht imelist healt . . . . Tema ei saa aga midagi aru, mis heal see on ehk kust poolt ki see tuleb. Teised öitsilised ei pane sest käratsemises tähelegi, waid naerawad, laulawad ja hullawad edasi ja ajawad uusi hagu tulesse. Waene laps jääb ka jälle oma mätta peale mõtetesse istuma. Natukese aja pärast kostab weel kõwem kõmin kui enne ja selle järele kuuluksе selgeste nagu üks hüidmine: „Minge ära!" Mõned öitsilised tule juures seisatasiwad ja ütlesiwad teistele: „Mis see peaks olema, mis müristab ja nagu hüidis?!" Teised ütlesiwad wastu: „Mis muud kui pitkne müristab selgest taewast!" Mõned teised jälle: „Laſ. peksab Sortsilast metsast meresse!" Selle peale aga hakkasiwad nad jälle oma ilutsemist, tule ümber kuuti lüües. Waenelaps silmitses hoolega senna poole, kust see imeline heal ja kõmin jo kahte korda oli kostnud, ja wiimaks näeb ta korraga õhtu poolist taewast mustama hakkawat ja nagu koledat pitkse pilwe metsa tagast ruttu ligemalle tõuuswat. Tema astub mättalt püsti ja tahab tule juurde teiste seltsi tagasi hakata minema, lööb aga nagu kogemata silmad teisele poole ja näeb päikese tõusme poolsete heinamaade wahel kõrgema kallastiku peal kaht määratumat härga, teine hall, teine must, kes mulda wastu taewast üles kaapides praegu teine teise wastu oliwad minemas, mis juures mõlemad kurjaste müirasiwad, aga nagu tumedal kinnisel healel. Wiimaks lõiwad nad jõmsatades sarwed kokku ja hakkasiwad kaewlema. Jälle hüidis waljumine ja kõwemine see imeline heal:

„Minge ruttu ära!“ Nüid jäiwad kõik hõitsilised kohklema ja küsisiwad üks ühelt imestades ja hirmul, mis sest müristamisest ja tema arusaamata healest ometi arwata? Keegi aga ei teadnud wastust ega olnud healest õiget aru saanud. Ja natukese ajaga läks kõigil jälle hirm meelest ning hakkasiwad õitsilised wana soodu ilule ja trallamisele, ega pannud suuremat sest asja, et taewas pea puhas jo kott pimedaks oli minemas. Waenelaps ei teadnud mis teha. Süda põksus tall tundmatast hirmust. Juba oli ta ka jo tule äärde astumas ja lootis teiste seltsis kohutawatest mõtetest peaseda, korraga aga lõi temal kaewlejate härgade peale waadates, kes wastu hommiku poolist pilwita taewast tähewalguse kumal nagu kaks mustawat mäege heitlesiwad, weel enam süda hirmuma; tall ei olnud rahu, nagu oleks teda wägise minekusse aetud ja edasi kistud, ehk ta küll isegi ei teadnud kuhu minna ehk mis teha. Sellega tuli tall wiimaks korraga nagu käskiw ütlemine mõttesse: See on ometi ikka üks asi, miks mulle selgeste hüiti, et ära minna!“ — Temal ei olnud muud hoost, kui üks teise kewadene warss, ja see oli ka kõik warandus, mis talle wanemad madala sauna urtsiku kõrwas pärandada jätnud. Ta otsis selle üles, wõttis käe kõrale ja läks temaga õhtu poolse mäe kalda poole, kaewlejatest härgadest eemalle. Minema hakkades hüidis ta ka teisi õitsilisi ära tulema, neile kolewaid kaewlejaid näidates, teised aga ei pannud omas käratsemises tema hüidmist ega midagi tähele. Waewalt, aga saab waenelaps mäerinnale, kui korraga kaewlejad härjad teisel pool heinamaid mäel nii koledaste röögatawad, et maa põriseb ja metsad kohatades wastu kostawad. Sellesama korraga aga kukkuwad kaewlejad härjad mõlemad lõhki, teine teisele poole mäge. Silmapilgul mustab mõlemil pool mäge järw, laenetab ja wahutab marul mässaw wesi. Mustast härjast ilmus Mustjärw, hallist härjast Halljärw ehk praegune Kuningwere järw. Kõik õitsilised ja nende hobused jäiwad Mustajärwe wee alla ja ajawad oma trallamist ja õitsipidu all ilmas praegugi edasi. Waenelaps aga peasis oma warssaga, sai pärast rikkaks meheks, ja tema suust jäi see jutt rahwalle.

Tähend. „Kas see küll tõsi peaks olema?“ küsin mina ühe wanataadi jutu peale, kes seda kord jälle rääkis.

„Kes seda nüid küll kõik wõib teada? Aga wõi ep ole ilmas mitmesugusidki asju sündinud? Seda juttu kõnlesiwad wanemad rahwas siin ligi ja kaugelgi ümberkaudu ühest suust. Ja miks ta tõsi ep ole? Ilja aja eest nähtud ikka weel, kui rasket wihma ehk kurja ilma olnud oodata, küinide palkisid weest wälja paistwat, ja hooste hirnumist ja õitsiliste kilatsemist kuuldud sagedaste suwisil neljapäewa öösetel, ka weel minu wanemategi elupõlwel ühel Jaanipäewa õhtul. Ja ega wanarahwa jutud tühjast tuulest pole wõetud.“

Tundmata neiu.

Mustast-järwest käinud muiste üks poole-ialine ilus piiga kesk suwite ikka ühel neljapäewa öösel wälja. Enamiste tuli ta enne ehawalge kustumist järwest üles, istus natukene aega järwe ääres kaldal, wahel ka natuke eemal ühes salukeses, pildus liiwa sömeraid ja kiwikesi wette ja laulis haledal healel, ilma et siiski keegi tema sõnust aru wõis saada, sest et ta kedagi inimese hinge enese ligi ei lasknud. Niipea aga kui koit oli hakkanud, kadus ta kiireste järwe. Kuna aga Jaanipäewa laupäew mõne aasta tagast neljapäewa peale kaldus, ilmus neiu natukene warem ja tuli kunni Sawastwere külasse, seisatas siin ehk seal mõne maja kohal tänawal, sagedaste ka mõne sauna hakna all, kusa naisterahwas wihtlemas oliwad, näitas nagu midagi kohta otsiwad ja silmitsewat, läks aga siis jälle ruttu järwe-kaldalle salusse, kus ammu endisel ajal Küla wainu olnud, istus siin ühe kiwi otsas laulul kunni koidu hakkatuseni ja astus siis korraga kiirel sammul järwe tagasi. Nõnda oodeti teda jälle ühel neljawäewsel Jaani laupäewa õhtul. Ja mitu südakat meest oliwad oma keskes salaja nõuu wõtnud, teda waritseda ja kinni püida, et näha saada, kes ta oleks ja mis temast arwata. Neiu tuli ka, nagu oodetud, käis tuttawal wiisil külas ära ja läks salusse. Senna aga oli ennast jo ammu enne päikese loodet üks täikaswand poisikene, ilma kellelegi ütlemata, paksu toomika põesastikku warjule peitnud. Ta nägi, kuida ilus neiu weest wälja ilmus, salakeste mööda kalda äärt külasse läks, warsti aga kergel sammul külast tagasi tõttas, salusse kiwi otsa istus ja, ilma noore-mehe ligi-olemist wähematki aimamata, laulu tõstis, esite nii tasa ja jumistades, et kuulja arugi ei saanud, wiimaks aga paraja kuuldawa healega ja selge sõnadaga, aga kord korralt wahet pidades ja siis uueste hakkades: —

„Tulen tasa peale-ilma
Astun mäele wete alta
Salakeste süga walta:
Kaswu-kodut katsumaie,
Häte salut silmamaie,
Lille wainut waatamaie,
Kusa enne köörutelin,
Lapse päiwil lauletelin,
Linnu keelil laksutelin . . . .
Igaw on Ahtussa asuda
Alla-ilmassa elada
Wete-woolu tembutusel,
Musta laente loputusel:
Sellep kulda külakene

Muiste-kodu kohakene,
Pealse-ilma paigakene
Iga aasta meelde ärkab,
Wete-wallast mind awatab .....
Tulen tasa peale-ilma
Eha puna paistusella;
Astun mäele märjadelta,
Tõusen muistse murudelle
Haljast heina tallamaie .....
Aga ei siin endist aega
Endist ilu ei ihastust —
Ei siin enam heidekesta,
Ei siin tarka taadikesta,
Ei neid enam pealta ilma,
Ilmu kustki silma ette .....
Juba kulda kallikesed
Ammu maassa magamas,
Ammu külma kalmudelle
Muru põueje pugenud .....
Selle-ep jällegi tagasi
Tõtan lausa laenetesse,
Wilu woogude warjule .....
Juba mind wette wajund lasta,
Ilma süita uppund lasta
Warsti waja leietakse,
Kõwal käsul nõuetakse .....
Kuule: Healta helkinessa,
Ahtu kutse kaikunessa,
Wete põhjas põrkunessa,
Laente pinnal laksunessa,
Isa healel hõikunessa! .....
Ilus on Ahtussa elada
Wilu-woogudes walada:
Wete-ema hellitusel
Wete-näide naljatusel,
Wete-wäe wallatusel
Ahtu õuede warjula!
Alla-ilmas olla õnnel .....

Noormees kuulas hõngutõmbamata ja hoima liigutamata, sest ta märkas nüüd kord korralt, kuida asi lauljaga oli; ta arwas neiut oma silma eest igal pilgul kaduwat ja wette ruttawat, ja see täitis teda kartuse ja haledusega. Kuna aga neiu nagu laulu oli lõpetamas ja kiwi pealt ehtis üles tõusma, tahtis ka tema warjult wälja astuda, ometi paari sõnagagi küsida ja näha kas ja mill wiisil ta surelikku pealtmaa inimesega weel juttu teeks, ehk kas ta siis tõeste ennast wette tagasi minemast ei woiks peasta? Korraga aga kiljatses neiu, nii et waritsejal poisikesel weri taretama jäi, ja pistis suure kisaga salust wälja küla poole wälja peale ja sealt kaugelt kõwerdates järwele. Hulk mehi, kes mööda kallast ilma nägemata

ennast salu ja järwe wahele oliwad salaldanud, jooksiwad talle küll weel mitmelt poolt järele. Aga neiu läks nagu mõistataw wari kõige kangema tuule hoo kiirusel ümber meeste ria ja kadus enne silmapilku wee alla. Korraga helises järwest hooste hirnumine ja kostis inimeste healitsemine kõikide meeste kuuldes, kes kohkudes kaldalle seisatama jäiwad. — Kodu poole minnes rääkis neile poisikene laulust, mis ta neiu suust kuulnud, ja mehed tõutasiwad ühelsõnal, ei elu-ilmas enam sarnaste asjadega tegemist teha ega weeneiut tema endisest kodukohast hirmutada. — Seda lubamist aga polnud enam tarwis, sest peale seda ei näinud neiut enam kellegi silm.

Kala-püüdja.

Ühel Jaanipäewa hommikul läinud üks mees hõnge ehk unaga Mustale-järwele kalu püidma. Sõuab mees wenekesega kesk järwe peale, hõngitseb siin ja wõtab hulga kalu. Wiimaks saab ta ka weel ühe suure awi (haugi), kellel saba ots tömp nagu ära raiutud. Peale seda hõngitseb püidja weel tükikese aega, ei aga saa enam loomagi, ja hakab ära kodu poole minekusse. Ta aerab, ilma midagi muud mõtlemata, kui oma õnnelist kalasaaki. Juba on ta sedawiisi arwata tükikest aega sõudnud, aga ei rand lähenegi, ehk küll küna noolena waiksel weepinnal edasi liuugeb. Nüid aga kiirustab mees enam weel aerusid, sõuab hulga aega, kord korralt wahwamine tõmmates, aga ometi ei saa serwale ligemalle. Tugewamine teeb mees tööd, nii et higi tall wiimaks laenena ihule tõuseb ja juuksed peas tilgutawad, aga järwe kallas näitab lausa weel kaugemallegi eest ära minewat ja järw ise pitkemaks ja laiemaks. „Noh, mis ime see minuga nüid on?“ mõtleb sõudja hirmul tuksuwa südamega. Kõigest ihu hinge wäest lisab ta uueste aerudelle jõuudu, ja wenekene lennab kui ratsa hobusega üle sätendawa weepinna, mis peale warajane hommikune päike oma kiiresid kullaselt wälja puistab, — aga weel ikka kaugemalle jääb kodu-rand ja kaugemal ja kaugemal wirwendawad ümberkaudsed teisedki järwe kaldad. Ka päikene tümeneb ja sinise suitsuline, sogane õhk kattab selget taewast nagu ähwardawa waibaga. Sõudjal käib pea ümber ja jõuud rauugeb üle-aru sõudmisest; ilm aga läheb lausa pimedamaks, ehk küll päikene weel keskhommiku aega näitab. Ja wiimaks ei saa mees enam isegi õiget aru, kus ta õiete on ehk mis teha ehk kuhu minna. Muudkui hirm ei anna siiski asu seisatada, ta sõuab mis aga wähegi wõib, wene näitab ikka kord korralt rutemine edasi lendawat,

nagu hullu sõidul, aga ei rand lähene waid wajub ennem silmist enam ja enam wirwendawasse sinisesse udusse. Juba jõudis päikene otse kesk lõunasse. Ja nüid wiimaks tuli aga mehel korraga üks mõte pähä, mis teda nagu unest äratas. Ta istus tagasipidi lootsikusse, tõmbas mõlemate aerudega weel kord lootsikut edasi minema ja waatas ise ruttu läbi oma särgi-käikse weepinna peale. Nüid nägi ta selgeste, et wenekene puhas paigal seisis. Sellesama korraga kadus aga ka segane ilm, kadus järwe laius, ka tüme õhk, ja päikene paistis nii selgeste kui ta iial paista wõib. Ühtlasi selle muutusega aga wähänes ka mehe hirm, ja ta hakkas jälle wahwaste sõudma. Jälle lendas paat nähtawa kiirusega; aga kalda ligemalle ei saanud mees ometegi. Ta waatis jälle läbi käikse, ja nägi ennast jälle petetud, sest paat seisis. Uueste sõudis ta, uueste jõudis ta wihinal mööda weepinda edasi, aga kallas jäi ikka kaugelle. Korraga kuuleb ta järwes kõwa heale kaikumist, ta jäeb kuulama: Kõik wait. Muudkui pardid krääksuwad pilliroos ja kaldalt kostab sisaski laksutamine. Mees lööb sõuudes jälle aerud wette; aga uueste ja selgeste tõuseb järwest inimese heale kaikumine, nagu oleks midagi loome kutsutud. Ja sellepeale küsis selgeste üks heal järwe põhjas: „Kas kõik on kodus?“ Üks hele naesterahwa heal wastas: „Teised on kõik kodus, muudkui üht tõlksaba sikku on waja.“ Mees kuulas, uueste hirmudes, natuke aega; aga et kõik jälle waikseks jäi, hakkas ta jälle kõigest jõuust sõudma. Nüid aga nägi ta lausa, et ta paigastki ära ei saanud ja kõige päewa sellesama koha peal oli waewlenud. Mis lugu see ometi on, ja kui kaua mind täna siin kimbutakse, ja miks? kas tähtpäewa pärast?“ Weel katsus ta sõuda, ehk küll tänase otsata wintsumise peale jo wõim mehel puhas kadunud oli. Wene aga seisis nii kõwaste paigal, nagu oleks ta kõigilt poolt järwe pinnasse kinni kaswanud. Asjata püidmiste peale seisma jäies tuliwad mehele mitmesugused jutud meelde, mis ta wee- ja järwekimbatustest oli kuulnud kõneldawat, üht ja teist oli tall ka Mustast-järwest meeles. Ja wiimati mõtleb tema: „Ehk see ilma sabata awi ongi järwe wee-alusete rahwa tõlksaba sikk? Ja mikspärast hoitakse minu küna ikka weel kinni? Wõtan ja lasen õige selle awi järwe tagasi. On ta mehike küll jo hulga-aegse kuiwal olemise peale pool uimaseks jäenud, aga küna põhjas oli natukene wett ja ta elab weel täieste ja lööb lupsu.“ Seda rääkides wõttis mees awi ja laskis wette. Ja warsti kohe hüiab jälle üks naesterahwa heal järwe põhjas, käsi kokku laksutades: „Näe nüid, kuida wana tõlksaba sikk tuleb kodu poole, nõnda et tee tolmab!“ Siis jäi jälle kõik wait. — Nüid hakkas mees sõudma ja sai silmapilk kaldalle.

Lausa nähtud näkineiu.[1]

Ühel ilusall Jua'nipääwä hommogoll pääwikese tööse istimä meie õõtsilapsed Kuningwere järwe õtsal kingul ühe suure kiwi ümmber ja kõnelimä õõsiss (üüsiss) Juänitule põletamiss, kosa mittmad naljad ärä saed tehä ja ilud ärä saed nähä. Wiimäte aga wõtt soe pääwäterakese-paesse ja üüsine wäsimus kõiike üle wõemuss ja tegi hallil Unewanamehel ameti kerrgess. Minul aga üksi ei tullud unnd. Tõuusin sellepäräss üles ja rõnisin kõrrgema järwe kallda õttsa, Jua'nihommogo ilu nägema. Paks kasse õli muāl ja säräs hõbehelmil kõege põõsasse lehil ja rohiladwul; udu-pilwed tõuusid müüril järwess üles; wassa päeewä mäekallasse kõhal seiisi ilus uduwikerkaar nagu rõngas; taga järwe kuuseladwal kukk kägo; sisask laksutas külä-all tuamikell; kalad lupsutid järwel; partsid aeelid krääksul müüda pilliroogu ja luha ja pidid õma perekonndegä Ja'unipääwä ja'ssti.

Mina issin ühe suure kiwi õttsa ja ilutsin, ei tiā isegi kuui kawwa, seda ilusat hommogot. Kõik, mess silmäd nägid ja kõrwad kuulid, õli mulle nõnda armas, nagu õlesin tänal-hommgo esimäss kõrd sedä kõik nähnod ja kuulud. Wiimäte, kui jo märkä aega õlin issnud ja ilu-mõju jo natuke üle nakksi minemä, tuli mulle mõilde, et eelä õõsstu õlin unna- (hõnge) nõuud kuasa tuanud ja paju põõsa piitnud. Juuksin siis mäest alla ja läksin unnale.

Ühe weikese perwetüki jäärel järwe serwäl õli mull tutaw püidmise kõsst, ja sinna wisasin unna sisse. Toemetin, toemetin rua'sikese aega, aga ei nähnod maimugi. Ühe kõrraga aga tuli perwe jäär kihinäl kalu täis, ja wõtid nõnda ahaness unnda, et mull ime õli. Muedo sae mittmad kõrrad terwe hommogo järwe-jäärel ära wassti, ilma kümmet ehk kasste kalapojakess suamata. Aga tänäl-hommogo, kui ike wisasin unna wette: kala õtsal, jalle wette: jälle kala õtsal. Juba olin piäle wiitkümmet suurt kala wäljä tõmmanud, ja ütlin siis na' puul (pool) kogemata: „Kui seda-wiisi edesi kalu wäljä lopsin, ei tiä, kes näid siis kodu jõõdab win-nata? Nõnda kui selle mõtte ära õlin mõtelnud: ei luuma tullud enämb jõrwess wällja. Ja tõesel silmäpilgul ei õllud kua mitte üsste liigutajatki silmägä nähä. Ei tiä illma kohe kõssta näd selle sama puhuga nagu ära tõmmati ehk wajutati.

Tükikese aeega hõngitsin mina wiil, aga ei kedagi. Wiimäte tõssan silmad üles, waatan läbi udu kaūgemalle järwe piäle ja

[1]) Keeleuurijate soowimise peale panen ma järgmised jutud puhtas Kodawere keelemurdes üles. Arusamata kõnekäänude ja sõnade seletuseks waatku lugeja eemal seiswat Dr. Weske tähendusi Kodawere keelemurdest lehek. 62. Esimest juttu: „Lausa nähtud Näkineiu", annan kõigeenam sõna sõnalt ühe wanakese Jüri Kiili jutu järele, et Kodawere kõnekäänud wõimalikult igapäewases rahwa rääkimise wiisis oleksiwad.

näen: Üks imeline ilus, kõllasite juukstega naesserahwas issub, ei kuigikaugel minussi wede pinnal udu sidel, soeb juukstd; kullane kamm läägib täll käeel wastu päätwä paesset, ja ise tä jumissak laalta. Õlin mina jo õma wanemite ja tõesse inimesse käess ammu kuulud, et järwil ja meril sagedass piälegi Näkineiusid ja wedejumalid nästod, ilma et näd kellegi suurt kurrja õlesid tehnod; aga süda leii mull siiski kohklemä ja ei ma suanud peagaski esimäse mõttega ära. Warsi aga kasswi mull julgemiil jälle südäme ja hirm katti ära. Õlin jo kua seda ammu kuulud, et Kuningwere- ja Mussajärwel sagedagi Näkineiusid nästod; sellepäräss tasstsin tämäd nüid õege tähele panna. Wagasess jäen ma õma paikka seiismä, ilma hoiimagi liigutamata, ja wasstsin tämäd tüki aega. Ilus naesserahwas kenitab aga edesi wagasess üle kõha piäl, soeeb ike oma kuldse kammiga juukstd, paneb wahel pihuga wett piä piäle ja kõwib kõrralt õma laalu iält, nõnda et minul läbi südäme käib. Mina wahin ja wahin; unetan unna ja kalad ärä ja mõttlen: „Inngel üeeldasse küll inimese lapsiss kõegiss ilusam õlewa, aga ilusamat sedä ei wõi kua ükski inngel enämb õlla!" Wiimäte nakksi tä õige teräsess minu õttsa wa'sstma, ja juba mina mõttlin, et nakub minuga juttu tegemä ehk kedägi üttlemä; aga ei lausnud tä mussa egä wallget, ja mina kua ei tõsstnud suudki lassti tehä. Sedawiisi silmitsimä mõlemad wassakute hulga aega. Wiimati wõtin mina õmete südame rinndu, — „et ma hõiikan õge tämäd, egä ta mulle õmete sellepäräss ei tiä mess kurrja epp tii:" Ja õegasin: „Kuule neiukene!" — Ei tämä pannud tähelegi. Läks ruäsike wahet, ja mina õegasin jälle puul kõwa iälegä: „Näki-näiu!" Nõnda kui ma selle sõna nimetäsin, — oli tä kadunud nagu tina tuhhka. Muudkui wesi wirwendas siält kõhalt tükene aega, kuhu wetenaesterahwas ka'tti. Äkitselt aga kahisi luha, laenetas pilliruug ja puhk kõwa tuulehuug, ja minul läks tükiss aass kõik silme edel kirjuss. Wiimäte heräsin nagu unest üles, ja südägi walutas nagu ei tiä mess käess ära õles õllud kadunud. Nõnda wist wetenägu õli minul miäle pähä ära segänud, ja ei ma sua praegugi arwu, kas nägin sedä unel wai ilmsi. Mõnedki Ina'nipääwä hommogud piälesedä õlen ma unnal käänud ja järwe jäärel wiitnud, aga ei sedäsarnass õle enamb minu silmä josstonod."

Kui wanataat jutu oli lõpetanud, küsisis üks juuresoleja sõber: „Kas nägid wa jutuhammas sedä just ise, nagu meele (meile) praegu ette puhksid?"

Wanataat naeratas kawalala näljaka näuga ja ütles:

„Kas mina õma silmägä sedä nägin? Waäta mess kenä küsimine! Kui teie etä usu, mess õtse nägijä oma suugu kõneldasse,

siis one jutul jo puul (pool) tulu juuress ära, ja enn wõi ma isegi usskn, et just ise sedä nägin. Üks täd aga ike sedäwiisi pidi nägemä, kost ta muedu siis kõneldawass one suanud. Mina aga usun sedä, mess minu lell õlewa nähnod, ja lausa sedäsama, mess ma nüiid kõnelin Näkinäiuss, kaluss, unatamisess, käoss ja sisasskiss, just nõndasamate sõnasõnalt kõneli tämäd tuhandelle kõrrale meie lell. Kess nüid minu juttu ei taha usskn, sii ei usu wa'ss lellägi juttu. Aga meie lell ei petnud muesse-jutta kõnelde sugugi ja kõneli egä kõrd, nagu kunagi sii, kes ise nägi. Jubap sii siis ike tõsi piäb õlema. Nüidse põlwe rahwas ei juba tahagi enämb kedägi usku, mess wana jutte all kõneldasse, ja mõned riidlewäd suusisse, et wedejumalid ei õlewa õllagi, aga küsi wanult inimesilt, waäta mess näwäd üks sedä tõene tõiss kõnelda tiäwäd, ku'da Näki-näiud ja wedejumalad ennäss nähä annud ja mõndki kõrd inimesegä suuss suhu kõnelnud ja kõrrass üwä, kõrrass pahagi tehnud. Meie äi kõneli mitmad kõrrad tõdess ja tõdess: tämä lähnod ükskõrd Kuningwere järrwe supplemä ja tasstnud üle järwe nuka õjuda, ja kui täma jo üwä tüki muad wede piäl õllud, nähnod täma häkitselt natuke muäd enesess edemäll ühe ilusa tüdriku kiikmisel wede piäl isswa; täma lüänud esite pellgämä, mõtelnud aga kõhe warsi: „Kes nõnda ilus one, nagu sii siäl wede piäl issub, ega sii kurjass ei õle; ujub wanamiis serwä tagasi, wõtab künä ja tahab sinna sõuuda, kosa Näki naesserahwas wede pial issub; suab aga täma waewalt sülda kümme edesi minnud, kadub kõrraga Näkinäiu ära, muudkui üks parts õjub siäl kõhal, kosa wedenaesserahwas issi[1])." — —

— Ükskord issnud üks waenelaps seitsmetõisskümne aastane tüdrik Kaiu järwe kaldal Kiäpä jõe suu ligidel, itknud õma mulda lähnud emäd ja isäd taga ja haladanud armsille wanemille ja õmatsille tõisillma perrä, et tämäl perenaene ja peremiis kurjad. Häkitselt paneb tämäle üks käe õla piäle. Tämä püäräb silmäd ümber: Ilus kõllasse juuksitega ja sõstrakarrwa sillmegä wanakas naesserahwas, imelikul riidel, seesäb tämä kõrwal, hoiab wa'llgid kiwikid põllel ja ütleb lahkelt naaratell: „Ära itke! Alwa päewe perrä wõewad paremad tulla." Neie sõnadega laheb tämä õmass põllesš waesel lapsel rüpe wa'llgid kiwikid täis ja ütleb ise: „Mine kodo, pane niid kiwid õma riide kerssu aga kellelegi muule ärä ütle sest kedägi, mess tänäl minult kuuled ehk mess ma sulle õlen annud. Tuleb sulle aga hommel keski kõssja, wõid kõnelda ja näädatä, mess praegu minu põllesš saed". Waenelaps ära suaa esite kõhe sõnagi

[1]) See weeneiu, kes ennast siin pardiks muutis, wõib küll wist seesama olla keda Soomekeeles Sotkotariks ehk pardineitiks nimetakse. Kas aga kõik Eesti Näki-näiud, kes, nagu temagi, pilliroo ligidal weepeal istuwad ja kuldse kammiga oma juuksid suewad, wahel ka neid pletti panewad, üksjaseesama on, ei näita siin serahwa jutud selgeks tegewat.

suuss wällja, wiimäte aga naarata nagu pool tasstmata ja ütle: „Kõssja? Kes tuleb mulle kua kõssja!“ Küll näed! Usu mu õna! Ei ma õle senni põlweni pettnud.“ Waeene laps küsi: „Aga kes kost sa siis õled ja ku'da sa seda wõid tiätä, mess hommel tuleb ehk ei?“ „Kes ma õlen ja ku'da ma wõin tiäta, seda ei tõhi ma õtse praegu üeldä. Aga kost ma õlen? — Mina õlen siält, kosa päēw ja kuu ja tähed alt üles puale paessawad, ja mägide õtsad ja puie ladwad alla puale kaswawad. Siäl, kost mina õlen, ei õle kellelgi allwa elo, ei õle kurrje peremehi ei perenaiisi, ei palawat ega küllma, ei itke keski ei halada.“ „Aga kost sa siis nõnda häkitselt seie minu juurde tulid? küsib nüid jullgunud waenelaps teräwämält. Wõõras naene naarata ja ütle: „Mina tulin siält, kohe praeegu liän (lähan) ja nakub neie sõnadegä (a) järrwe minemä. Waenelaps suāb nüid sellgess arrwu ja kogemata tuleb täll sõna suhu: „Sina siis ike õledki wist Wede=ema!“ Ei suannd täll wiil sii sõna täiess suūss wälljagi üēldud: ja imeline wõõras õli kadunud. Tütärlaps aga õles sedä nägu unenäoss arwanud, sest ta piä ja mõtted jäed tükiss aass segämine; aga wallged wesikiwikud põllel tunnissid nägu ilmsiss, sest siin kõhal järwe jäärel neid ei õllud.

Waenelaps läks ruttu kodo ja pani õege naljapärast antud wallged kiwid kersso. Tõene päeew tuli üks rikas perepoeg ja kõsis selle tütarlapse õmale. Pruudil ei õle eeläss wede jääriss lugu enamb miildegi tullud, enne kui peig kodo nakksi minekulle, siis aga kõneli tä peiule ära, mess eela õli nähnod ja wei tämä õma kersole. Kui kerso kuās lassti tõssseti, õli kolmas jagu kersso hõberaha täiis. Peiig langsi õma armsalle kaala ümber ja ütel: „Raha one ike raha ja sest ei õllud mull muedugi puūduss, ja sinu rikkus ei tii minud rõõmsamass kui ma muedugi õlen. Aga kellele Wede=ema üwä tiib, sii one kõege parem ja puhstam inimene. Selle käēl ko'sob kõik ja liäb kõik edesi.“ Ja tõsip peiu sõna õligi. Pua'ril=elol nägid näwad põhjatu rikkuss. Aga ennisess waesess lapsess sae ümberkaādu siiski kõege helldem ja lahhkem perenaene, kes kõegile häda=lisile üwä tegi ja waesid lappsi kõege parema emänä hua'litsas. —

— Kaiu järwe (mõned ütlewad Emajõe) kaldalt raiis ükskõrd üks waene sulane miis üsste suurt leppä maha. Kõrraga aga karrgab kerwes õtsas ja kukub sügawälle wette. Miis katsub pitkä teibägä müūdä (mööda) wede põhõja, kuuleb puū õtsa wasta, et kerwes põhjal, wõtab ruttu riided seljäss ärä, kargab wede alla ja õtsib, aga ei suā kätte, laheb ennäss wiil mitmalle kõrrale põhõja, aga mess ei sii ei. Assub miis raske miälega jälle ära kalldalle, paneb ennäss riide, wahib wesisse sillmegä sinna kõssta järrwe, kohe kerwes põhõja oli langenud ja liäb siis kodo, peremehe käess tõiss kerwess tuuma. Peremiis, kes küll ilma rikas, aga esimäne ihnus ja tige,

ütleb: „Kui kerrwe järrwe la'skib, raiu wai käegä muudkui puu süld ölguösstuss ülewäl, pääwäpalkaā muedo et sua kärnäss krosfigi. Sulane liäb jälle tagasi, ötsib uudess, käib mitmalle kõrrale wede all. Aga ei üsstegi. Mess nüid ära tahad tehä! ohhkab miis ja issub kallda serrwä maha. „Nüid olen kerrwess ilma ja pääwä palgass ilma. Naene lapsed jääwäd hommel ilma iwätä!" Waewalt öli ta niid sõnad ära suanud üeldä; kuuleb kõrraga wett kohatawa ja wula'wa ja näeb üsste wana hallihabemega miiss kesk järwe poolt serwäle õjuwa. Kalldal issja lei esite kohhkoma. Wede wanamiis aga tõuusi wette püssti ja küssi sõbrana: „Mess sa muretsad, miis?" Miis kurt tämäle oma lugu, ja wanamiis wassas: „Tiän küll! Oota, ma õtsin su riissa üles. Tä lask ennast wede alla, tuli jälle silmäpilk tagasi piäle, näädäs wassk kerwess ja küssi: Kas sii one sinu kerwes? „Ei öle! wassas miis. Wedewanamiis käiis jälle põhjal, näädäs höbe kerwess ja küssi: „Kas sii." „Ei!" wassas jälle miis. Kolmatkörd käiis hallmiis wede all ja näädäs tagasi tulle kuld kerwess, küsidel: „No kas siis sii?" „Ei kua!" ütel miis. Neljändämäl kõrral tõi tä aga puuraiidja peris kerrwe, mess sii suure tenoga wassta wõtt. Ja nüid kinkk Wedejumal tämäle kua niid kuld, höbe ja wask kerrwed. Waeenemiis tegi oma tüü ära, ja kõneli õsstu kodol peremehele oma tänäss õnne. Ihnus mõtel: „Uota! Sina esid mõessa muedo kalliss assja wassta wõtta, kui wägise pakkmisegä. Mina aga liän katsun õma õnne paremass!" Tämä pani kolm kerwess wedeläss warre õttsa, läks järwe jäärde, rais esimäsegä mõne paagu: sii käis õtsass ära suurele kaugelle järrwe, tõene ja kolmas nõndasamate. Siis sammub miis ja tuss-kab ja kahetsab, kunni Wedejumal wiimäte tuleb, tämä ahassuss küsib, põhõjass kolm kuldkerwess wällja tuub, pääwa kätte üles tõssab ja küsib: „Niidep wist sinu õmad onegi?" „Jah, niidsamad one!" Kähwätab ahne miis suure üwä miälegä wassta ja aab kätt wõtma. Kõrraga kohiseb koledass wesi, wahu tükid kääwäd mehele wassu sillmi, aga sellesama silmäpilguga kadub wedejumal, waikeb wesi, ei laiinekesski liigu. Uutab (ootab) kohhkonud ahne miis wiil hulga aeega: ei kuhhki egä kahhki enäm koski. Silmäd häbi täis, südä walus, miil hirmul, ja kõegess kolmess kerrwess ilma, katsub tämä et aga siis minemä sudb, ja ei tõhi miis kõegel elo-aal enämb jallga järwe kalldalle wiädä. — —

Ükskõrd issnud ja mängnud lapsed Kuningwere järwe jäärel, wiimäte lähnod, ei tiä mess piäle, sõnelemä ja mõned nakunud kurija haukma. Kõrraga õeganud üks laps: Waatage. Üks põhjatu suur palk õjub järwess õigess meie puale! Lapsed püäräwäd silmäd wästu järrwe ja tuleb kua miärätu pitk, jäme ja jorgeline (muhkline ja kõwerik) pa'llk tasakeiisi õjudell ja jääeb õttsapäte õigess

lasse ette kallda wassta seiismä. Üks laps ütle: „Issuma kõik selle palgi piäle ja sõedama tämägä wede jäärtmüüdä parem ja supplema kui riidletä ja kurrja wannuta! Tõesed lapsed wõtid kua kõhe täma sõna ja asisid kõik kihinäll kahinall palgi piäle. Üks kõege wanem ja mõiistlikum kiild neid küll seda tegemäss, aga ei näd õma hulga saginaga kuuludki, mess tõene kõneli. Kui wiimate palgi kallda puulne puul lapsi täis õli suanud, nakksi pälk tasakeisi järwe piäle liikma, kõge wanemall lapsel, kes tõisi oli kiilnud, ei jäänud ruumi kohegi issu ja tämä ütel ruttu: „Täiis kõik Tirsu Türsu tipud. Aga kohe mina issun? Niki Näki Noki õttsa? Niipiä kui täll niid sõnad suuss wälja saed, ka'tti pallk kõrraga silmiss ja käess ja lapsed issid järwe serwäl madala wede sidel, üks ühess, tõene tõesess kinni hoete, ja siis ka'tsid et aga kodo saed. — —

Muesse aal sõitnud üks miis õma pojakesega õege nuare iää aal üle järwe. Õtse kesk järwe kõhal aga murrdus iää ja miis õma poja ja hobesegä lanngsid tükil alla. Kõhe iää all tuli nääle üks hall wanamiis pahase näuga wassta ja ütel mehele: „Sina tulid ise miälegä piält ilma seije, ja sellep seije kua jäedki, kas tahad ehk tasstmata. Ma annan sulle halli hobese ja kuld=jalassitegä sua'ani ja panen sinu egä sügise nuare iää all sõiitma ja mürinat tegema, et jälle mõni piält=ilma ödew kerrgel miälel mu maja= ja walla talwekatuss sisse ei sõtku, enne kui Taaratua't tä täätsä tallatawass one kõwinud. Poja aga ja hobese upitan- ma piäle illma tagasi, sellepäräst et näd sinu läbi süiitä ja tasstmata seie sattusid." Neie sõnadegä nopas wana Wede=hall hobese õhjad, pani pua'sikese rekke, ja sellesama kõrraga õlid niid iää piäl. Siis aga ütel hall pua'sikesele: „Õle isä päräss mureta, meie seltsil all wede one elu kullane ilus. Katsu aga nüiid kodo ja ära sa reess mesški assja kaäta!" Pua'sikene sae hirmu ja märjägä aga waewalt wedejumala sõnuss arrwu, and aga hobeselle kõmu ja pool roidunud ja unine jõuus tä tükikese aä piäle kodo. Kaks suurt iää tükki õlid järwess rekke jäänod, niid wisas täma ukse ette maha. Aga et nad wastu kiwi kukkmisel ka'ttki ei lähnod, waatas pua'sikene neid teräsemäss ja nägi nüid et näd mitte iää, waid sellge hõbe õlid. Sest sae täma rikkass mehess ja elli õnnelikult. Ega uässa aga, kui nuur iää jõrkksi, käis tä kurwil mõ'ttil müüdä järwe jäärt, et õma armassett isäd wiil nähä. Aga ei kunagi õllud tämal sedä õnne, ehk küll wahel täll kõhe jallge edel iä põrkksi ja pauksi, nagu õles kua isägi poja igätsämiss ära nähnod, aga õmass tüüss ja toemetusess siiski mitte ennäss ilma piäle ilmutata suanud. Nõnda läksid mõned kümned uässad ja miis sae jo wanass ja hallikesess. Siis läks tä jälle ükskõrd, nagu ike, nuare iää aal järwe jäärde, samm

kurwalt siñna ja seije ja mõte ike õma isädä taga. Wiimäte lüüb täll miil nõnda walusass ja igätsemä, et hallikene kaks kätt südäme wassta piäb suruma. Tä issub järwe jõesuu kõrwale kiwi õttsa, ja silmiss wiärewäd täll pisäräd laiinel müüdä pa'llgid maha. Kõrraga näeb tämä, sillmi üles lüäde, jõesuul suure hõbedass wäräwe kuldse warrwegä (warwadega). Täma tõõseb isselt, assub wärawa ette, lükkäb wähäkese: wäräw liäb kerrgess lassti. Wanakene mõttleb rua'sike, ja assub siis edesi. Siin saē tä pimekä rauudse tanuwi sisse, ja seda müüdä edesi miñnel näeb tä jälle niisamasuguse, aga palju suurema wäräwe. Selle edel aga seesäb üks päkäpikune mehike, suur kiwine kübär piäl, raūdrīlded seljäl, wassk wüü wüül ja sülla laiune wassk kerwes käēl. „Sina wist õtsid õma isäd nähä?" küssi tämä lahhkess wanakeselt. Jah, kullane miisi, ja kass sa ei wõisi minule tämäd näädätä ehk kokko lasska suada. Minu elo liäb muedo wanapäeewe wassta kõrd korralt ilma piäl igäwämäss!" „Sedä ma küll ei wõi egä tõhi lubada!", ütel weike mehike. Piälegi one tämä praegu õmal ametill ja sõedab — eks sa kuule! — hallihobese rakkel ja kuldsel sua'nil müüda meie hõrrna hõbedass kattuss, et seda piält-ilmalisse uul'mata tallamise edess oeta. Aga et sa kõrra meele külalisess õled josstonud ja tulla jullgenud, wõin ma sulle meie wede-ilma elumajasid ja asupaiike näädätä. Meie rahwas, pere ja perepidäjäd, one kõik kodoss praegu ära ja sellepäräss wõema kõik kojad ekksitämätä läbi käädä. Sedä üelde puudutas tämä sõrmega wärätt, sii läks la'ssti ja wanakene ja tämä wedäjä a'ssid sillmämätä suurde ja uhke klua's huūne, kosa nuuri ja wanu, mehi ja naiisi ja lappsi hulgana edel õli, üks siäl, tõene tiäl, mõned käädel ja toemetell, mõned jälle mittmakeisi kool kõneldell ja naljatell, ilma aga et kesski sisssetulijite piäle sillmä õles lüänud, neid tähelegi pannud ehk sõnakess nääle laūsnud. Päkapiku miis ja tämä wõõras, kui sii natukene õli seesätänud, sammusid suurt suaa'li müñda edesi. Kõik majariissad õlid sellgess kullass ja hõbedass ja põrmand pussstass wasess, ja midä kaūgemalle näd läksid, seda uhhkemass hillgas ja säräs nääle igält puult huane wassta, ilma et täll aga õttsa ehk lõpetuss õles tulludki. Wiimäte suuw wanakene ümber kiänta. Kõhe täitt päkäpikumiis tämä ta'sstmiss, mess juurel ütel: „Üwä", et sa sellepiäle õiigel aāl mõ'ttlid, sest siit rua'sikene muād tagamalle õles tullud nõnda sellge ja säraw ja kirrgaw kuld, et piältmua inimese silmäd ärä ei jõõdagi kannatata. Ja siin eläb meie wägew ja üwä piäämiis õma hellde emändägä, ja näie ümber tõesed meie tugewad ja ilusad." Sina ütled, et teiil pere ja perepidäjäd kõik kodoss ärä õlewa, aga kess siis niid inimesed one, kes siin ligemäll wärätt, wanad juttu westäwad, naljatäwad, ja lapsed jälle kulla ja hõbeda ja kõegesuguse ilu assjegä

õma mängo pidäwäd? Kas niid siis teie pere ei õle?" „Puul pu'alite one küll; aga ei õle siiski, ütel Päkäpikune miis küsijälle wassta. Niid one, — kui ma'nd sulle tõhin üeeldä? — Niid one piält=ilma inimesed, kes meie kodo one korrjonud üks sii kõrd tõene tõene kõrd. Neiil one aga elu siin üwa; õma wanaillma tagasi ei õle neiss kesski wiil tasstnud, ja ei näid lastagi kua. Sest kes meie kodo huuneie kõrra kalldub, sii seie kua piäb jäeemä!" „Kas mina kua?!" küssi wanakene kohkodell, ehk tä küll isegi ei tiädnud, mess täll siinse elu pualess kartta õli. „Noh, kas sinul siis meie kodo wassta nõnda miil wõõras one? Aga ära sa pellgä, ja õle mureta. Tänäl sa wõid minnä kui tahad, ja jääda kui tahad. Mina tõin su wabalt sisse ja wiin wabalt wälljä. Aga siin one esimäne ja wiimäne kõrd et siit kesski sureline piäle illma tagasi liäb." „Kass siis mina õma isäd enämb iiälgi nähä ei sua! küssi wanamiis, ja kaks pisäräd tõusid tälle jälle silmi. „Ei-muedo millalgi, kui tule nädaläd kollm hiljamine seie, kui iä one wananud siis one su isa õma toemetusi sellel uaassal lõpetanud ja pidäb rõõmsid päewi meie hulgal siin, kuni jälle uässa ümber lähäb ja tämal uudess ligemälle kuud aega toemetuss tuleb." „Aga kas siis tämä igäwäss sedä tüüd piäb tegemä ja sellegä egä uaassa õma õnnetuss mäletämä? küssi wanamiis nukralt. Päkäpikulane aga wassas: „Senni tä seda toemetuss täädab, kunni jälle mõni kerrge miilne piält ilmass josstob meie koja katuss rikkma ja ise läbi alla langema. Siis one ennine nuareiä sõiitja sest asjass ärä ja uus wõtab tegemise õma kätte."

Nõndawiisi küsidell ja wassatell olid wanakene ja täma suät= ja wäräwe ette suanud. Siin waätid minejäd nagu küsimisel mõlemad ühe kõrraga tõene tõese õttsa ja Päkapikune naaratas sõbrute, annd wanakese kätte kaks wa'ssk pulkka ja ütel: „Kui sa kunagi seie wäräwe ette tuled ja minud ei ole siin, waid mõni tõene, kellele sa tunnmata õled, siis helissä neid pullke wassaku'te, küll ma siis tulen ja sinu tasstmisi täädän, kui asi nõnda one, et ma wõin." Sellegä lassk tä õma wõõra esite suuress wäräwess wällja, suät tämä kua rauudtanuwiss läbi weikesemä wäräwe juurde, awas siis selle, ja wanamiis seisi jälle jõe suu kõrwal järwe jäärel, nagu pilwiss kukunud, tuldud wäräw oli silmiss kadu= nud, aga wassk pulgad tunnissid asja tõsiduss; niid piss wanakene ihu põwwe ja läks mõtetel ja pool uemaselt kodo. Siin aga ei saanud tämä südä enämb kosski rahu egä tunnud miis messki asjass rõõmu, kolm nädäläd käis tä egä pääwi jõe suule ja issi siin nagu unenäul kiwi otsal kunni wiimäte nagu mua alla katti ja ei enämb kodo tagasi tullud.

Jakob Kõrw.

Kodawere murre.	Tallinna keeli.
en tule	(mina) ei tule
et tule	(sina) ei tule
ei tule	(tema) ei tule
emä tule	(meie) ei tule
etä tule	(teie) ei tule
ewäd tule	(nemad) ei tule
esin tule	(mina) ei tulnud
esid tule	(sina) ei tulnud
es tule	(tema) ei tulnud
	Tartu m. es tule
esimä tule	(meie) ei tulnud
esitä tule	(teie) ei tulnud
esid tule	(nemad) ei tulnud.
esiwäd	

Olgu seekord üksnes nõnda palju sellest õhtu poolse Soome sugu keelte uurimise kohta tähtsast murdest nimetud. Kaunis täielise materiali olen juba mõne aasta eest härra J. Kõrwi käest ja Kodaweres rahwa suust üles kirjutanud, aga mõnesugused takistused on mind keelanud seda awaldamast. Wäga kiidu wäärt on niisugused murrete proowid, nagu J. Kõrw neid praeguses aastaraamatus osawal wiisil annud.

Dr. M. Weske.

3. Tallinna keele inessiwi lõpu „s" asemel on Kodawere murdes „l", näit. „järwel", Tl. k. „järwes"; „külal", Tl. k. „külas"; Tl. k. „otsas", Kd. m. „õtsal".

4. Kodawere murdes on endine „d" kahe wokaali wahel alles, näit. genit. „wede" (sees), Soome keeli „weden", Tl. k. „wee". Tartu murrete „sides" ja „siden", Tallinna „sees", on Kodawere murdes „sidel" — endine „d" on alal hoitud ja „s" on „l", sest „sees" on inessiwi muude ehk kaasus.

5. Tallinna keele „on" räägitakse Kodawere keeles ja kaa Wiru ranna kohtades „one". **Lesst one wede sidel** tähendab siis **lehht on wee sees.**

6. Kudas Tallinna keele „**ie, iee, uo, uoo, üö, üöö**" Kodawere murdes räägitakse, sellest leiab lugeja teada andmist minu „Healte õpetuses" § 11, 4. Kolmandama järgu e-healt on J. Kõrw **ii**:ga **ee** asemel kolmandama järgu o-healt **uu**-ga **oo** asemel, kolmandama järgu ö-healt **üü**-ga **öö** asemel kirjutanud. Et need healed niisama lähedad e-, o-, ö-healele on kui i-, u-; ü-healele, nagu siit saadik õpetud, siis on J. Kõrwil õigust küllalt nõnda kirjutada, kui ta seda teinud. Kui aga nende healte peale sügawamalt waatame, ja seda wõrdlemisi teeme, siis näitab natukene õigem Tartu keeles nende healte kolmandamat pitkust J. Kõrwi kirjutamise wiisil kirjutada, näit. „miil" „meel" asemel, „tuuma" „tooma" asemel.

7. Kodawere murde diftongide wälja rääkimise poolest waata minu „Healte õpetuse" § 16 ja selle aasta reisi aruanne. Seal seisab, et diftongid esimeses järgus teise järgu wokaalideks ehk teisteks diftongideks ennast muutnud, näituseks seenä (peal), laada (juures) ja mitte seina (peal), lauda juures. Sellepärast on ka Kodawere murdes (mina) „jõõdan" (jõuan) endise *jõudan asemel, Soome keeles „joudan", ja laada (peal) endise sõnawormi *lauda asemel, Tall. keeles laua (peal), Soome keeles laudan, Eesti nomin. lauud, Soome nom. lauta. Kodawere murdes on ka siin endine **d** paiguti alale jäänud.

8. Waata ka minu „Healte õpetuse" § 51. Seal seletus, et „põhhja" asemel Kodawere murdes „põhõja" räägitakse.

9. Aja sõna lõpud -ma, -te on Kodawere murdes -ma (mä), ta (tä); näit. „tulema", tuleme, „süämä", sööme (süöme), „tuleta", tulete „sütätä", sööte (süöte).

10. Eitamise sõna **ei** on Kodawere keeles wana järje peale seisma jäänud, muud kui selle murde iseloomu järele muudetud.

Kodawere murre.	Tallinna keeli.
en tule	(mina) ei tule
et tule	(sina) ei tule
ei tule	(tema) ei tule
emä tule	(meie) ei tule
etä tule	(teie) ei tule
ewäd tule	(nemad) ei tule
esin tule	(mina) ei tulnud
esid tule	(sina) ei tulnud
es tule	(tema) ei tulnud
	Tartu m. es tule
esimä tule	(meie) ei tulnud
esitä tule	(teie) ei tulnud
esid tule	(nemad) ei tulnud.
esiwäd	

Olgu seekord üksnes nõnda palju sellest õhtu poolse Soome sugu keelte uurimise kohta tähtsast murdest nimetud. Kaunis täielise materiali olen juba mõne aasta eest härra J. Kõrwi käest ja Kodaweres rahwa suust üles kirjutanud, aga mõnesugused takistused on mind keelanud seda awaldamast. Wäga kiidu wäärt on niisugused murrete proowid, nagu J. Kõrw neid praeguses aastaraamatus osawal wiisil annud.

Dr. M. Weske.

VIII.

Hea nõuu laste wanematele, kes oma lapsi linnakooli tahawad panna.

(Tarwilne manitsus ja sellepärast tõistkorda trükitud.)

Rõõmuga näeme, et praegu õige paljugi Eesti wanemaid nii kaugele on jõudnud, et nemad oma lapsi enam koolitada wõiwad ja tahawad, kui wanast wõimalik oli. See annab meile kahest kaunist asjast tunnistust; esiteks sest, et Eestlased parema aegade abiga hästi jõukamaks on läinud, tõiseks sest, et enam ja enam arwu saadakse, mis õppimine maksab.

Paraneb ja tõuseb ükski meie wälimine elu, meie maja ja põllu pidamine, meie karja kaswatamine ja kauba ajamine, aga täielisema õpetamise ja waimu harimise eest ei kanta hoolt, siis on see poolik edenemine ja iga poolik asi on ka ikka puuduline asi. Seda tunneb jo hulk majamehi wäga häste ära ja nemad püüawad siis, nii palju kui jõud kannab, oma lastele paremat õpetust anda, kui neil enestel saada wõimalik oli.

Mitmed wanemad saadawad omad lapsed linna Saksa kooli ja meie ei tohi seda sugugi laita. Kül oleks niihäste laste õppimine kui ka koolmeistrite õpetamine palju kergem ja kõigiti mõnusam, kui meil enestel juba ka suuremaid koolisid oleks, kus lapsi nende oma emakeeli õpetatakse, aga neid koolisid meil weel ei ole ja nii kaua kui meil kõrgemaid Eesti koolisid ei ole, ei wõi asi tõisiti olla, et wanemad, kes oma lapsi kaugemale koolitada tahawad, kui küla ja kihelkonna koolid wiiwad, neid linna Saksa kooli panewad.

Aga lapsi linna pannes tuleb mitu asja tähele panna, mis wanemad sagedaste tähele panemata jätawad, ja see on neile ja nende lastele wiimati kahjuline. Kolm asja iseäranis tahame meie siin laste wanematele ette panna ja kohe lühikest seletust teha.

Esiteks

toowad isad sagedaste liig hilja omad pojad linna.

Wiistõistkümnes eluaasta on läbistikku arwata see wanadus, mil noored Eesti poisid linna tulewad. Mõned on kül nooremad, aga selle eest on jälle mitu ka häste wanemad. Aga elementaar-kooli peaksiwad lapsed umbes arwata kümnemas aastas astuma, kreiskooli ja gümnasiumi kahestõistkümnemas aastas. Mis sest ajast üle läheb, läheb ka kõigest arwust üle ja mõnusale edasisaamisele on kahju karta.

Kahju, mis hiljemast, iseäranis liig hiljast kooli hakatusest tuleb, on mitmesugune.

Esiteks ei sünni pois enam häste tõiste hulka, sest tõised on palju nooremad. Noorte laste õpetamine seatakse nende nooruse järele isewiisi korda ja antakse lastele ka õpetuse poolest esiotsa mõni aeg piima. See piim ehk tõisiti ütelda, see iseäraline õpetamise wiis ei sünni enam poisile, kes tõistest palju wanem, mõnikord jo noor mees, kellel habe suhu hakkab tulema. Wanemat poissi peaks koguni tõisiti õpetama. Tema arwust näitab lapselik algusõpetus nagu mõni tühi mäng ja tõsine meel ja õppimise himu kaub. Ta eksib oma mõtetega muu asjade pääle ja eksitee wiib igakord senna, kuhu tarwis ei ole. Koolis peab selle läbi tähelepanemine kahju kannatama, korteris kodune õppimine ja korrapäraline ettewalmistamine kooli tundidele. Wanem meel ja tugewam waim nõuawad kõwemat ja kangemat toitu. Pois otsib siis, mis sugugi ime ei ole, oma pääd tõist tööd ja armsamat ajawiidet. Need oma otsitud asjad on, nõnda kui wanemad inimesed wäga häste teawad, sagedaste koerastikkude karwalised, ehk, on pois kelmiloomust puhas ja püüab ise õppida, siis ommetigi niisugused, mis teda mitte korrapärast ja jõudsaste edasi ei wii. Temal puudub tarwiline juhatamine.

Et asi nii on ja wanad poisid pisukeste laste sekka enam ei sünni, siis neid ka sinna hää meelega wasta ei wõeta. Arwamata jäägu weel see, et kui mõni pois wanaduse poolest tõistest nii kaugel seisab, et ta pea nende isa wõiks olla, see mitukord nääklemist sünnitab, mis poisile kooli ja kooliwendi mitte armsamaks ei tee.

Tõiseks teeb wana pois, kui tema ka häda pärast nooremate sekka ära mahutakse, koolmeistrile õpetamise hää jao raskemaks ja eksitab nooremate edenemist. Mida enam poisid ühesugused, seda kergem on koolmeistril töö ja seda rutemine saawad lapsed edasi.

Aga on õppijad ühes ja sessamas klassis wäga mitmesugused, siis peab koolmeister üht jagu isewiisi ja tõist jagu jälle tõist wiisi õpetama ja juhatama ja ühest ainsast klassist saab mitu klasikest, keda kõiki ühe korraga õpetama ja juhatama peab. Meie wõime kergeste ära mõista, mis niisugusest tööst wälja tuleb. Tuttaw on jo igal mehel, et kui mitu asja ühe korraga kätte wõtame, ühtki täieste ei jõua teha. Õpetamine niisuguses segaklassis, kus mitu klassikest korraga sees, ei wõi ialgi täieline olla.

Sedawiisi tuleme jälle ja tõiselt poolt ka selle otsusele, et liig wanu lapsi noorte sekka hää meelega wasta ei wõi wõtta. Koolmeistril peab suurema hulga laste tulu ehk kahju silmade ees olema. Et suurem jagu nooremad on, käiwad uusi lapsi wasta wõttes nooremad ees, wanemad peawad igakord taganema ja kahju kandma.

Seletuse lühikene summa on, et kui isad liig hilja omad pojad linna toowad, neil kooli sissesaamine palju raskem on.

Üteldakse sagedaste: „Mida wanem pois, seda mõistlikumalt saab ta õppima. Pole kahju midagi, waid parem päälegi, kui wanemalt kooli saab.“ Wõib mõnikord ka nii olla, wastame meie, aga üleüldse ei ole see õige. Mis õpib pois, kui õpetamine enam tema kohta sugugi ei sünni? Pääle selle, on pois kaua õpetamata olnud, siis on põld, kuhu koolmeister külwama peab, sagedaste ja loomulikult jo kaleks ja kõwaks läinud, ta ei wõta külwaja seemet enam kergeste wasta. Peab õpetus täieline ja jäädaw olema, siis peab jo wara last iseäralisel mõistlikul wiisil harjutatama, tema waimu äratatama ja mõtteid seletatama. Jääb põhi õigel ajal ja õigel wiisil panemata, siis on pärast kõik pääle ehitamine raske ja puuduline töö.

Suurekooli õppijate kohta ehk weel sünnib see, mis ülemal meile wasta üteldi, alama koolide, iseäranis elementaar-koolide kohta mitte sugugi ja meie peame wäga soowima, et wanemad omad lapsed waremine alguskoolidesse wiiwad, kui see senni enamiste sündinud. —

Aga, ütlewad mõned wanemad wasta, see on jälle kartlik asi, lapsi liig wara isa ja ema juurest ära wõõraste kätte anda, nimelt linna, kus nii kergeste kelmiks wõib saada. See ütlemine juhatab meid iseenesest ühe tõise asja pääle, mis lapsi linna wiies iseäranis terawaste tähele tuleb panna, aga senni wanemate poolt nii tähele ei ole pandud, kui soowima peame.

Tõiseks

ei otsi isad oma poegadele mitte igakord hääd ja korrapäralist korterit.

Hää korter on niisama palju wäärt kui hää kool, mõne lapse kohta, keda wahest iseäranis waja walwada ehk juhatada, weel palju enam. Hää korter peab lapsele elu poolest hääd eeskuju andma, lapse kodust õppimist juhatada mõistma, kui tarwis, ja wõõrast keelt, mis koolis õpetamise keel on, selgeste ja õigeste kõnelema.

Meie kõik teame, mis hää ja auus eeskuju maksab. Üks õige eeskuju mõjub enam kui tosin õpetusi. Õpetus on helisew hääl, mis kergeste ühest kõrwast sisse ja weel kergemine tõisest wälja läheb, aga eeskuju on kallis peegel ja pilt, mis alati silmade ees seisab. Mis laps silmadega näeb, see temale kõige kergemine külge hakkab ja kõige kindlamine omaks jääb. Häid ja haritud inimesi ja auſaid, laitmata elukombid peab laps korteris leidma ja nägema, kui temal mitte üksi pää, waid ka süda ja elukombed haritud peawad saama, ja seda soowib ommeti iga õige wanem.

Kül waadatakse ka koolis selle pääle ja seatakse laste õpetamine selle järele, et laste südame põldu ohakad ja umbrohi ei asu. Kui neid tigedaid taimi leitakse, katsutakse neid wälja kitkuda ja istutatakse hääd taimed asemele. Iga õige kool kannab selle kitkumise ja istutamise eest niisamati hoolt, kui mitmesuguse tarkuse ja teaduste õpetamise eest. Ta püüab seda sõnadega ja eeskujuga teha. Aga siiski on asjad pea igas koolis enamiste ikka nõnda, et teaduste õpetamine, mõistuse ja mõtlemise harimine, üleüldse lapse pää, kooli tundides kõige ees seisab ja tema kohta iseäranis koolmeistri töö käib. See ei wõi ka tõisiti olla. Lapsed peawad koolis laua taga wagusi istuma ja kuulma, mis koolmeister seletab, kostawad tema küsimuste pääle ehk teewad mõnda iseäralist kätte antud kirjatööd. Lapsel on siin liig wähe ruumi ja aega, igapidi oma elu awaldada. Mitmesugused teud ja tallitused, mis muidu inimese elus wäga tähtsad ja mis nooruse põlwes terawat tähele panemist, juhatamist ja õiendamist nõuawad, jääwad koolis pea tundmata. Jääb asi koolile nägemata ja tundmata, siis ei wõi tema ka asja parandamiseks ja puhastamiseks midagi teha.

Korteris on sellepoolest lugu hää jau tõisiti. Laps puudub igapidi silma. Korteri rahwas näeb pea seda pea tõist asja; ta ta näeb kudas pois oma kooli tööd teeb, kudas ta puhkust ja puh-

tust peab, meelt lahutab, mängib, teistega seltsib, inimeste ja elajatega ümberkäib, lühidelt ütelda, ta näeb alati ja igapidi, kudas ja mis laps teeb ja tallitab. On mõni töö ja tegu, mõni kombe ja wiis paha ja parandamise wäärt, siis wõib ja peab korteri rahwas puudust parandama, eksijat õige tee pääle juhatama ja temale hääd õpetust andma. Aga sõnad, nõnda kui jo tähendasime, ei mõju ega maksa üksi midagi, kui korteri rahwa tend teisiti käiwad. Elu korteris peab õpetusega ühte käima ja lapsele igapidi eesmärgiks olema.

On korter niisugune, siis wõiwad wanemad ka julgeste ja kartuseta oma lapse kodunt ära wõõraste majasse anda. On korteri papa ja mamma hääd isa ja ema asemikud, siis on see mõnikord lapsele weel parem, kui et ta isa majas üles kaswaks. Hellitamise häda ja nõrkust kaswatajate poolt on wõõraste juures wähem karta. Mõnikord on jälle omal isal ammeti tallituste ja maja tööde pärast aeg liig kasin, täielisemat hoolt laste kaswatamise eest kanda ja ema ei ole mõnikord enam siin ilmas. On lugu nii ehk selle sarnane, siis on wõõras maja mõnusam kaswatamise koht, kui ta aga auus ja mõistlik maja. On wõõrad inimesed õiged kaswatajad, küll nemad siis ka selle eest muretseda püüawad, et laps oma wanemaid lapselikult meeles peab, ja iga õige wanem mõistab ise weel paremine nõnda olla ja õpetada, et laps wanemaid wõõrastelema ja kätkiikohta unustama ei hakka.

Soowime siis, et kui Eesti wanemad maalt oma lapsi linna toowad, nemad enne korteri poolest hästi järele kuulawad ja mitte iga majasse sisse ei astu, keda peremees ise ehk mõni tundmata teine, ma ei tea, kuda ära, kiidab ja auustab. Oma kiitus haiseb, ütleb wana sõna, aga meie oleme tähele pannud, et laste wanematele sagedaste see hais sugugi ninasse ei käi ja nemad liig kermeste ja kergeste linna libedat keelt usuwad. „Mul on Saksakeel suus — Wenekeel selge kui wesi — ma tallitan alati suurte meestega — elan sääl ja sääl suures paigas — kool ja koolmeistrid on mul tuttawad kui wiis sõrme — poeg käib praegu kreiskoolis, ja ma ütlen sulle, koolmeistrid ei mõista midagi enam temale õpetada, nii tark on tema. Paremat korterit sa, armas küla sõber, kuski ei leia.“ Nii ehk sellesarnast wiisi kõlawad kutsujad hääled wanemale, kes küla poolt pojaga linna sõidab sagedaste wasta, enne kui mees weel häste ragatkast läbi ja linna uulitsale saanud, ja mõni mees läheb ka otsekohe õnge otsa. Aga et niisugused oma kiidetud ja pasunasse puhutud korterid enamiste kõige sandimad ja laitmise wäärt on, peab terawam tähelepanemine pea alati tunnistama. Neist mingu armas küla sõber ajawiitmata mööda, kuulagu linnas mõistlikku inimeste käest järele ja lasku

muil kiita, kuhu kõige mõnusam poega korterisse panna, kui wahest mees jo maal ehk muidu korteri piletit pihusse ei ole muretsenud.

Et hää korter mõningi kord ka hääd hinda maksab, on tõsi. Aga ega see ime ei tohi olla. Iga kaunis asi on kallis ja neid on wäga wähe, kes puhtast armust waewa ja kulu enese pääle wõiwad wõtta. Wanem, kui temal ialgi wõimalik, ärgu pangu kulu kandmist raskeks, weel wähem tohib temal raha armsam kui oma laps olla. Kallis õpetus ja kaunis kaswatamine on kõige parem pärandus, mis wanemad lastele järele wõiwad jätta. Raha sulab kui waha, ja kuld on, ütleb tuttaw sõna, iseenesest muld. Kui laste kaswatamine ja koolitamine hooletusse jäeti, siis jätawad wanemad neile raha ja wara asjata omanduseks; mõlemad wõiwad kui tina tuhka kaduda ja mitu korda ei ole isa haua pääle weel häste heina kaswanud, siis on raha ja rikkus lastel läinud. Ei! On kellelgi nõuu ja naudi, siis ärgu olgu tema kukru suu kitsas, kui laste õpetamise ja kaswatamise eest kulu tuleb kanda. See kulu saab wiimati enam kaswu kandma, enam intressisid andma, kui ükski rendi täht anda wõib.

On isal poeg esiotsa mõne tundmise ja õppimise tüki poolest nõrk, muretsetagu õigel ajal, se on: jo isialgu selle eest, et temale korteris kõrwalt õpetust antakse, kunni pois töistele järgi jõuab. Jääb see õigel ajal tegemata, siis jääb õppija pea kõigeks kooliajaks ses tükis lonkajaks, sest puudub kindel põhi, siis on kõik pääleõppimine wankuw ja tükiline töö. Kui korteris osawat tagaaitajat ei ole, siis palgatagu ennemine iseäraline tundide andja mõneks ajaks, kui et poisi puuduse parandamine hooletusse jäetakse. Sagedaste wõiwad wanemad koolipoisid seda tööd õige häste teha ja isal ei tule selle eest suurt maksta. Aga niisugust poissi walides ärgu arwatagu igakord omaste hääks kiitmist täieliseks tunnistuseks, waid küsitagu koolmeistri käest nõuu. Omaksed teawad mõnikord kooli ja õpetamise asjust wäga wähe ja mõned on nii lühikese aruga, et ma noort sugulast pooleks prohwessuriks peawad, kellel koolis midagi enam õppida ei ole. Koolmeistrid, kes õpetamise asju ja poiste loomu selle poolest kõige paremine tunnewad, saawad ka kõige paremat nõuu tagaaitamise poolest andma.

Iseäranis tuleb isal ka selle pääle waadata, mis keelt ja kudas teda korteris kõneldakse, kuhu pois pannakse. Suurem jagu Eesti lapsi tuleb wäga puudulise Saksakeele tundmisega maalt linna ja see ei wõi ka töisiti olla. Aga et koolis kõik seletamine Saksakeeli sünnib ja sellepärrast lapsel arwusaamine esiotsa wäga raske on, siis tuleb soowida, et ka korteris temaga Saksakeelt räägitakse ja laps sagedaste Saksakeelt kuleb. Selle läbi hakkab pois rutemine keelest arwu saama ja rutemine ka ise wõõrast keelt kõnelema.

Aga Saksakeel korteris olgu õige ja selge, siis üksi wõib poisile sest tulu tulla. On ta puudaline ja täis wigu siis tuleb õppijale sest enam kahju kui kaswu. Laps harjub üsna wõõriti kõnelema ja need wead on üliraskeb pärast ära parandada. Koolmeistril koolis on palju kergem koguni õppimata poisile õiget keelt õpetada ja tema omaks teha, kui wigu wälja kitkuda ja puudulist keelt parandada. Meie oleme noorimehi tunnud ja tunneme weelgi, kes muidu wäga hääste õppinud, aga kodu kuuldud Saksakeel oli wäga kõwer ja kõweruseb on meestele osast nii kindlaste külge kaswanud, et nad neist sugugi lahti ei saagi. Teisipidi jälle teame ka mehi, kes kodu Saksakeelt ei kuulnudgi, waid oma keele enamiste koolis õppisiwad, kui ka pitkema aja ja suurema raskusega; nad kõnelewad palju õigemine. Sellepärast peame ütlema: Korteris kõneldagu õiget ja selget Saksakeelt. On tema puuduline ja täis wigu, siis on see lapsele palju parem, kui ta korteris Saksakeelt sugugi ei kuule, waid üksi oma armast Eesti emakeelt. Selge Eestikeele korter on sada=kord parem kui sandi Saksakeele kuulmine. Et Saksakeelt meie linnades wäga palju puudulikult kõneldakse, palju enam kui suurem hulk arwab, siis peame lapse wanemaid wäga paluma, selle poolest enam ette waadata ja oma lapsi ennemine ausa Umb=Eestlase ma=jasse anda, kui rikutud Saksakeele rääkijate kätte.

Kolmandaks

käiwad isad laste ettewalmistamise poolest mõnikord kahjulist eksiteed, enne kui lapsed linna wiiakse.

Hää kihelkonna kool, kus ka Saksa ja Wene keelt õpetatakse, on ettewalmistamiseks maal wanematele kõige odawam ja lastele kõige mõnusam. Sääl õpetatakse emakeeli ja sest õpetusest saab laps kõige paremine ja rutemine arwu; selle läbi saab ruttu ja kergeste kaunis põhi igale õpetusele pandud. Pangu aga wanemad õige wara omad lapsed neisse koolidesse ja harjutatagu neid sääl iseäralistes tundides ka Saksakeelt kõnelema, siis ei wõi meie selle loomulisele algusele midagi wasta ütelda, waid meie peame teda weel päälegi kõige paremaks ettewalmistamiseks kiitma.

Aga suureks eksituseks peame meie tunnistama, kui wanemad oma lapse ehk lapsed mõne mehe kätte õpetada annawad, kes õpe=tamise asjust midagi ei tea. Mitmed wanemad arwawad, et kui kellelgi „Saksa ehk Wenekeel" suus, siis tema jo nende lastele kool=

meister wõib olla. See ei ole igakord õige, mõnikord üsna eksi läinud arwamine. Esiteks ei tohi meie seda weel „Saksa ehk Wene=keeleks" tunnistada, mis mõni mees meie maal wäga poolikult ja puudulikult pokerdab. Õpib laps niisugust keelt, siis toob see enam kahju kui kaswu, sest niisugune katkend kalkuni keel on pärast hirmus parandada. Tõiseks on laste õpetamise pääle enam tundmist tarwis, kui Saksa ehk Wene keele mõistmist. Mõni mees saab ehk wõõra keelega hästegi korda, aga muidu on ta õppimata inimene; niisugusest laste koolmeistrit ei saa. Kes oma poja tema kätte annab, kulutab asjata raha ja aega ja mõlemad on kallid asjad.

Et ma siin mitte tühjast kartusest ei räägi, waid sündinud asjust, seda wõiksin ma mitme nähtud ehk kuuldud tükiga tõeks teha. Mitmest loost, mis tean, leidgu üks siin aset. Januari kuul aastal 1871 tõi üks Eesti isa kaks poega sinna, tõine oli 15 aastat wana ja tahtis gümnasiumi saada, tõine 17 aastat ja soowiti teda kreiskooli. Üteldi, et poisid jo liig wanaks jäänud ja sissesaamine kooli raske ja weel raskem hää edasisaamine saab olema. Õige kül! kostis isa. Ma tunnen nüüd ka seda ära. Aga mis teha? Olin enne rumal ja olen ise süüdlane, et laste seietulek nii hiljaks jäänud. Nüüd jutustas ta oma laste ettewalmistamise loo ära.

Mees oli jo kahe aasta eest poisid linna toonud ja nende esimese koolmeistri tunnistuse järele maal oleksiwad nemad jo siis mõlemad pidanud kreiskooli saama. Aga katsumine, mis kreiskoolis ette wõeti, oli selgeks teinud, et poisid sugugi weel senna ei kõlwanud. Nad oliwad hädaste seekord nii kaugele jõudnud, et neid elementaar=kooli wasta wõis wõtta. Poisid pidiwad siis ka elementaar=kooli wiidud saama ja sääl oliwad nemad kaks aastat olnud, kunni nüüd tõine kreiskooli, tõine gümnasiumi sai. Aga kes oli see esimene koolmeister olnud? Üks naaber maal, kes häste Wenekeelt mõistis ja kellel kõik nädal otsa palju aega oli. Ta lubanud äratingitud maksu eest isale määratud aja sees tema poegadele Wenekeelt tuttawaks teha ja päälegi kõik ära õpetada, mis kreiskooli astudes poisil teada tarwis. Aga kui määratud aeg ümber oli, ei mõistnud poisid ei Wenekeelt ega muud. Isa oli aega ja raha asjata kulutanud ja selget kahju saanud. Hää naaber oli koolmeistriks koguni kõlwatu olnud.

Mõned wanemad lasewad oma lapsi linnas ette walmistada. Sünnib see mõistliku mehe läbi ehk mõnes hääs awalikus koolis, siis ei wõi meie sellele midagi wasta panna. Aga ka linnas leitakse mehi, kes ennast sagedaste koolmeistriks kiidawad ja ennast laste ettewalmistajaks pakuwad, mõni saadab kiituse ja pakkumise

ka kerme ja kannatliku seitungi läbi suure ilma, aga siiski koolmeistriks niisama wähe kõlbawad, kui ülemal nimetatud naaber maal. Mõni mees on wahest ilmas kõik ära katsunud, aga korda ei läinud ükski ammet. Wiimati asutab tema ülemate luata oma pääd pisuke kooli ja arwab tundjate tunnistusteta ennast meistriks laste õpetamise pääle, nagu oleks see kõige kergem töö ilmas. Ei! Õpetamine tarwitab niisama kui iga tõsine töö oma täit ja osawat meest ja wanemad, waadagu hääste ette, et nad oma lapsi mitte niisugusesse salakooli ei pane ehk niisuguse ebameistri kätte ei anna. Wõib olla, et niisugune kool ja koolmeister mõnikord wanemale odawam on, igakord kül mitte, aga et laste kaswatamine mitte wasika kaswatamiseks ei ole, siis ei tohi odaw hind wanemal pää asi olla. „Odaw kala, lahja leem," on wana tuttaw ja õige Eesti sõna ja lahja leemega lapsi toita on iseäranis kahjuline asi.

Koolmeistriks walitagu mees, kellest selgeste teada, et ta midagi mõistab ja ka õpetada oskab. Et niisuguse ükfiku mehe walimine isadel enamiste raske asi on, ja hää kodukoolmeister kallist palka nõuab, siis tuleb kõige paremaks ja odawamaks kiita, maal ausa kihelkonna kolmeistrite kätte poissa anda, kes neid linna kooli ette walmistawad.

On mõnel lugejal nõuu ja tahtmist, oma poega ehk poegi linnakooli panna, siis palume seda, mis ülewal ütlesime, läbi mõtelda ja ära kaaluda, mis temal oma laste kohta teha ja tegemata jätta tuleb.

J. Hurt,
õpetaja.

Ringiskäik.

Marumüramässuga
Wõitleb laewa lainella.
Pea, pea tuleb kallas!
Hüüdwad waesed hädawallas.
Aga tasa tüüripingis
Ütleb hääl: Me käime ringis.

Mu wiimne soow.

Mis tahan ma küll soowida,
Kui pean ilmast lahkuma?
Ma soowin haua sügawa,
Kus rahulist wõin hingata,
Kus kurjus mullapinnalta
Mu rahu ei saa rikkuma.
Mu hauaks olgu isamaa,
Kus mängisin ma lapsena,
Et saaks mu süda mullasse,
Mis üli armas temale.
Mu haua pääle, kuulge nüüd,
See on mu suurem soowihüüd,
Te risti ärge seadige,
Mis tarwitate kurjaste!
Waid istutage taimeke,
Mis kaswab suureks kauniste.
Ehk tuleb kord siis kirweke
Ning teeb tast wäikse kätkikse;
Ehk saab siis selle kätki sees
Kord üles kaswatatud mees,
Kes weel kord illma lunastab,
Ilma, et ristis punastab.

Piirikiwi.

Eesti Kirjameeste Seltsi protokollid.

XVII. koosolek

Tartus, 3. Januaril 1879.

Kokku oli tulnud umbes 90 seltsiliiget ja 60 wõõrast.

I. President *J. Hurt* soowis koosolekut alustates seltsile uueks aastaks ihu terwist, waimu jõudu, südame puhtust. — Ta ütles oma kohuse olewat: 1) aru anda tööst, mis juba tehtud; 2) sihti määrata töö kohta, mis weel teha.

Seltsi töö olla, tänu Jumalale, iga pidi kaswanud ja edenenud: Raamatute kirjutajad olla tänuwäärt tööd teinud. Seltsi eestseisuse poolest awaldatud palwekiri ei olewat ka mitte asjata olnud: Kaks kapitali olla põhjandatud. Tõine neist on Edasi-seltsi kapital. (Tänu nende põhja-panejatele tunnistas selts püsti-tõusmise läbi üles). — Lugupidamine ja osawõtmine meie seltsist ja seltsitööst olla kaswanud: Tallinnamaa õpetajate sinod olla seda omalt poolt awaldanud — meile rõõmuks ja äratuseks; rahwa seast olewat seltsile rohkeste uusi liikmid pääle tulnud; tänukirja seltsile olewat ühes 5 rbl. rahaga presidendi kätte saatnud üks peremehe poeg Tamberg Läänemaalt, kus kirjas ta ühtlasi tõutada, ka tõisi säält külje inimesi meie seltsist osa wõtma äratada. — Siiski olla mitmed jõukad Eestimehed meie palwekirja tähele panemata arwawat, oma Kirjameeste Seltsile raha-andeid wiia. Ka Soome maal olla kaasosawõtmine meie seltsist kaswamas.

Edaspidise kohta olla meile tööks:

a) Raamatuid muretseda: Wenekeeli krestomatia (lugemise raamat); soowis president ja selts, et herra *Niggol*, kes meile juba häid Wenekeele õpetuse raamatuid kirjutanud, ka selle raamatu meile muretseks. Saksakeele lugemise raamat sõnastikuga; loodeti, et *Grenzstein*'i poolt niisugune raamat peaks ilmuma. Eestikeeli õpetuse raamat koolidele. Soomekeele

õpetuse raamat. Fiisika-raamat, (sest endine kooliraamat VI. jagu olla kõhn); *Aloe* ja *Tülk* üteldi niisuguste raamatute kallal töös olewat. Kiriku-lugu.

b) Wanu rahwalaule korjatada, ja nobedaste; sest mida hiljemale see töö jääb, seda wähem neid weel leida saab olema. Niisama tähtjas töö olla wana juttude ja kohanimede korjamine, nimelt keele-uurimise tarwis.

Lõppeks andis president seltsile tääda, et seltsi auupresident *Dr. Kreutzwald* 14. Detsembril oma 75. aastast sündimisepäewa pühitsenud, millal president *Hurt* meie seltsi abi-presidentide ja tõiste seltside saadikute kaasas teda teretamas käinud ja tema käest „Kreutzwaldi kapitali" põhjandamiseks Eesti Kirjameeste Seltsile luba palunud ja saauud. See teada-andmine oli seltsile suuruks rõõmuks.

Pärast paniwad koosolejad Kreutzwaldi kapitali esimeseks põhjaks kokku 37 rbl. 21 kop. Tõisel päewal lisasiwad Aleksandrikooli pääkomitee liikmed sellele omalt poolt weel 13 rbl. juure.

II. Aruandest Eesti Kirjameeste Seltsi tööst aastal 1878, mis seltsi kirjutaja seltsile ette pani, leidku järgmised tükid siin aset:

Selts oli mööda läinud aastal 4 korda koos, 3 korda Tartus, 1 kord Wiljandis. Seltsi eestseisus on 8 korda koos olnud. — Uusi liikmeid on wiimsel aastal juure tulnud 75. Praegu on seltsiliigete arw 298, pääle selle on seltsil 13 auuliiget.

Seltsi töö langeb kolme liiku: 1. wana wara korjamine; 2. kõnede pidamine; 3. käsikirjade läbi katsumine.

Wana laulude, juttude, rahade, asjade korjajaid nimetawad protokollid järgmisi: *C. R. Jakobson, J. W. Jannsen, Jurwetson, Bergmann, Krickmann, Gerretz, Matson, Roots, J. Lossmann, Törne, Treufeldt, M. Lossmann, Jakson, Reinson, Kapp, L. Kase.*

Kõnesid ja keelepoolisid seletusi peeti seltsi koosolekutel järgmisi.

Kurrik: Turnimisest;
Bergmann: Luulest;
Grenzstein: Laulmise õpetamisest koolis;
J. Hurt: Sõnade kokku- ja lahku-kirjutamisest ja sõna lõpu —**gi** ja —**ki** õiguste pruukimisest Eesti keeli kirjas;
Tülk: Nähtawa maailma uurimise loost;
Leilow: Sellest, kuis inimene maapinda ja ilma wõib muuta;
J. Hurt: Risti-, sugu- ja kohanimedest;
Blumberg: Kadedusest;
Kapp: Kaswatemisest tõele ja kindlusele;

Bergmann: Heraklesest ja Kalewipojast;
Eglon: Wändra tummade koolist;
H. Jannsen: Mõnest, mis kõlab ja kärab;
Hermann: Ihaldamisest;
Kõrw: Eesti rahwa endistest weejumalatest;
Jürmann: Omadusest ja omandusest;
Wühner: Nimest „Noored-Eestlased";
Kuik: Sõnast „talupoeg";
Laane: Usuõpetusest ja piiblilugemisest koolis;
Undritz: Laste raamatutest;
Dr. Weske: Eestimaa keelemurretest. (Reisi aruanne).

Käsikirju on eestseisusel sel aastal läbi katsuda käsil olnud umbes 30. Neist jäiwad seltsi toimetuste numbri alla wõtmata 4 käsikirja. Läbi katsutud ja toimetuste hulka wastu wõetud, aga trükist alles ilmumata*) on järgmised:

Kurrik: Turnimise raamat, I.
Pärn: Oma tuba ja oma luba.
„ Juhan ja Adele.
„ Kirjalikud tööd.
Undritz: Usuõpetus.
„ Laste kirjakogu, II.
Kurrik: Arwuwald, I.
Pärmann: Palästina.

Trükist on sel aastal wälja tulnud järgmised Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused:

Kallas: Mõistliku rehkend. tarwilisemad õpetused.
„ $12\frac{1}{2}$ toopi pähklid.
Grenzstein: Kooli laulmise raamat.
„ Saksa keele õpetaja, II.
Dr. Weske: Õntsa keisri Aleksander I. elu ja olu.
Bergmann: Üleüldine ajalugu, I.
Kunder: Maakera elu ja olu.
„ Weikene looduse õpetus.
Tülk: Geometria.
Kapp: Geometria.
C. R. Jakobson: Saksakeele õppimise raamat.
Niggol: Wenekeele grammatika.
Pärmann: Looduse lugu, I
Grenzstein: Looduse nõuud ja jõuud.
Eesti Kirjameeste Seltsi aastaaraamat 1878.

*) Selle aasta lõpuni kõik ilmunud.

Seltsi kassa-pidamisest tegi *Blumberg* aru:

Aastal 1878 on üleüldse

sisse tulnud	650	rbl.	66	kop.
wälja läinud . . .	392	„	11	„
saldo (aasta lõpul) . . .	258	„	55	„

Pääle selle kui *Stern* seltsi raamatukogust aru oli annud, tuli käsile

III. Seltsi eestseisuse walitsemine. Seda walitsemist mööda on eestseisuse liikmed järgmised:

President: õpet. *J. Hurt* Otepääst;
kirjutaja: koolm. *J. Kurrik* Tartust;
kassahoidja: koolm. *G. Blumberg* Tartust;
raamatukoguhoidja: köster *B. Stern* Tartust;
presid. 1. abi: *Dr. Weske* Tartust;
„ 2. „ red. *C. R. Jakobson* Wiljandist;
kirjutaja abid: stud. theol. *J. Bergmann* Tartust ja koolm. *P. Undritz* Tartust;
kassahoidja abid: köster *H. Wühner* Tarwastust ja köster *J. Kapp* Suurest-Janist;
raamatukoguhoidja abid: stud. theol. *R. Kallas* Tartust ja õpet. *M. Jürmann* Nõost.

Pärast lõunat.

IV. *J. Kapp* pidas kõne: Mälestamise ehk meelespidamise harjutamisest koolis. Kõneleja arwas, et meelespidamise jõud üks alam waimu jõud ja selle harimine kahjulik olla, kui (sest et) selle harimise läbi tõised waimu jõuud maha rõhutakse. Kõige suuremaks weaks meie rahwakoolidele arwas kõneleja üleliiga pähä-õpetamist. — See kõne sünnitas läbirääkimist. millest osa wõtsiwad president, *Wühner*, *Blumberg*, *Kurrikoff*, *Kurrik*, *Erlemann*, *Jakobson* ja *Mitt*, ja mille otsus oli, et arusaamata pähä-õppimine on kahjulik, aga kui õpetaw asi lapsele enne selgeks seletatud, nii et see talle pähä õppides omaks saab, siis on pähä-õppimine kasulik.

V. Seltsi kassa-rewidentideks walitsedi *C. Niggol* ja *M. Mitt*. Weel enne koosoleku lõppemist andsiwad need otsuseks, et nad kassaraamatu ja kassa korras leidnud.

VI. Seltsi kirjutaja tegi seltsi seniajalisest tööst ja elust lühikese seletuse. Meie tunda ja wõida tunnistada, et meie selts tõesti ja tõsist tööd olla teinud. Koosolekutel peetud kõned, toimetuste numbri all wälja antud uued raamatud, korjatud wanad rahwalaulud ja jutud olla see töö. Mis tunda ja wõida

tunnistada, et meie seltsi töö üks rahulik ülesehitamise töö Eestirahwa waimuhariduse põllul olla olnud; päälegi ka, et meie oma tööd seniajani rahus ja kokkuleplikus meeles olla toimetanud. Sellepärast olla seltsi töö nii jõudsaste edenenud ja osawõtmine meie seltsist ja tema tööst igal pool meie maal kaswanud. Eesti Kirjameeste Selts olla see ainus rahwalik ettewõtmine, mis siiamaale kõigiti laituseta jäänud ja millest kõigiti lugu peetawat. — Et seltsi töö ja elu tänini kõik nii häste korda läinud, tulla sellest, et meil üks lahke, tubli ja osaw president olla, kes akad. *Wiedemann'i* tunnistust mööda Eesti keelt põhjani tundwat. Niisuguse mehe juhatuse all olla igal mehel usaldust ja tahtmist, himuga ja hää meelega tööd teha.

VII. Õpetaja *Eisenschmidt*, kelle kätte president koosoleku juhatamise oli andnud, tähendas, et seltsi kohus olla, oma presidendile awalikult üht usalduse-tunnistust anda. Ta pani seltsile eestseisusest seks sündsaks arwatud tunnistuse ette. Pikemat ja käredat waidlemist sünnitas selle tunnistuse üks koht, mis „Sakala" ajalehe wäljaandjasse puutus. Wiimaks tegi president *J. Hurt* waidlemisele sellega lõpetuse, et ta soowis Sakala nimetamist selles awalikus tunnistuses maha jätta. Selle pääle wõeti „awalik tunnistus", mis „Eesti Postimehes" Nr. 2 ja selle lisalehes Nr. 1 ära on trükitud, ühel häälel ja suure rõõmuga wastu.

VIII. Seltsiliigi *Raudkepp* pidas kõne Lutherusest. Suure kiriku uuendaja nägi ja tundis ära, et uuendatud kirikul ilma rahwa-koolita, ilma üleüldise waimuharimiseta kindlat põhja ja puhast olekut ei wõinud olla, ja sai sellepärast rahwa-kooli-asutajaks Saksamaal Saksa keeles ja Saksa meeles. Tema arwurikkad ütlused tunnistawad tema selget ja sügawat-asjatundlikku meelt rahwa-kooli asjades. Ta oli eesmärgiks maailma rahwastele, et rahwa-kooli peab rahwalikus meeles ja rahwa ehk emakeeles jalale seatama. Rahwa-kool ei pea mitte üksi kiriku abi ja tugi olema, waid ka juhataja ja õpetaja ilmalikku elu tarwitustes. — Lutheruse kallid mõtted jäiwad esiotsa tähelepanemata, alles käesolew aastasada hakkas neist paremine rahwaste õnneks ja tuluks aru saama.

a) Dr. Weske palub neid Seltsi liikmeid, kes tema käest raamatukest „Küsimised" saanud, ja wastusi weel mitte kätte ei ole saatnud, seda pea toimetada. Iseäranis olla tarwis kohanimede korjamisega tõtata. Kõneleja andis teada, et Helsingi linna prohwessor *Dr. O. Donner*, Kirjameeste Seltsi auliige, temale olla kirja saatnud, kus sees ta teada annab, et tema

soowimise peale Soome Muistese aja uurimise Selts Soome maa koha- ja muid nimesid korjama hakanud, ja palub, et ka Kirjameeste Selts sedasama Eestlaste maal ette wõtaks. Soomemaal olla iseäranis rahwakoolmeistrid seda toimetust enese peale wõtnud, ja seda palub ja loodab ka Soome prohwessor Eesti koolmeistritelt. Soome ja Eesti kohanimede kõrwuseadmisega wõida keeleuurijad palju uusi teadusi keelte ja ajaloo arusaamiseks ilmsiks teha. Üksnes Soome nimed wõida wähe tulu tuua, alles sugulaste rahwaste kohanimede ja Soome kohanimede kõrwuseadmine wõida soowitawat tulu teaduse riigile tuua. Seal wõida igaüks haritud inimene, kes oma ümberkaudsete nimede korjamist enese peale wõtab, õpetud mehe kaastöötegijaks saada ja teadust edendada. Selts wõttis hea meelega otsuseks koha ja kõiksugu muid nimesid korjata. Selleks toimetuseks soowiti juhatust, kelle tegemine *Dr. Weske* hooleks anti.

b) Dr. Weske tuletas koosolejatele meele, kuida Eesti ennemuistese jutu järele laulujumal Wanemuine taewast Tartu Toommäele maha lasknud, kannelt lüies laulnud, kust inimene ja linnud lauluannet saanud. Kui ilus ja armas oleks nüüd, tähendas kõneleja, kui selle põhjamaa laulujumala kuju meie Toommäel seisaks! Selle tegemist olla kuulus kiwikujude nikerdaja, *A. Weizenberg*, üks Eestlane, kes Rooma linnas elab ja seal oma kunstitööd toimendab, soowimise järele enese peale wõtnud ja kõnelejalle suusõnaga ja kirjalikult oma plaani awaldanud. Selleks olla mitu tuhat rubla tarwis, mis awaliku korjamise läbi peaks kogutud saama. Kõneleja andis kujupildi Seltsi liikmete waatamiseks. Suur wana, Eesti mehe näuline, pika habeme ja hiustega mees istub kalju otsas, pahemal käel kannelt hoides, paremat kätt kõrgel pidades, nagu tahaks ta praegu sõrmi kandli keelile lüüa ja waimustusega oma jumaliku laulule hakata. Selts kiitis seda ettewõtmist heaks ja andis täielikuma nõuu pidamise, asja kordaseadmise plaani tegemist eestseisuse hooleks, ja lubas tulewal koosolekul selle põhjuse peal aru pidada ja otsust teha.

Seltsiliige *P. Undritz* pidas kõnet „Ajaloo õppimise tähtjusest.“ Ta tähendas, kudas käesolew aeg wõimsat wõitlemist nõuda. Aga üksi see mees wõida sellest mõjuwalt ja auusal kombel osa wõtta, kes minewikku tunda, sest olewik ja tulewik juurduda minewikus. Minewikku õpetada ajalugu tundma. Ajalugu awaldada suurt waimu harimise wõimu ja olewat looduse teadustega seltsis hariduse aluspalk. Sest ajalugu walgustada inimese aru, s. o. inimese waimu jõudusid, nagu mõistust, meelespidamise wõimu, luuletuse wõimu ꝛc. ilustada ja parandada

inimese südant ja kaswatada Jumala tundmist, kihutada inimese tahtmist tegewusele ja juhatada teda ilusa teele ja hää püüdmistele. Kui kõneleja seda pikemalt ja sügawamalt näituse waral oli tõendanud ja ära seletanud, näitas ta, kudas ajalugu ka weel inimeste tundmist kaswatada ja isamaa armastust elustada ning kosutada. Siis wastutas ta küsimuse: „Kas on ajalugu rahwa kooli õpetus-asi?“ kostusega, et ajalugu üks kõige tähtsamatest rahwakooli õpetus-asjadest olewat, ja tähendas lõppeks neid nõudmisi, mis järele üks hää ajalugu rahwa koolile ja rahwale peab kirjutatud olema. Neid nõudmisi olewat täiesti täitnud „Üleüldine ajalugu“, mis *J. Bergmann* kirjutanud. Ajaloo suure tähtjuse pärast soowis kõneleja nimetatud raamatule õiete rohkeste sõpru, õppijaid ja lugejaid.

IX. Uuteks liigeteks wõeti wastu: *C. Johannson*, progümn. koolm. Serpuhowi linnas; *A. Heinrichsen*, raudtee ametnik sääls.; *A. Aint*, maakohtu ametnik Tartus, *E. Kallas*, stud. phil. sääls.; *Helene Klaus*, Roio mõisa pärispreili; *Johanni*, weterin.-uniw. assistent Tartus; *A. Spreckelsen*, Tallinna kubermangu rentmeister; *J. Kotsmann*, koolm. Helmes; *M. Kukk*, koolm. Kärewetel; *M. Berendsen*, koolm. Karkusel; *C. Kokk*, koolm. Järwa-Jaanil; *E. Redlich*, tislermeister Ilumäel; *J. Tiiklow*, koolm. Ropkas; *A. Mõttus*, stud. theol. Tartus; *J. Kongus*, majaomanik Tartus; *J. Jürgenson*, koolm. Ulilas; *J. Tikk*, koolm. Wõnnus; *J. Laar*, koolm. Äksis; *W. Lepp*, koolm. Jakobis; *M. Martinson*, koolm. Rõngus; *T. Hindrikson*, koolm. Tereweres; *A. Lamp*, koolm. Rannus; *P. Org*, koolm. Tartus; *G. Tamm*, koolm. Otepääs; *A. Aawik*, koolm. Paistus; *H. Laur*, maapidaja Ropkas; *W. Paul*, talunik Tähkweres; *J. Podrätsik*, koolm. Kongotas; *J. Andersson*, koolm. Aruwallas; *K. Pikkus*, koolm. Kawildas; *J. Tobber*, koolm. Walgutas; *J. Münt*, koolm. Jaanis Järwamaal; *R. Jürgensen*, stud. phil. Tartus; *Raudsepp*, koolm. Tartus; *Mauer*, koolm. Ellistweres; *G. Simon*, päris peremees Kudinal; *G. Kiwiking*, kirjutaja Tartus.

X. Wanu rahasid tõiwad seltsile: *C. R. Jakobson*, *M. Martinson*, *Dido*, *Niggol*, *P. Org*.

Raamatuid oliwad kinkinud: *P. Undritz* ja *P. Org*.

Wiimaks peeti nõuu suwise kokkutuleku termini pärast. Kuna laulupidu Juunikuu keskpaigas saab peetama, siis arwati Kirjam. Seltsi kokkutulemise ajaks Juunikuu algus.

Pääle selle lõpetas president koosoleku.

Seda kirja kuuldi Seltsi poolt hää meelega; ja rõõmustas Selts wäga, et osawõtmine tema wasta ennast ka raha-annetes awaldab, iseäranis, et „Kreutzwaldi kapital“ osawõtmist leiab.

Tähendus. Kassahoidja *G. Blumberg* lisas juure, et Kreutzwaldi kapitaal praegu 126 rubla 21 kop. suur olla; see summa olewat juba intressi pääl.

B) Raamatud, mis wiimsest koosolekust siiamaani wälja on tulnud.

a) „Toimetuste“ nime ja numbri all ilmunud 6 raamatut:

1. *Grenzstein*, *A.*: Looduse nõuud ja nõuud II ;
2. *Kunder*, *J.*: Wäikene Looduse õpetus II.;
3. *Kurrik*, *J.*: Arwuwald I.;
4. *Kurrik*, *J.*: Turnimise raamat I.;
5. *Pärn*, *J.*: Kirjalikud tööd;
6. *Tülk*, *J.*: Geometria.

Kõiki kiitis ettepanija tähtsaiks ning tulusaiks olgu kooli- wõi kodu-õpetuse raamatuiks; iseäranis tähelepanemise wääriliseks, kui koguni uut asja, arwas ta *Pärn'i* „Kirjalikud tööd“ ning *Kurrik'u* „Arwuwalda“; üleüldse olla hääde kooliraamatute arw hästi kaswanud: olla meil ju kaks „Geometria“ õpetuse raamatut, kuna wast kahe aasta eest tagasi üks trükimeister ütelnud, et ehk wahest 20 aasta pärast aeg tulla, kus ta Eesti keeles „Geometriat“ trükkida wõiwat.

b) Muidu ilmunud raamatutest pani ta 3 ette:

1. *Krickmann*, Wana kuub, uus paik;
2. *Lüdimois*, Laste karistus;
3. Meelejahutaja, VI. anne.

Esimese ütles kõneleja wäikese ja odawa, aga wäga tähelepanemise wäärilise olewat, sest et ta asjust rääkida, mis just meie rahwa elusse puutuda; teine olla iseäranis koolmeistritele ja laste wanematele tähtjas; kolmas olla iseäranis sellepärast tähele panna, et tema sees üks Wana-aegne laul seista, mis Greeka keelest olewat ümber pandud.

d) Ilmumas olla praegu 2 tähtsat raamatut:

1. *Pärn*, *J.*: Juhan ja Adele;
2. *Weske*, *M.*, *Dr.*: Eesti keele healte õpetus.

Oma „Healte õpetuse“ kohta palus *Dr. Weske* auusaid lugejaid ja pruukijaid temale oma arwamisi ning mõtteid, nii hästi kirjawiisi kui häälte kohta kirjalikult awaldada; mida suuremal mõõdul tema niisuguseid awaldusi kätte saada, seda täielisem saada tema „Eesti keele Grammatika“ olema, kelle kallal töös olewat.

Tähendus. Jällegi hää rida uute raamatute nimesid! Aga meie ajalehed waikiwad ammu jo ka neist. Kas peaks tõeste meestest puudu olema, kes kooli- wõi muist raamatutest awalikult aru anda wõiwad? Tõsine kriitika toob ühte wiisi raamatu kirjutajale ning pruukijale kasu. Pandagu seda tähele!

III. Seltsiliige *J. Kunder* pidas kõne Taimest. Kõne langes kahte jakku. Esimeses rääkis ta botanika ehk taimeteaduse loost. Greeklaste keskel alganud taimeteadus seeläbi, et kihwtiga ja kihwtita taimede wahel hakatud wahet tegema; esimene kirjanik selles asjas olnud Greeka arst Hippokrates, kes 200 taime omas raamatus ära seletanud; mõttetark Aristoteles aga olnud esimene, kes tõeste teaduslikult taimedest kirjutanud, kuid kahjuks ei olla tema 500 taime seletaja raamat mitte meie ajani ulatanud; weel nimetas ta kui loomusuurijaid, Greeka poolt Theophrastust, Rooma poolt Pliniust; sest saadik uinunud taimeteadus, kunni uuel ajal mõned mehed Saksa ja Prantsuse maal seda äratada püüdnud, aga wast Rootslane Linnè seda suutnud; kõige kuulsam looduse uurija olla *Alexander von Humboldt*. Teises rääkis ta taimede esimesest jaust, taime-anatomiast, nimelt: a. rakukesest ja tema sündimisest ja laialilautamisest; b. rakukeste taime sees ärajautamisest ning nende tööst: d. rakukeste taimeks saamisest. Rakukeseks nimetas ta üht wäikest kuulikest, mis (Saksa keeli: Zelle), kui taim kõige wähemaiks lahutatawaiks jagudes teaduse teel ära lahutatakse, kui üksikud taime põhjusollused, mis küll ise elementidest ehk esiollustest on kokku pandud, järele jääwad. Näitlikult seletas ta, kuda idanemise juures emarakukene sünnib, teisi kaswatab, kuda rakukeste hulgast wiimaks torusarnane kõrss wõi putk saab, mis jälle ennast seaduslikult kaswatades ühendawad kunni wiimaks taim rohuliblest kõrgema kuuseni walmis on.

IV. Seltsiliige redaktor *H. Jansen* pidas kõne Meelerahust. Kõneleja ütles meelerahu ülema seltsliku waimu waranduse ning edusama seltsliku elu edendaja, hääduse ülesehitaja ning kurjuse ärakautaja olewat. Selle mõtte tõenduseks nimetas ta mitu kuulsat meest, nagu neist ajalugu meile kõneleb. Iseäranis tähendas ta, et need, kes loodust hästi tähele panewad, meelerahust rikkamad on, kui need, kes loodusest ei hooli. Tõiselt poolt näitas ta, kui kahjulik asi turtsakas meel olla, mis iialgi hääd ei sünnitada. Ta soowis, et igaüks hoolt kannaks, et ta omale hää osa meelerahu korjaks, kui ta tahab, et ta elupäewad talle lahked oleksiwad. Sest kui ka meelerahu sündimises kaasa toodud hingeomadus olla, siiski wõida, kui teda

loomuselt mitte rohkel mõedul ep olla jaetud, alalise hoole ja harjutamise läbi teda kaswatada. Ja nähtud waew kanda kaunist wilja.

V. *Dr. Weske* rääkis wõeriti pruugitud-muudetest. Wiis asja iseäranis tõi tema Seltsile ette, kellest kolm nimisõna ja üks omadussõna kohta käisiwad, üks tegusõnasse puutus.

A. Nimisõna. Sagedaste olla meie raamatutes, ka paremates raamatutes, 2. muude, genitiwus, wõeriti pruugitud.

a) Pärast eitamist olla siin ja sääl genitiwus tarwitatud, kuna keele seaduses seisab: „Pärast eitamise sõna tohitakse üksi infinitivust tarwitada'" Näit.; „Sokrates teretas kord üht suurt sugu meest uulitsa peal, kes terwise wasta ei wõtnud etc." (cf. *Jakobsoni* Kooli lug. r. III., lk. 78.), kus seisma peab: „kes terwist wasta ei wõtnud"; ja säälsamas: „Tema ei wõtnud selle seaduse wastalise pakkumise wasta, waid etc.", kus peab seima: „tema ei wõtnud seda seadusewastalist pakkumist wasta."

b) Wältawas olekus olla genitivus wahel sekka pruugitud, kuna seadus ütleb: „Wältawa olekus tarwitatagu infinitivust!" Näit.: „Ta sõi ja jõi üksi liht toitu, kandis alalisest riidest tehtud kuue seljas etc." (cf. *Jakobsoni* Kooli lug. raam. III., lk. 77.), kus üksi seista tohib: „Kandis — kuube seljas."

d) Kelle-muutes olla genitivus sagedaste pruukimata jäetud, kus ta ometi seisma peaks, sest seadus olla: „Omandawas tähenduses, kui küsida wõib kelle, pruugitagu genitivust!" Selle seaduse wasta olewat ka kõige paremad keelemehed eksinud. Näit. kirjutada *J. Lill*: „Öömaja Spessarti mägedes," kus seisma pidada: „Spessardi mägede öömaja" ja Kirj S. aastar. 1877, I., lk. 1, seista: „Enne kui meie nimetatud usupuhastamist meie maal lähemalt hakkame läbi katsuma etc.", kus õigem olewat: „Enne kui meie oma maa usupuhastamist lähemalt etc."; ning Esimeses aruandes tööst Aleks. etc. seista lk. 42: „Nende ridade kirjutaja on mitu aasta koolmeister suures ja mitmeklassilises koolis olnud," kus parem olewat: „on mitu aastat suure ja mitmeklassilise kooli koolmeister olnud." Sellele punktile räägiti palju wasta.

B. Omadussõna. Omadussõna kohta algas pikem läbirääkimine, kus juures läbirääkijad enamiste nõnda otsusellе jõudsiwad, kui alamal seisab. Kõige päält tõusis küsimine, kas omadussõna muuta tuleb wõi ei? Siin oli suurem osa selle poolt, et kirjanikud omale seaduseks teeksiwad:

a) Omadussõna muudetagu, seisku ta ainult ehk nimisõnaga ühes, wõimalikult täieste, kuid paljuses pruugitagu rohkemalt lühemaid ja wanemaid lõppusid, kui pikki, näit.: häist raamatutest, mis parem on kui: häädest raamatutest, mis ju ka õige.

b) Iialgi ärgu pruugitagu omadussõna ainuses ja nimisõna paljuses, nagu: „Pühkis ta ühte pisarat omast silmist (cf. *J. Lill*, Jutt ilma päälkirjata, lk. 80)," „wagaks lammateks," „targale hoostele etc."; selle wiisi wasta oliwad kõik ja saawad seda kirjamehed wististe tähele panema.

d) Üleüldisest seadusest tuleb sõna „oma", kui tal omadussõna tähendus on, wälja wõtta; teda ep ole mitte tarwis paljuses muuta, kuid üksi nominativuses, ka mitte ainuse allativuses.

Tähendus. Kooliõpet. *K. Masing* ütles rahwa suus wahet tehtawat a) kõnekäänu „omast pääst" ja „oma pääst" wahel: omast pääst öeldawat siis, kui ainuses üks ainuke kõneleb, oma pääst, kui paljuses mitmest kõne on, näit.: „Sulane läks omast pääst samblaid tooma," ja „Teumehed wiisiwad oma pääst härjad ristheina hädala pääle." b) Kõnekäänu „walge hobusele" ja walgelle hobuselle" wahel: walge hobuselle öeldawat, kui see üks teataw, olgu omaniku ainus ehk üksikult seisaw hobune olla, walgelle hobuselle, aga, kui see hobune teiste seas on, ehk peremehel on mitu hoost ja ta tahab aga walgest rääkida; näit.: „Anna walge hobuselle heinu (lisa juure: mitte hõlgi!)," aga: „wii walgelle hobuselle wo der kaeru (lisa juure: aga mustad ja punased jä ta ilma!) Sessamas mõttes oli ka üks noor Wirulane.

D. Tegusõna. Siis nimetas kõneleja, et tegusõnas wahel sekka infinitivust **-da** (ehk **-ta**) lõpuga mõne kirjamehe töödes illativusega **-ma** lõpuga ära wahetatawat ning koguni wõeriti pruugitawat. Nõnda seista Eesti Postim. Kalendris 1879, lk. 132: „Auustama ja armastama wõime niisugust meest, kui tema etc." Siin ei tohtida sugugi nõnda öelda, waid üksi: „auustada ja armastada wõime.

Tähendus. Soowiti, et *Dr. Weske* waewaks wõtaks, tulewal koosolekul ära seletada, millal ja miks infinitivus -da (ehk -ta) lõpuga, millal ja miks illativus -ma lõpuga tarwitada tulewad ning seda kindlate seadustega põhjendada, et kirjanikud teaksiwad, millal nad üht ehk teist peawad tarwitama. Niisamuti oleks soowida, et *Dr. Weske* ära seletaks ning põhjendaks, millal infinitivus **-da** ja millal **-ta** ning adverbialis **-des** ja **-tes** lõpuga tarwitada tuleb, sest selle poolest on kirjanikkude seas weel täieline keelesegadus.

VI. Seltsiliige *J. Kõrw* rääkis Kawalast Hansust. Ta ütles neli aastat wana wara korjanud, kus sees „Kawalast Hansust" räägitakse. Muist olewat ta esmalt Kodawere

murdes üles kirjutanud, nüüd aga kõik, niipalju kui tal materjali olla, kindla plaani järele kokku seadnud ja kirja keeles rahwalikult ära jutustanud. Ta palus kõiki, kes „Kawalast Hansust“ wõi „Wanapagana Hansust“, nagu teda ka nimetatakse, midagi teab, seda üles kirjutada ja tema kätte saata, et ta ühe täieliku rahwa-jutustuse wõiks kokku seada. Siis luges ta jutu hakatuse ette, mis Selts suure tähelepanemisega päält kuulas.

Siin algas pikem läbirääkimine selle loo kõnewiisi kohta. *J. Bergmann* arwas loo ilule kahjuks tulewat, kui teda otsegu kolmandast suust kaugelt kuuldud juttu räägitawat, näit.: „Sääl olnud paras rusika suurune kiwi, selle wõtnud Wanapagan kätte ja pigistanud ta pihuks. Aga Hans ütelnud ꝛc.“; niisamuti iluwastased olla sagedad laused; „Ja wana jutt räägib“, „wana rahwas ütlema“ ꝛc. Tahta aga rahwalik lugu tõeste rahwa-looks ehk eposeks saada, siis pidada teda otsekohe räägitama, näit. ülemal nimetatud lauset: Oli sääl paras rusikasuurune kiwi; selle kahmas Wanapagan kätte, pigistas peu kokku ja kiwi pudenes käes põrmuks. Aga Hans ütles ꝛc.“ Rahwa luuletuse ja jutustamise ehk rahwa epose eeskujuks wõida meie Kalewipoeg ja Greeka Homeruse laulud olla, siin iseäralikult Odysseia. *L. Jürmann* arwas lool liig uue aja kuue seljas olewat, sest et sõnad ette tulla, mis alles uue aja omandus olewat; näit. olla sõnad, nagu kawalus, osawus kui mõttelised sõnad rahwalikust jutuwiisist eemal hoida, sest rahwas rääkida asjaliste sõnadega; nii pidada lause asemel: „Ja Hans tegi kõik suure osawusega“, rahwalikult öeldama: „Ja Hans tegi kõik wäga osawaste.“ Ta ei tahta seega mitte ütelda, et kirjanik just sõna sõnalt, nagu teda rahwas räägib, pidada üles panema; see ep ollagi siin wõimalik, sest et ta siin üksikutest siit ja säält korjatud jagudest ja jaukestest plaani järele üht ühist rahwalugu kokku saada tahtwat; kuid rahwa meeles ja keeles pidada rahwalik lugu räägitama. *Dr. Weske* ütles kaht seltsi muistaste lugude üleskirjutajaid olewat: esimesed jutustada wõimalihult nõnda, kui neile ette jutustatakse, teised wõtta paljalt mõtte ja loo kawa rahwa käest, koore ja kuju anda nemad ise; wiimist teed olla *Dr. Kreutzwald* oma „Eesti ennemuistestes juttudes“ käinud. Kumba wiisi siin kirjanik wälja walida, seda wiisi pidada ta hakatust lõpuni kinni pidama!

Tähendus. Kes herra *J. Körw*'ile tema töö tarwis materjaali saata ehk oma mõtteid loo kõne- ning keelewiisi poolest awaldada lahkeste waewaks wõtawad, saatku Tartusse tema kätte ***Dr. Weske*** adressi kaudu.

Dr. Weske tuletas Seltsile meele, et ta wiimsel koosolekul Wanemuise kujust rääkinud, mis kujukunstnik *A. Weizenberg*, Rooma linnas, kui kulu ära tasutakse, lubanud walmis teha. Tema olla Seltsile ette pannud, kas Selts mitte hääks ei arwaks, üht „raha-korjandust Wanemuise kuju tarwis" asutada; tema ise, ja palju muid, ei arwanud seda asja praegu mitte sündsaks, sest et meil ju mitmed korjandused, nagu Aleksandri kooli, Kirjameeste Seltsi, Kreutzwaldi kapitaali ja Sakste seas kuulsa loomusuurija Dr. Baer'i mälestuse samba hääks käsil olla; kuid tema arwates tulla paras aeg siis, kui Baer'i korjandus oma tarwiliku summa on kätte saanud, korjamist alustada ja see saada wist ju aasta pärast sündima; minewal korral ep olla Selts selle üle mitte otsust teinud, waid olla Eestseisust wolitanud üht osakonda walida, kes selle asja üle nõuu peab ning oma otsust Seltsile edespidi teada annab; tänini ep olla see mitte wõinud sündida ega wõida tema midagi otsust Seltsile ette panna; jääda edespidise aja pääle.

VIII. *Dr. Weske* andis teada, mis Seltsile wiimsest koosolekust saadik oli saadetud.

a. Seltsiliige *Pitsar* Narwast olla saatnud: 1. ühe Türgi pääehte; 2. ühe Türgi raha; mõlemad Türgi soldati käest ostetud.

b. Seltsiliige stud. Sachs Tarwastust saatnud wanu rahasid, nende seas 5 wask- ja mitu hõberaha.

d. Soome Kirjalaste Selts oli raamatuid saatnud.

1. Laki, üks suur seaduse-raamat;
2. Suomi, säälne Kirjalaste aastaraamat II. järje 12 raamat;
3. Kalevala, Soome rahwa-epos rahwa tarwis wälja antud;
4. A. Kiven valitut teokset, Kirjaniku *A. Kiwi* kirjatööd;
5. Prantsuse-Soome keele sõnaraamat (Swan);
6. Soome-Rootsi sõnaraamat, Wihk 11 ja 12.

Need kõik olla Soome Kirjalaste Seltsi toimetused ja maksta igaüks neist wäga palju waewa ning kulu; Soomlased wõida aga niisugust wilja oma Kirjalaste Seltsist näha, sest et nad teda raha-awitamisega, kingitustega, pärandustega ꝛc. suureks kaswatanud; riigiwalitsuski anda sellest aastast pääle aastas 10,000 marka kirjanduse tarwis.

IX. *Dr. Weske* andis teada, et Seltsi liikmeks soowiwad saada ja on Seltsi liikmete läbi ette pandud: *A. Daniel*, koolm. Kärgolas; *J. Flink*, koolm. Koorastes; *H. Hagedahl*, kohaomanik

Rakweres; *J. Hermann*, koolm. Raadiwallas; *J. Laats*, maapidaja Ropkas; *K. Masing*, kooliõp. Tartus; *S. Plado*, sem. Tartus; *H. Raudsep*, sem. Tartus; *J. Sarapik*, apteekri-abiline Jamburgis, *A. Sangerneho*, tiislar Tartus; *J. Tamberg*, taluperemees Konuweres; *P. Tasane*, koolm. Ilmjärwes; *T. Tasane*, koolm. Nõos; *E. Treffner*, stud. pharm. Tartus; *W. Troitski*, preestri herra Kähris; *J. Tülk*, kooliõp. Tartus. Selts wõttis kõik 16 tõrkumata oma liikmiks wasta.

X. *Dr. Weske* ettepanemise pääle wõeti nõuuks lähemat koosolekut päew enne Laulupidu ära pidada, siiski jääb Eestseisuse hooleks, kui tarwis, koosoleku päewa muuta.

Seega lõppis koosolek.

J. Bergmann,
E. K. S. kirjutaja abiline.

XIX. koosolek

Tartus, lõikuse kuu 29. ja 30. päewal 1879.

Kokko oliwad tulnud:

A. Eestseisuse liikmed:

1. President, õp. J. Hurt;
2. Abipres., lekt. Dr. M. Weske;
3. Kassahoidja G. Blumberg;
4. Raamatukoguh. B. Stern;
5. Õp. M. Jürmann;
6. Stud J. Bergmann;
7. P. Undritz;
8. J. Kurrik, kirjutaja;

Auuliige: J. W. Jannsen.

B. Liht-liikmed:

1. L. Hesse, stud. theol. Tartust;
2. A. Sõrd, stud. theol. sääls.
3. G. Koik, stud. theol. sääls.
4. A. Mõttus, stud. theol. sääls.;
5. J. Kõrw, Tartust;
6. H. Jannsen, red, sääls.;
7. A. Mohrfeldt, stud. med. sääls.;
8. Toomberg, kaupm. Wiljandist;
9. M. Mitt, talunik Tammelt;
10. E. Treffner, stud. pharm. Tartust;
11. B. Sperrlingk, stud. theol. sääls.;
12. J. Kotli, koolm. Laiusest;

13. J Eichwald, koolm. Rannust;
14. A. Tido, Maarja-Magdalen.
15. J. Märja, aednik Tartust;
16. H. Treffner, stud. theol. Kanepist;
17. F. Buschmann, stud. theol. Tartust;
18. P. Stellmacher, koolm. Tägeperast;
19. J. Pellberg, koolm. Tartust;
20. J. Tammann;
21. T. Undritz, koolm. Otepääst;
22. J. Luksep, koolm. säälts.;
23. Fr. Raudsep, koolm. Tartust;
24. K. Pikkat, koolm.
25. W. Mitt, stud. med. vet. Tartust;
25. M. Wares, koolm. Kanepist;
27. A. Aint, redaktor Tartust;
28. J. Pärmann, koolm. säälts.;
29. J. Ruus, koolm. Otepääst;
30. M. Lipp, kand., Talinnast;
31. M. Jakobson, koolm. Helmest;
32. P. Sepp, koolm. Saardest;
33. W. Eisenschmidt, õpet. Tartust;
34. R. Jürmann, kohaomanik Põltsamaalt;
35. J. Kalamaa, koolm. Laiusest;
36. J. Laar, koolm. Äksist;
37. H. Raudsepp, sem. Tartust;
38. A. Sachsendahl, arst säälts.;
39. M. Treufeldt, koolm. Killingist;
40. A. Planken, koolm. Rõngust;
41. J. Tobber, koolm Rannust;
42. A. F. Rossmann, koolm. Puhjast;
43. J Hurt, koolm. Räpinast;
44. J. Ruus, koolm. Otepäast;
45. C. Niggol, kolm. Tartust.

D. Sisse toodud wõõrad:

1. F. Ederberg, stud. theol. Tartust;
2. M. S. Eisen, stud. theol. säälts.;
3. Raska, stud. theol. säälts;
4. M. Treumann, stud. zoomed. säälts.;
5. A. J. Mitt, Kanepist;
6. Sprenk, koolm. Rõngust;
7. A. Assor, koolm. Otepäast;
8. M. Niit, koolm. Saaremõisast;
9. J. Johannson, koolm. kand. Rõngust;
10. P. P. Kangur, koolm. kand. Raadimõisast;
11. J. Jagomann, perem. Räpinast;
12. M. Niggol, mölder Warbusest;
13. G. Pikkat, Tartust;
14. T. Riomar, säälts.;
15. J. Seimann, koolm. Tartust;
16. J. Niggol, koolm. Ropkast;

17. E. Paeren, telegr. ametn. Tartust;
18. J. Kuldkep, seminarist säälts.;
19. G. Tamm;
20. G. Koch, koolm. Jakobist Wirumaalt;
21. C. Eichwald, maamõõtja Rõngust;
22. J. Tiedemann, stud. theol. Tartust;
23. J. Ermas, stud. juris säälts.
24. M. Treumann, stud. med. vet.

Esimene päew: Enne lõunat k. 10.

Algusel soowis president, et koosolek kaunis külwipäew oleks Eesti waimupõllul.

I. President *J. Hurt* andis aru: Wana wara korjamisest. Seltsile oli saatnud: *A. M. Thomson* Pärnu maalt Jakobi kihelk. kaks kimpu laulusid, mis koolm. *Markus* ja *Kikson* korjanud; *J. Peet*, koolm. Wiljandi kihelkonnast korjanud 414 laulu; koolm. *M. Tõnnisson* Wändrast korjanud 23 laulu; koolmeister *M. Kollak* Laiusest korjanud umbes 50 laulu, mõned jutud ja wanad sõnad; tiislar *W. Ristmägi* Wasalemast 24 lehek. wanu jutte; *K. Pedakas* Wenemaalt mõned wanad jutud Wõrumaalt; koolm. *C. Allus* Karja kihelk. rahwa mälestusi (rahwa arwamised taewa tähtedest); *J. Seimann* Wändrast korjanud 210 laulu; *M. Luukas* Põltsamaalt korjanud 26 laulu; *N. N.* 34 laulu; *N. N.* Kuresaarelt 9 laulu; *J. U.* 8 lehekülge rahwa mälestusi; *J. M. Sommer* Jakobi kihelk. Wirumaalt 233 wana laulu. — Kameralkohtu ametnik *A. Einwald* Tallinnast oli hulga kohanimesid ja mõned wanad dokumendid saatnud. Wiimaks on üks nimetamata mees saatnud laule, mis uuemal ajal sündinud ja rahwa suus liiguwad.

II. Kreutzwald'i kapitali kohta, mis Eesti Kirjameeste Seltsi juure asutatakse, wõeti põhjuskiri, mis eestseisuse poolt presidendi läbi seltsile ette pandi pärast mõne punkti juurelisamist wasta ja saadetakse Wenekeeli tõlguga ühes kõrge Riigi-Walitsuse kätte kinnitada.

III. Eestseisuse poolt presidendi läbi seltsile ette pandud hääksarwamine, et asutatagu Eesti Kirjameeste Seltsi kassast üks abiraha, aastas 50 rbl. hõb. suur, selleks et igal poolaastal üks Tartu gümnasiumi ülema (I., II. ehk III) klassi õppija, kes Eesti sugu, waimuannete poolest rikas, eluwiiside poolest kiiduwäärt, rahanõuu poolest waene, sellest 25 rbl. hõb. abiks saab, — kinnitati seltsi poolest otsuseks ja wõeti selle abiraha põhjuskiri wasta. Seltsi poolest kiideti hääks, Eesti Kirjameeste Seltsi poolt tõiste Eesti seltsidele soowikirju läkitada, et nemad oma seltsides ja linnades sarnasel kombel teeksiwad.

IV. Wõeti nõuuks, „Oulun kaupungin klubile“ Soome maale tema terwitamise telegrammi eest, mis ta Eesti rahwale seltsi presidendi, õp. *Hurt'i* kätte saatnud, üht terwitamise ja tänukirja läkitada.

V. Eestseisuse hääksarwamine kinnitati seltsi poolest otsuseks, et ajalehtedele seltsi eestseisuse poolest seltsi koosolekutest aruannet mitte enam kätte ei saadeta. Seltsi kirjutaja wõib aga selle ehk tõise redaktorile soowimise pääle seltsi koosoleku protokolli näha anda.

VI. Wõeti nõuuks, Eesti keele rikastamise ja teaduse nimede ühise pruukimise eest hoolt kanda. Arwati tulusaks ja tarwiliseks üksikute teaduskondade kohta tarwilisi kunstsõnu kokku säädida. Selle töö juures sündida aga 1) järele uurida, kas sarnasid sõnu meie rahwa suus juba pruugitawad, 2) tähele panna, mis tõised kirjanikud juba enne pruukinud, 3) oma loodud sõnu ehk nimetusi wõimalikult Soome keele juhil kokku säädida.

Selts soowis presidendi ettepanemise pääle, et sõna säädmisi ja uurimisi oma pääle wõtaksiwad: grammatika: *Dr. Weske;* historia: *J. Bergmann;* pädagogika: *A. Grenzstein;* ökonomia: *C. R. Jakobson* ja *H. Wühner;* musika: *K. Hermann;* looduse teadus: *J. Kunder;* matematika: *R. Kallas* ja *J. Tülk;* geografia; *J. Kapp* ja *J. Erlemann;* ästhetika: *H. Jannsen;* arsti teadus: *Dr. Kreutzwald.*

VII. Seltsiliige *G. Blumberg* kõneles laste karistamisest ja näitas, et wits, mis küll wanal ajal wäga tihti kätte wõeti, mitte see kõige parem lastekaswataja ei ole, waid et nuhtlemine ikka wiimne asi peaks olema, nii kui arstil kange kihwtise rohu andmine, kui muu enam ei aita. Mõistlik laste kaswataja hoiab last iga wiisi kõige kurja ja eksituse eest ja katsub hea eeskujude läbi teda nõnda kaswatada, et laps head armastama ja kurja wihkama õpib. Läheb ta aga õigelt teelt kõrwale, siis on selle eest muret kanda, et karistus loomulikult sünniks. Õppigu laps juba noorelt seda tõtt, et kõik tema mõtted, sõnad ja teud oma wilja kannawad ja ilma tasumata ei jäe.

Mitme õpetuse märgi läbi näitas kõneleja, kuida wiisi meie last loomulikult kaswatada ja karistada wõiksime, kui aga ise oma südame ja meele harimise kallal rohkem tööd teeksime, kannatuse järele nõuaksime ja rohkem loomuliku lastekaswatamise ja karistamise üle järele mõtleksime.

VIII. Seltsiliige *M. Lipp* pidas kõnet Soome maa olust ja elust, nimelt tema imelikust loodusest, nii palju kui kõneleja seda oma kahe reisi ajal, minewa ja tänawu suwel, wõinud

tähele panna. Reisi aruande hakatuses tuletas ta üle kõige Europa maa kuulsa Eesti kunstniku *Weizenbergi* waimutöösid kuuljatele meelde, kellega ta mullu Tallinnas kokku juhtunud, kus kubermangu museumis peale tema „Hamleti“ ja tõiste kujude päewapiltide ka kaks esitööd, üks Rooma naisterahwas ja Wene keiser Peeter I. puussepa riides ja üks laewa kawa tähele pannes näha olla.

Nüüd wiis kõnepidaja kuuljad „Nikolai“ aurulaewa pääl üle Soome lahe kaljuwalda, kus ta kõige esite reisijale silma paistwa Sweaburgi kindluse tähendust kuuljatele seletas.

Siis seletas kõneleja, mis wõera silm Helsingisse sisse sõites kaljurünkalise maa ja kaljusaarelise mere aruldasest kenadusest imeldelles wõib tähele panna. Peale selle näidas kõneleja waimus Soomlaste ülikaunist ja nägusat päälinna oma pruutliku puhtusega, tema tähtsamaid, kõigipidi nägusaid ehitusi, tema iseäralist loodust linnas ja ümberkaudu.

„Byzantini kunsti“ seaduse järele ehitatud Nikolai kirikust kõrge raudkiwi rünka pääl läksime esite Helsingi uniwersiteeti waatama, säält sammusime senati majasse, kus mõnda uudist kuulsime ja siis panime keiserlikus lossis nimelt kuustnikkude töösid tähele. Wiimaks käisime ka Soome „üliopilaste“ majas, kus maalija *Erkmann'i* õlipilt „Väinemöinen“ oma kandli „kielte“ kõlinaga meid waimustas. Kui weel muid tähtsaid kohte, nimelt „skeerisi“ ja elajate aida oma kaljumäeseljandikuga olime waatamas käinud, wõisime raudteerongiga Wiiburgi tormata. Kui ka siin külaliseks olime olnud, wiis meid jälle aurulaew põhja poole. Wiiburgi merelahest lahkudes rändasime Saima kaewandust möööda senni kui Rätijärwe jaamani looduse äraütlemaia ilusat ja elustawat kenadust ja kaewanduse tähtsust ja imekspanemise wäärt asutust tähele pannes.

Nüüd wiis meid dilisang tuhatnelja tormades kuulsa Jimatra kose juure.“ Kose koledusest ja mässawatest wete woodest keset kalju sängi tehti pikemalt juttu. „Hakkasime tema hirmust ja jäledat wahutawate laenete mängu kose alustuses Wuoksa jõe pääl tähele panema ja ühes möllajate weehulkadega alla poole kõndima, senni kui woode-mäss rahulisemaks läheb.

Ka raudtraadist köie küljes rippuwa korwi sees käisime üle kose ja panime ka pahemal pool koske looduse wägewat imenähtust tähele. Europa maa kõige kuulsama ja koledama kose juurest wiis meid teekond weel põhja poole.

Siitala jaama juures lasksime ennest wenega üle kohisewa ja wahutawa Wuoksa jõe sõuda et Haraka rannas Saime järwe ise ja koserikast Wuoksa jõesuud wõiksime üles otsida. — Ka

selle koha aruldast ilu ja looduse kaunidust panime tähele ja siis aurasime jälle laewaga tuhande saarelise Saima järwe pääle, keda mööda lugemata saarte wahelt Lapperanna (Willmanstrandi) linna jõudsime, kuna kõige sõidu pääl silm ja süda Jumala käte tööd alanduses tähele pannes kõige armsamat kosutust leidis".

Siit wiis wiimaks kõneleja kuuljad kuiwa maad mööda Soome raudtee pääl Wiiburgi kaudu Peterburki, kus põhjapoolsest raudkiwist mälestuse sambad Soome maa imelikku loodust ja tema agarat ja mehist rahwast meele tuletawad.

IX. Enne lõunat lõppis koosolek sellega, et *Dr. Weske* keiserliku tänukirja, mis Eesti Kirjameeste Seltsile tema 7. Aprillil awaldatud õnnesoowi eest kuberneeri härra läbi kõneleja kätte tulnud, seltsile ette luges. Selts hüüdis waimustusega hurraa! ja laulis: Jumal, Keisrit kaitse sa!"

Pärast lõunat.

X. Õp. *M. Jürmann* pidas kõne rahukohtudest. Seltsi soowimise pääle andis kõneleja oma kõne seltsi aastaraamatusse.

XI. Seltsiliige *J. Kunder* pani seltsile oma „looduse õpetuse" II. jao (taimeriik) käsikirjas ette, mille sisu: 1) õpetus taime kujust, 2) õpetus taime sisemisest ehitusest, 3) õpetus taime elust.

Lisa: *P. Undritz* andis teada, et seltsiliige *A. Grenzstein* saada ühe koolmeistrite tähtraamatu wälja andma.

XII. *Dr. Weske* pani oma raamatu „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis", mis hiljuti trükist ilmunud, Seltsile ette. Raamatus näidatakse esite lühidelt, kudas Eesti keeles ühesugustel wokaalidel ja konsonantidel kolm kõwaduse ehk pikkuse järku, diitongidel ehk kaksik-täis-häälelistel ja kokku pandud konsonantidel kaks järku on ja kudas endine häälte seletus puuduline ja praeguse kirjutuse wiisiga enam läbi ei wõida saada. Siis seatakse iga wokaali ja konsonantide pikkused kõrwu ridasse, kus juures igast wookaalist üks ehk mõni näitus seisab; näit. ſani, ſaani (jalas), (astus) ſaãni; lauda (juures), (istke) lauuda (§ 8 kunni § 22). Selle jau lõpul on kaks wokaalide ja konsonantide kirjutuse wiisi tabelit; esimeses on teine pikkus kahe kõrwu kirjutud wookaaliga tähendatud — ſaani (jalas) —, kolmas kahe kõrwu kirjutud wokaaliga ja kriipsuga teise wokaali peal tähendatud — (istu) ſaãni —, ja diftongide juures teine, kõwa järk teise diftongi hääle kahe wõrra kirjutamisega - (istke) lauuda (hakkab) käiima —, esimene, pehme järk aga wanal tuttawal wiisil — lauda (juures), käima

(pääl); teises on teine wokaalide pikkus ühe wokaaliga ja õige kriipsuga, kolmas katukse moodi kriipsuga tähendatud — sãni (jalas), (istu) sãni ja teise järgu diftong kriipsuga — istu laũda. Siis on kõik konsonandid ja kokku pandud konsonandid nende kolme- ehk kahekordsete pikkustega jauskondade kaupa ridasse seatud, ja nende juure mitmesugused tarwilikud seletused tehtud (§ 25 kunni § 59). Iga ühe jauskonna juures on mitmet moodi kirjutuse wiisi ette pandud ja lõpuks neist kaks kirjutuse wiisi tabelitesse üles seatud, keilest esimene praegusest kirjutuse wiisist kaugemalle lähäb kui teine, aga mõlemates on kõwa ja pehme sõnawormiwahel ikka wahe tehtud (§ 25 kunni § 59). Siis tuleb raamatu teine pool, kelles esite kahe silbilised sisemise häälte poolest muudetawad nime- ja ajasõnad dekliniiritud ja konjugiiritud saawad. Need nime- ja ajasõnad, mis seest muutmata jääwad, ei ole siia, kui kergemad lõppude käänamise poolest, mitte ülespandud. Nende sõnakäänude tabelite juure on jälle mitmesugused seletused ja õiendused pandud (§ 63 kunni § 78). Siis antakse seadused kõwa ja pehme sisemise muutuse saamise kohta ja näidatakse reeglite ja näitustega, kuda wiisi keele seaduste waral pehmed ja kõwad sõnawormid aega mööda nõnda saanud, kuda nad nüüd on ja wõetakse siin nagu mujal Soome keel seletuste abiks; siin näidatakse, mikspärast genitiwis waka, linna pehme ja infin. wakka, liñna kõwas muutuses, mikspärast (tahan) katta kõwas t-hääle järgus ja imperatiw kata ja präsens katan pehmes t-hääle järgus on, ja kus ta seda peab olema. Selle jau lõpeotsa pool näidatakse, kuda Kesk-Tallinna keeles, kui pehmendamise seadused wokaalide wahel olewaid konsonantisi wälja kukkuma sundisiwad, wookaalid siis enamiste muutmata jäänud, jault aga ka muudetud saanud, näituseks kuda sõnast uba — uad, sõnast pidu — piu saanud, ja sõnast tegu tiu saanud; ja kuda mõned konsonandid ära kadunud, näit. puhas, enne puhdas, wase enne waske (§ 79 kunni § 106). — Raamat olla esiteks kooliõpetajatele ja iga ühele, kes Eesti keelt õppida ja uurida tahab, ja jault koolidelle kirjutud. Lõppeks palus kõneleja koosolejaid, kallist isaema keelt täielikumalt ja suurema hoolega tudeerida, kui seda siit saadik sündinud.

Lõppeks awaldas seltsiliige *Sörd* soowi: selts kandku *Dr. Weske* „Häälte õpetuse ja kirjutuse wiisi". raamatu wäljalaotamise eest hoolt. Lubati raamat enne läbi katsuda, ja siis teha, mis seltsi poolt teha wõimalik. Tõisel päewal walitseti selle raamatu läbikatsujateks president *J. Hurt*, *A. Grenzstein* ja *A. F. Raudkepp*.

VIII. Pääle selle, kui mitmed uued liikmed, mis allpool nimetatud, wastu wõeti ja seltsi kassahoidja *G. Blumberg* teada andis, et Kreutzwaldi kapital praegu 198 rbl. 47 kop. suur on, pääle selle aga seltsi raha 300 rbl. intressi kandmas ja 60 rbl. 12 kop. puhast raha kassas on, — lõppis see koosolek.

30. Aug., enne lõunat.

XIV. Seltsipresident *J. Hurt* pidas kõnet Moskwa linnast ja seletas ära, kuidas see linn ülitähtis Wene-rahwale, niihäste praeguses elu olemises, kui ka wana aja mälestuste poolest. Seletates maalis kõneleja wõimalikult nägusaste ette, kuidas Moskwa linn asutatud, kaswanud, mis ta õnne ja õnnetuse päiwi maitsnud, kuidas temast Wenerügi tugewus pääle hakanud ja riigi ühendus kindlaks läinud. Lõppeks jutustas kõnepidaja, mis praeguses Moskwas iseäranis nägemise ja tähelepanemise wäärt ja kus kohas, majas ehk kirikus iseäranis wana aja mälestused elawalt alale jäänud ehk alale hoitakse.

XV. Raamatukogu tarwis oli kinkinud: Schnakenburgi trükimaja: *Kurrik*, Arwuwalla wõti, I.; *Pärmann*, Tõotatud maa; *Grenzstein*, Lõbusad laulud lastele; *Pärn*, Kirjalikud tööd; *Grenzstein*, Looduse nõuud ja jõuud, II.; *Kunder*, Weike looduse õpetus. Mattieseni trükimaja: *C. R. Jakobson*, Saksakeele õppimise r.; *J. Kapp*, Geometria; mõned Saksakeeli raamatud. Pääle selle oli weel kingitud tõiste seltside ja mitme kirjamehe poolt Soome-, Wene- ja Saksakeeli raamatuid, ka Eestikeeli wanu raamatuid. Museumi tarwis oli kinkinud: Wanu rahasid ja muid wanu asju: *C. R. Jakobson*, *A. Rossmann*, *A. Einwald*, *J. Klimann*, *Stellmacher*, *Reimann*, *Stein*, *Piimson*.

XVI. *H. Jansen* tegi seletust mõnest Eestikeele sõnalõpust. Näituseks: Inessiwi lõpp -s (kirikus, wallas), olla endisest -ssa (-ssä) lõpust saanud, mis Soomekeeles praegu weel pruugiks; see jälle olla tulnud sõnast **sisä**, millest ka Eestik. **sees** saanud.

XVII. Uuteks liigeteks wõeti wasta:

Studd. theol. *Fr. Ederberg*, *M. J. Eisen*, *Jul. Tiedemann*, *Heinrich Raska;* stud. med.: *Alfr. Sperrlingk;* koolmeistrid: *A. Paljasmaa*, *J. Jaanus*, *G. Koch*, *K. Luksepp*, *M. Niit*, *J. Kuda*, *J. Kuudewiita*, *J. Seimann;* kohaomanikud: *L. Leppik*, *K. Kuusmann*, *H. Tido*, *J. Tottsep*, *G. Daniel*; majaomanik *H. Wulff;* kõrtsmik *J. Aras;* kaupm. *Freiberg;* kirjutaja *M. Org*; neitsid *Marie Daniel*, *Mary Thal*, *Emilie Lielienthal*, — kokku 25. — Liigete arwust oliwad ennast mahakustutada soowinud: stud. phil. *E. Kallas*, *K. Must*, *J. Must*.

XVIII. Koolmeistrite jagukonna juhatajaks walitseti kooliõpet. *G. Blumberg* Tartust. Tema abiks walitseti *Paul Undritz*

XIX. Seltsi koosolekute asja-ajamise kohta tehti eestseisuse ettepanemise pääle järgmised otsused:

a. Otsusetegemise alla tõmmatawad asjad, mis kellegi seltsi koosoleku tarwis mõttes, peawad igakord eestseisusele enne teada antama; niisama kõned, mis keegi seltsi koosolekul tahab pidada.

b. Asja-ajamise programm pannakse õhtu enne koosoleku algust koosoleku paigas kirjalikult wälja ja loetakse koosoleku algusel ette ja jääb muutmata.

d. Seltsi koosolekul wõib üksnes see rääkida, kellele president seks luba on andnud, pääle selle kui ta enesele sõna palunud.

e. Seltsi eestseisuse liigete walitsemise koosolekule tulles peab iga seltsiliige wiimse aasta eest maksetud liikmemaksu kwiitungi ette näitama.

g. Wõõrad toodakse seltsi koosolekutele liigete läbi sisse ja tähendatakse nende nimede juure sissetooja liiikme nime ka üles. — Wõõrad istuwad koosolekutel liigetest lahus. — Kui wõõras wõib keegi seltsi koosolekust kõiges ühe korra osa wõtta. — Wõõrastel on õigus ligi rääkida, kuid mitte otsusetegemistel.

h. Kes seltsi liikmeks tahab saada, selle nimi antagu liikme läbi, kes teda liikmeks soowib, seltsi kirjutajale üles. — Sisse astudes maksab iga uus liige aastamaksu ette ära, olgu siis, et mõnel mõni iseäraline wabandus on, mida kuulda wõetakse.

Tartus, 29. ja 30. lõikuse kuu päewal 1879.

Kirjutaja: **J. Kurrik.**

XX. koosolek

Tartus, 22. wiina-kuu päewal 1879.

Koos oliwad: Eestseisuse liikmed: president *J. Hurt*, *Dr. M. Weske*, *G. Blumberg*, *J Bergmann*, *P. Undritz*, *B. Stern*, *R. Kallas;* auuliige *J. W. Jannsen.* Lihtliikmed: *L. Hesse*, *F. Ederberg*, *M. J. Eisen*, *J. Kõrw*, *T. Pekk*, *H. Tido*, *A. Tido*, *J. Mauer*, *M. Põder*, *J. Kotli*, *Fr. Raudsep*, *H. Raudsep*, *K. Masing*, *A. Mõtus*, *G. Goldmann*, *J. Märja*, *F. Buschmann*, *R. Jürgenson*, *S. Tikk*, *M. Mitt*, *J. Tülk*, *J. Laar*, *O. Reudolf*, *R. Sachker*,

Mõistus, *Mohrfeld*, *M. Wares*, *T. Tasane*, *G. Grass*, *E. Treffner*, *T. Sakeus* (?), *M. Treumann*, *W. Mitt*, *H. Raska*, *A. Sõrd*. Wõerad: *J. Wiinapuu*, *E. Erlemann*, *T. Rismar*, *P. Siim*, *J. Wõites*, *K. Märtsin*, *Jentson*, *G. Zimmermann*, *J. Lipp*.

Koosolek algas kell 10.

I. President *J. Hurt* kõneles, pääle selle kui ta koosolejaid oli terwitanud ja nimetanud, et seltsi toimetustest olla wiimsel ajal trükist wälja tulnud *J. Hurt:* Isamaa pildid ja *P. Undritz*: Katekismuse seletamine, — mõne sõna Eesti kirja keelest. Ta laitis kirjakeele segamist wõeraste sõnadega. Kalender, redaktia, redaktor peaks maha jääma ja selle asemel pruugitagu tähtraamat, toimetus, toimetaja. (Redaktsiast olla Tartumaa rahwa suus „takitseja" saanud.)

II. Pres. *J. Hurt* pidas kõne sõnast ehk ja wõi. See kõne saab aastaraamatus ära trükitud.

III. Seltsiliige *J. Tülk* pidas kõne ajaloo kirjutamisest. On ka aastaraamatus. — Raamatu kohta „Geschichte Liv-, Est- und Kurlands", millest kõneleja seletust tegi, andis ta nõuu, et see raamat Eesti keelde ümber tõlgutagu. Seltsi soowi järele wõtab eestseisus raamatu oma läbikatsumise alla ja saab hiljemalt otsust tegema.

VI. Presidendi ettepanemise pääle wõttis Selts nõuuks, eestseise liikmele *H. Wühner*'ile Tarwastus tema 25-aastase ametipäewaks, mis 1. Nowembril s. a. kätte tuleb, õnnesoowi-kirja saata. Eestseisuse poolest üles tähendatud õnnekiri loeti ette ja saab seltsi soowi järele presidendi läbi nimetatud päewaks Tarwastusse toimetatama.

V. *Dr. Weske* andis aru oma minewa suwisest reisist; seisab aastaraamatus.

VI. Seltsiliigi stud. *M. J. Eisen* pidas kõne Läti Hindrikust. Ka see kõne on eesseiswas aastaraamatus.

VII. Eestseisuse liige *P. Undritz* pani koosolejatele *A. Grenzstein*'i koolmeistrite tähtraamatu käsikirjas ette, raamatu sisust aruandes. Soowiti, et see raamat pea trükitud saaks.

VIII. President *J. Hurt* tegi seletust õigest kirjutamisest; ta arwas, et rahwakirjadesse mitte kõik uuendusi wasta ei sünni wõtta, waid neid kirju kirjutatagu *Ahrens*'i põhja pääl. — Niisama arwas *P. Undritz:* koolmeistrite nimel tuleb nõuda, et kooli- ja rahwa-raamatutesse mitte ei pea kirjutatama: siadus, pia, sial j. n. e. Keele uurijad üksnes tarwitagu, oma keskes ja uurimise kirjades niisuguseid uuendusi. *Dr. Weske* arwas, et neid kirjawiisi muutusi, mis minewase aasta wiimse koosoleku protokollis tema reisi aruandest üles

pandud, ka rahwalikkudes raamatutes küll pruukida wõida (Aastaraamat 1878 lehek. . .). Kesk-Tallinna maal ja enamiste muis Tallinna keelemurretes jääda jo wokaalid, mis mitte ühesugused ei ole, kui nende wahelt üks konsonant wälja kukkunud, muutmata, näituseks „siun“ sõnast „siduma“, „pian“ sõnast pidama, „tuad“ sõnast tuba. Kui see nüid sügawalt ja laialt läbi uuritud, õige leitud ja ära seletud — mikspärast siis weel „seun“, „pean“, „toa“ tarwis kirjutada, kuda wiisi kuskil ei räägitawat! Ja kui pehmes sõnawormis n ja ſ wahel t-hääl puududa, näituseks „tansib“ — mikspärast teda siis kirjutada! Seda tarwis kõwas sõnawormis kirjutada, kus teda tõeste räägitakse, näituseks „tantsima.“ Tema kirjutawat aastast saadik nõnda ja ei saawat teisiti kirjutama.

IX. Seltsi liikmeks wõeti wastu *Jaan Jentson*, kaupm. Tartus. Pääle selle kui kooliõpet. *K. Masing* Tartust raamatuid ja kooliõpet. *J. Kotli* Laiusest 9 wana raha seltsile kinkinud, lõppis koosolek.

Tartus, 22. wiina-kuu päewal 1870.

Seltsi liigete nimekiri.

I. Auliikmed.

1. Dr. Fr. Kreutzwald, Tartus, seltsi aupresident.
2. Prof. Dr. Ahlqvist, Helsingis.
3. Akad. Dr. Budenz, Pestis.
4. Prof. Dr. Donner, Helsingis.
5. Prof. Dr. Grewingk, Tartus.
6. Akad. Dr. Hunfalvy, Pestis.
7. „Eesti Postim." toimetaja J. W. Jansen, Tartus.
8. Akad. J. Köler, Peterburgis.
9. Prof. Dr. Koskinen, Helsingis.
10. Docent Dr. Krohn, Helsingis.
11. Dr. Lönnrot, Helsingis.
12. Prof. Dr. Schott, Berlinis.
13. Akad. Dr. Wiedemann, Peterburgis.

II. Eestseisuse liikmed.

1. President: J. Hurt, Otepää õpetaja.
2. Kirjutaja: J. Kurrik, seminarkoolm. Tartus.
3. Kassahoidja: G. Blumberg, gymn.-koolm. Tartus, — on ühtlasi ka koolmeistrite seltskonna juhataja.
4. Raamatukogu- ja museumi-hoidja: B. Stern, köster ja kooliõpetaja Tartus.
5. Esimene abipresident: Dr. M. Weske, Eesti-keele lektor Tartus.
6. Tõine abipresident: C. R. Jakobson, „Sakala" toimetaja Wiljandis.
7. Kirjutaja abi: J. Bergmann, stud. theol. Tartus.
8. „ „ P. Undritz, endine kooliõp., Tartus, — on ühtlasi ka koolmeistrite seltskonna juhataja abi.
9. Kassahoidja abi: H. Wühner, Keeremõisa pärisherra.
10. „ „ J. Kapp, köster ja kihelk.-koolm. Suure-Jaanis.
11. Raamatukogu-hoidja abi: R. Kallas, stud. theol. Tartus.
12. „ „ „ M. Jürmann, Nõo õpetaja.

III. Lihtliikmed.

1. A. Aawik, koolm. Paistus.
2. P. Abel, koolm. Wõrus.
3. F. Adamson, koolm. Amblas.
4. P. Ainson, kohaomanik Holstres.
5. A. Aint, „Tartu Eesti Zeitungi" toimetaja Tartus.

6. J. Anderson, koolm. Aruwallas.
7. P. Anton, koolm. Otepääs.
8. A. Arras, köster Wõrus.
9. J. Arras, kõrtsmik Erastweres.
10. J. Arrossohn, trahteriomanik Tartus.
11. A. Assmus, kaupm. Tartus.
12. P. Asor, koolm. Ilmjärwes.
13. T. Auksmann, koolm. Pärnumaal.
14. F. Balzar, mõtsawaht Holstres.
15. Beckmann, aptiikre pidaja Weliki-Ustjugis.
16. M. Berendsen, koolm. Karkusel.
17. J. Black, rentnik Põlwes.
18. F. Buschmann, stud. theol. Tartus.
19. A. Daniel, koolm. Kärgolas.
20. G. Daniel, kohaomanik Hurmis.
21. Neitsi Marie Daniel, Wenemaal.
22. H. Dexling, kaupm. Wiljandis.
23. Fr. Ederberg, stud. theol. Tartus.
24. J. Eglon, koolm. Wändras.
25. J. Eichwald, köster Rannus.
26. A. Einwald, kameralkohtu ametn. Tallinnas.
27. M. J. Eisen, stud. theol. Tartus.
28. W. Eisenschmidt, Petri kog. õpetaja Tartus.
29. F. Eleaser, jaama-ametn. Kuikatsis.
30. A. Erlemann, köster Helmes.
31. J. Erlemann, kihelk.-koolm. Kanepis.
32. Chr. Erm, Pärnus.
33. C. L. Fageström, koolm. Amblas.
34. J. Flink, koolm. Koorastes.
35. E. Frehse, Schnakenburgi trükimaja walitseja Tartus.
36. Freiberg, kaup. Räppinal.
37. H. Freymuth, kaupm. Tartus.
38. H. Gerretz, koolm. Kabalas.
39. P. Gerretz, koolm. Kabalas.
40. G. Glass, Toilas.
41. Goldmann, majaomanik Tartus.
42. Proua M. Goldmann, Tartus.
43. Chr. Grau, koolm. Kolga-Jaanis.
44. G. Grass, teener Tartus.
45. W. Grass, koolm. Toilas.
46. A. Grenzstein, endine kooliõpet., Wiinis.
47. J. Grüner, koolm. Amblas.
48. J. Grünfeldt, kohaomanik Kirumpääs.
49. Gustavson, kirjut. Tarwastus.
50. G. Hagedahl, kohaomanik Rakweres.
51. H. Hapsal, raamatukaupm. Narwas.
52. J. Härm, puussepp Kawastus.
53. A. Heinrichsen, raudtee-ametn. Serpuchowi linnas.
54. H. Henno, perem. Holstres.
55. A. Henselruh, linna-ametn. Tallinnas.
56. K. A. Hermann, Drd. Leipzigis.

57. J. Hermson, koolm. Raadiwallas.
58. L. Hesse, stud. theol. Tartus.
59. T. Hindrikson, koolm. Tereweres.
60. F. Hoffmann, Koeru õpetaja, Järwamaa praosk.
61. A. Huik, talunik Rõngus.
62. J. Hurt, koolm. Räppinas.
63. J. Jaanus, koolm. Puhjas.
64. Proua Jakobson, Wiljandis.
65. M. Jakobson, koolm. Helmes.
66. A. Jalajas, koolm. Mäksas.
67. H. Jannsen, „Eesti Postim." toimetaja Tartus.
68. E. Jannsen, stud. med. Tartus.
69. J. Järw. koolm. Wiljandis.
70. Jaak Järw, kirjut. Woorus.
71. J. Järw, kirjut. Wiljandis.
72. M. Järw, mehanikus Tiflis'es.
73. Johanni, weter.-instituti assistent Tartus.
74. M. Johannson, rentn. Lukel.
75. C. Johannson, progümn. koolm. Serpuchowi linnas.
76. J. Jung, koolm. Abias.
77. J. Jürgenson, koolm. Wändras.
78. J. Jürgenson, koolm. Ulilas.
79. R. Jürgenson, stud. phil. Tartus.
80. R. Jürmann, rentn. Põltsamaal
81. Jürwetson, apteekiomanik Nuustakul.
82. Jürwetsen, Toris.
83. W. Just, trükimaja omanik ja raamatukaupm. Tartus.
84. J. Juust, perem. Kõpus.
85. J. Kaal, koolm. Kärknas.
86. J. Kalep, mõisaomanik Prümlis.
87. J. Kalep, tema poeg, Prümlis.
88. H. Kaarna, koolm. Otepääs.
89. J. Kaasik, koolm. Amblas.
90. J. Kalamaa, koolm. Kõpus.
91. J. Kalamaa, koolm. Laiuses.
92. H. Kann, koolm. Kanepis.
93. J. Kangur, koolm. Nõos.
94. Kanswey, köster Nõos.
95. Kapp, kirjut. Haselauis.
96. J. Kärik, rentn. Suislepas.
97. A. Karlson, kaupm. Laewas.
98. A. A. Karlson, koolm. Tähkweres.
99. C. Karlson, welskär wäeteenistuses.
100. W. Kastanie. koolm. Lihtses.
101. J. Kerg, Kärla õpetaja.
102. J. Kerig, koolm. Pärnus.
103. A. King, koolm. Otepääs.
104. W. Kiudosk, köster Mehikoormal.
105. M. Kirsel, koolm. Wiljandis.
106. H. Kirsel, koolm. Hallistes.
107. Helene Klaus, Roio mõisa pärispreili.

108. G. Kiwiking, kirjut. Tartus.
109. G. Koch, kõster Jakobis Wirumaal.
110. J. Kongus, majaomanik Tartus.
111. G. Koik, stud. theol. Tartus.
112. C. Kokk, koolm. Järwa-Jaanis.
113. P. Köhler, endine kirjut. Kõpus, nüüd Dr. med. Moskwas.
114. H Kont, teener Pärnus.
115. J. Kotli, koolm. Laiuses.
116. H. Kotkas, peremees Kawastus.
117. J. Kottmann, koolm. Helmes.
118. Kossow, apteekipidaja Amblas.
119. J. Kõrw, Tartus.
120. Krafft, kaupmees Tartus.
121. Kressmann, apteekiomanik Jamburis.
122. C. J. Kreutzdahl, raamatukaupm. Wiljandis.
123. A. Krug, koolm. Tartus.
124. A. Kruup, koolm. Amblas.
125. J. Kruus, koolm. Wändras.
126. Kuhs, Laakmanni trükimaja walitseja Tartus.
127. M. Kukk, koolm. Kärewetel.
128. J. Kunder, koolm. Rakweres.
129. T. Kurrik, ökonoom Wiljandis.
130. A. Kurrikoff, Türi õpetaja.
131. Th. Kurrikoff, kaupm. Wiljaudis.
132. F. Kuhlbars, koolm. Wiljandis.
133. J. Kuppitz, Nõo-mõisa pärisherra.
134. H. Kuudewiita, koolm. Pärnus.
135. J. Kuudewiita, koolm. Sangastes.
136. J. Kuuda, koolm. Kanepil.
137. K. Kuusmann, kohaomanik Jüri kihelk.
138. Laaland, õpetaja ja kindralsupertent Peterburgis.
139. J. Laane, koolm. Kõpus.
140. J. Laar, koolm. Äksis.
141. A. Laanson, kohaomanik Pahuweres.
142. A. Lamp, koolm. Rannus.
143. J. Laats, maapidaja Ropkas.
144. K. Langenbraun, kaupm. Tallinnas.
145. H. Laur, maapidaja Ropkas.
146. M. Laur, endine koolm., Wiljandis.
147. T. Lellep, koolm. Tännassilmas.
148. H. Lellep, koolm. Toris.
149. P. Lensin, rentn. Loopres.
150. H. Leoke, koolm. Wõidus.
151. C. Leopas, Peterburgis.
152. W. Lepp, koolm. Jakobis.
153. J. Leppik, hoolm. Kanepis.
154. P. Leppik, koolm. Tarwastus.
155. L. Leppik, hohaomanik Erastweres.
156. Neitsi Emilie Lilienthal, Tallinnas,
157. A. Linde, koolm. Wändras.
158. W. Lindgren, koolm. —?

159. T. Liiwer, koolm. Raplas.
160. P. Lint, Wändras.
161. M. Lipp, õpetaja-ameti kand. Tallinnas.
162. M. Lõõtsmann, koolm. Tappal.
163. J. Löwenberg, gümn.-koolm. Goldingis.
164. J. Lubi, koolm. Kukeweres.
165. A. Luig, koolm. Paides.
166. A. Luig, kõster Tartus.
167. C. Luig, kõster Tartus.
168. M. Luukas, perem. Pajuses.
169. Luks, koolm. Tuhalaanes.
170. J. Luksepp, koolm. Otepääs.
171. K. Luksepp, koolm. Sadukülas.
172. A. Luts, koolm. Maritsel.
173. G. Luts, koolm. Erastweres.
174. J. Lüdimois, koolm. Wändras.
175. J. Madisson, kaupm. Tartus.
176. M. Martinson. koolm. Rõngus.
177. K. Masing, kooliõpet. Tartus.
178. T. Martinson, koolm. Põltsamaal.
179. A. Mägi, koolm. Hellenormes.
180. J. Mägi, koolm. Kanepis.
181. J. Mäeritz, kirjut. Tarwastus.
182. Mauer, koolm. Ellistweres.
183. J. Merja, aidnik Tartus.
184. P. Mets, koolm. Riias.
185. D. Mewes, staatsr., rahwa koolide inspektor Riias.
186. C. Mielberg, obserwator Peterburgis.
187. Proua L. Michelson Kroonlinnas.
188. S. Michelson, koolm. Karksis.
189. M. Mitt, taluomanik Kanepis.
190. W. Mitt, stud. med. vet. Tartus.
191. A. Mohrfeldt, stud. med. Tartus.
192. J. Mõistus, kirjut. Ellistweres.
193. A. Mõtus, stud. theol. Tartus.
194. J. Muchell, koolm. Uusnas.
195. G. Muld, koolm. Piigastes.
196. A. Müller, kirikuteener Tartus.
197. J. Münt, koolmeister Jaanis Järwamaal.
198. J. Muuli, koolm. Nõos.
199. J. Neumann, koolm. Otepääs.
200. H. Neumann, koolm. Linnapääs.
201. S. Neks, koolm. Jänedal.
202. F. Nerling, Järwa-Madise õpetaja.
203. H. Nieländer, koolm. Laiuses.
204. C. Niggol, koolm. Tartus.
205. M. Niit, koolm. M.-Magdalenas.
206. H. Nõges, kohanik Wiljandis.
207. A. Nyländer, kõster Palamuses.
208. M. Org, kirjut. Erastweres.
209. P. Org, koolm. Tartus.

210. Otstawel, koolm. Pärnus.
211. P. Ottas, talurentn. Tähkweres.
212. A. Palenberg, stud. jur. Tartus.
213. A. Paljasmaa, koolm. Rõngus.
214. J. Paul, koolm. Meeris.
215. W. Paul, talunik Tähkweres.
216 A. Päiw, koolm. Raadis.
217. P. Paulmann, kõrtsirentn Paloperas.
218. J. Paulmeister, koolm. —?
219. A. Paulson, koolm. Holstres.
220. J. Pärmann, koolm. Kõpus.
221. J. Pausk, koolm. Paistus.
222. J. Peet, koolm. Wiljandis.
223. J. Pellberg, koolm. Rõngus.
224. H. Pehka, koolm. Nõos.
225. T. Pekk, Tartus.
226. Proua Natalie Pehrna, Rannus.
227. P. Perlus, koolm. Wiljandis.
228. K. Pikkas, koolm. Kawildas.
229. J. Pimenow, koolm. Tartus.
230. Pitsar, ametnik Krähnholmis.
231. K. Kikajon, kaupm. Hapsalus.
232. S. Plado, seminarist Tartus.
233. A. Planken, koolm. Rõngus.
234. M. Põdder, raamatukaupm. Narwas.
235. M. Põdder, Tartus.
236. J. Podrätsik, koolm. Kongotas.
237. P. Põwwast, koolm. Wasulas.
238. J. Pulleritz, koolm. Holstres.
239. J. Püsnik, aidamees Kukres.
240. C. F. J. Rass, stud. med. vet. Tartus.
241. H. Raska, stud. theol. Tartus.
242. A. F. Raudkepp, kõster Omblas.
243. J. Raudsepp, kirjutaja Holstres.
244. P. Raudsepp, koolm. Otepääs.
245. H. Raudsepp, seminarist Tartus.
246. H. Rebane, koolm. Taeweres.
247. Raudsepp, koolm. Tartus.
248. T. Rebane, koolm. Põltsamaal.
249. E. Redlich, tiislermeister Ilumäel.
250. A Reial, rentn. Rõstus.
251. J. Reier, koolm. Uue-Wõidus.
252. Th. Reier, ökon. Wiljandis.
253. N. Reichhardi, stud. med. Tartus.
254. C. Rembach, aidnik Tartus.
255. A. Rennit, koolm. Tarwastus.
256. O. Reudolf, koolm. Äksis.
257. Rezold, gümn. koolm. Tiflises.
258. G. Rinne, Petri kog. õpetaja Tallinna-maal.
259. J. Rosenberg, kingsepp-meister Tartus.
260. J. Rosenberg, pottsepp-meister Tartus.

261. P. Rosenfeldt, koolm. Räppinas.
262. H. Rosenthal, arst, Tallinnas.
263. J. Rosin, koolm. Amblas.
264. A. Rossmann, koolm. Rõngus.
265. N. v. Roth sen., Põlkuse pärisherra.
266. N. v. Roth jun., Põlkuses.
267. J. Ruus, koolm. Otepääs.
268. Saar, peremees Kuustes.
269. H. Saarmo, koolm. —?
270. H. Saarmo, koolm. Türis.
271. M. Sabrei, kirjut. Põlwes.
272. R. Sachker, päewapiltnik Tartus.
273. G. Sachs, maalermeister Tartus.
274. J. Sachs, stud. med. vet. Tartus.
275. A. Sachsendahl, arst Peterburis.
276. A. Sangernebo, tiislerm. Pulkowa tähttorni peal.
277. J. Sarapik, aptiikre abiline Jamburgis.
278. J. Sarap, koolmeister Luke-Soorus.
279. J. Seimann, koolm. Tartus.
280. Schneider, kõster Paistus.
281. H. Suits, Kastres.
282. H. Semper, koolm. Pahuweres, Paistus.
283. M. Sibold, koolm. Nõos.
284. J. Sild, rentn. Rõngus.
285. Soans —? —
286. G. Simon, pärisperem. Kudinal.
287. M. Soob, koolm. Kõpus.
288. J. M. Sommer, koolm. Jakobis Wirumaal.
289. G. Soo, koolm. Laiuses.
290. A. Sõrd, stud. theol. Tartus
291. B. Sperrlingk, stud. theol. Tartus.
292. A. Sperrlingk, stud. med. Tartus.
293. A. Spreckelson, Tallinna kuberm. rentmeister.
294. H. Stein, koolm. Tallinnas.
295. Schultz, Tallinnamaa kindralsupertent.
296. P. Stellmacher, koolm. Helmes.
297. Preili L. Suuburg, Wändras.
298. Preili A. Suuburg, Wõõbsus.
299. Suurkask, koolm. —?
300. C. Sütt, koolm. Tähkweres.
301. Neitsi Mary Thal, Erastweres.
302. J. Talwik, Peterburgis.
303. G. Tamm, koolm. Otepääs.
304. J. Tamm, kohaoman. Waimastweres.
305. J. Tammberg, taluperem. Konoweres.
306. J. Tammann, päriskoha omanik Toris.
307. M. Tammpuu, Wändras.
308. Preili Julinka Thal, Keskkülas.
309. P. Tasane, koolm. Ilmjärwes.
310. T. Tasane, koolm. Nõos.
311. J. Tiedt, kõster Kolga-Jaanis.

312. A. Tido, kohaomanik, Maria-Magdal.
313. H. Tido, kohaoman. Kudinal.
314. J. Tiedemann, stud. theol. Tartus.
315. E. v. Tiesenhausen, Paide õpetaja.
316. J. Tobber, koolm. Walgutas.
317. J. Tikk, koolm. Wõnnus.
318. S. Tikk, koolm. Koristas.
319. J. Toomberg, kaupm. Tageperas.
320. J. Tooming, perem. Haljalas.
321. J. Tõnnisson, kaupm. Jewes.
322. J. Tõltsepp, kohaomanik Erastweres.
323. H. Trast, koolm. Keilas?
324. H. Treffner, stud. theol. Tartus.
325. E. Treffner, stud. pharm. Tartus.
326. A. Treufeldt, wallawanem Helmes.
327. H. Treufeldt. koolm. Kanepis.
328. J. Treufeldt, koolm. Tartus.
329. J. Treufeldt, koolm. Helme kihelk.
330. M. Treufeldt, koolm. Kilingis.
331. G Treumann, koolm. —?
332. M. Treumann, stud. med. vet. Tartus.
333. W. Troitski, preester Kähris.
334. J. Tülk, kooliõpet. Tartus.
335. J. Tiiklow, koolm. Ropkas.
336. R. Umblia, kaupm. Tartus.
337. G. Undritz, koolm. Rõngus.
338. Th. Undritz, kõster Räppinas.
339. Th. Undritz. koolm. Otepääs.
340. H Utso, kohtumees Tarwastus.
341. H. Wään, koolm. Tartu-Maarjas.
342. J. Wäärsi, koolm. Otepääs.
343. C. Wäärt, koolm —?
344. A. Wahlberg, koolm. Helmes.
345. P. Wahtrik, koolm. Amblas.
346. J. Wares, koolm. Helmes.
347. M. Wares, koolm. Paistus.
348. M. Wares, koolm. Kanepis.
349. A, Weerberg, Kukres.
350. P. Weinberg, koolm. Tartus,
351. J Wichmann, stud. jur. Tartus.
352. Willmannsen, koolm. Amblas.
353. J. Wõõbus, koolm. Kanepis.
354 H Wulf, majaomanik Tartus.
355. J. Wühner, pärisomanik Pallas.
356. M. Wühner, aptiiker Pärnus.
357. M. Wühner, koolm. Tarwastus.
358. R. Zimmermann, kohaomanik Waimastweres.
359. J. Jentson, kaupmees Tartus

Seltsi toimetused.

Nr. 1. Mõistlik rehkendaja. R. Kallas.
„ 2. Wenekeele õppimise raamat. C. R. Niggol.
„ 2*a*. Wenekeele a-b-d-raamat. C. H. Niggol.
„ 2*b*. Wenekeele grammatika. C. H. Niggol.
„ 3. Vana kannel I. ja II. J. Hurt.
„ 4*a*, *b*, *d*, *e*. Ülesannete kogu. R. G. Kallas.
„ 5. Eesti kannel. K. A. Hermann.
„ 6. Kodukool I. ja II. M. Jürmann.
„ 7. Kodumaa laulja. K. A. Hermann.
„ 8. Kooli lugemise raamat. C. R. Jakobson.
„ 10. Saksakeele õppimise raamat koolidele. C. R. Jakobson.
„ 11 Mõistliku rehkendaja kõige tarwilisemad õpetused. R. G. Kallas
„ 12. 12½ toopi pähklid. R. G. Kallas.
„ 13. Turnimise raamat, I. J. Kurrik.
„ 14. Õntsa keisri Aleksandri Esimese elu ja olu. Dr. M. Weske.
„ 15. Kooli laulmise raamat, 1—6. A. Grenzstein.
„ 16. Pildid isamaa sündinud loost. J. Hurt.
„ 17. Geometria. J. Kapp.
„ 18. Loe! K. A. Hermann.
„ 19. Looduse lood lastele. P. Undritz.
„ 20. Saksakeele õpetaja. A. Grenzstein.
„ 21. Looduse õpetus. J. Kunder.
„ 22. Wäikene looduse õpetus. J. Kunder.
„ 23. Maakera elu ja olu. J. Kunder.
„ 24. Geometria õpetused. J. Tülk.
„ 25. Arwuwald I. ja II. J. Kurrik.
„ 26. Üleüldine ajalugu. J. Bergmann.
„ 27. Looduse lugu. J. Pärmann.
„ 28. Juhan ja Adele. J. Pärn.
„ 29. Oma tuba ja oma luba. J. Pärn.
„ 30. Kirjalikud tööd. J. Pärn.
„ 31. Looduse nõuud ja jõuud. A. Grenzstein.
„ 32. Eesti ema. J. Kapp.
„ 33. Usuõpetuse raamat. P. Undritz.
„ 34. Tõotatud maa. J. Permann.
„ 36. Lõbusad laulud lastele. A. Grenzstein.
„ 40. Koolmeistri käsiraamat. A. Grenzstein.
„ 41. Uus ABD raamat. J. Lüdimois.

Tähendus. Nr. 9, 35, 37, 38, 39 on alles ettewalmistamise pääl.

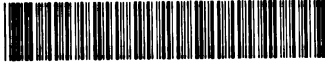
Seltsi aastaraamatud:
1873; 1874; 1875; 1876; 1877; 1878; 1879.

Sisse tulnud.

	Rubla.	Kop.
Saldo 1. Januaril 1878 . .	192	53
86 Seltsiliiget maksid à 2 rubla pro 1878 . .	172	—
34 „ „ à 1 „ . .	34	—
Endist wõlga sissemakstud	77	—
Kingitusi	145	55
Aastaraamatute eest	29	58
Summa	650	66

Wälja läinud.

	Rubla.	Kop.
Aasta raamatu trüki eest	163	80
Wana laulude korjamise eest	103	—
Auupresidendi sündimise päewaks	53	—
Herra Dr. Weske reisi kulu	35	—
Aasta raamatu parandamise eest	10	—
Raamatute ja kirjade saatmise eest	22	18
Ühe pitsari tarwis	2	50
Teenijalle ja postiraha	2	63
Ülepea wälja läinud . . .	392	11
Saldo 1. Januaril 1879 .	258	55
Summa	650	66

Stanford University Libraries
3 6105 015 066 132

12,–